

**ВІЙСЬКОВИЙ ІНСТИТУТ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

І.В. КИРИЛЕНКО

"Основи оборонної економіки"

**Курс лекцій для курсантів
спеціальності "Фінанси"**

КИЇВ–2009

З М І С Т

Тема 1. Предмет та задачі дисципліни "Оборонна економіка". Структура та принципи організації, категорії та поняття оборонної економіки	3
Тема 2. Воєнно-економічна безпека	16
Тема 3. Конверсія воєнного виробництва	25
Тема 4. Оборонний бюджет держави	32
Тема 5. Економіка матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України	39
Тема 6. Економіка наукових досліджень та розробок у Збройних Силах України	55
Тема 7. Економіка бойової і гуманітарної підготовки ЗСУ	68
Тема 8. Економіка виробничої сфери Збройних Сил України	78
Тема 9. Трудові ресурси у військовій економіці України	92
Тема 10. Економічна мобілізація	112
Тема 11. Управління військовою економікою	116
Список використаної літератури	132

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ ТА ЗАДАЧІ ДИСЦИПЛІНИ "ОБОРОННА ЕКОНОМІКА". СТРУКТУРА ТА ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ, КАТЕГОРІЇ ТА ПОНЯТТЯ ОБОРОННОЇ ЕКОНОМІКИ

1. Предмет і задачі дисципліни. Теоретичні основи військової економіки, зв'язок з іншими навчальними дисциплінами

Оборонна економіка – це наука, яка вивчає військово-економічні відносини, які складаються в процесі виробництва розподілу, обміну та споживання предметів воєнного призначення, що обслуговують військові потреби держави.

Оборонна економіка як система теоретичних знань відповідно до специфіки об'єкта та предмета дослідження базується на загальних економічних законах і включає воєнну проблематику міжгалузевих і галузевих економічних наук. Вона має комплексний характер і складні взаємозв'язки з економічними та військовими науками, є відносно самостійною галуззю економічної науки. Військова економіка своїми положеннями у сфері обґрунтування потреб будівництва Збройних Сил і ведення збройної боротьби, а також вимогами щодо їх задоволення входить до складу воєнної науки. Теоретичною основою функціонування та розвитку оборонної економіки виступає *економічна теорія*. Галузеві й спеціальні економічні науки забезпечують оборонну економіку даними про стан і тенденції розвитку відповідних галузей народного господарства, а оборонна економіка у свою чергу ставить перед цими науками воєнно-економічні проблеми й у взаємозв'язку з ними окреслює можливі шляхи їх вирішення.

Оборонна економіка вивчає взаємозв'язок між війною й економікою, закономірності функціонування оборонної економіки в мирний час, питання оцінки й співставлення воєнно-економічних потенціалів країн-суперниць та їх коаліцій, питання мобілізаційної підготовки та переведення економіки з мирного на воєнний стан, а також способи забезпечення стійкості економіки під час війни; визначення ймовірних умов економічного забезпечення збройних сил і ведення боротьби; створення воєнно-економічної бази на арені театру воєнних дій.

Економіка Збройних Сил України – відносно самостійна частина оборонної економіки, що впливає з особливостей самої сфери, у рамках якої здійснюється економічний процес.

Економіка Збройних Сил України може бути розглянута з 2-х сторін. З одного боку – це певна частина структурної організації Збройних Сил, спеціальний військово-господарський механізм, призначений для економічного забезпечення потреб збройних сил. З другого боку, економіка Збройних Сил України може бути розглянута як галузь знань, як наука.

Предметом вивчення її буде сукупність економічних відносин, які виникають у Збройних Силах України в процесі забезпечення потреб щодо постійної високої бойової готовності військ.

Економіка збройних сил вивчає чотири групи економічних відносин, які відповідають чотирьом стадіям руху створеного продукту:

I група – відносини виробництва. Ця група відносин обмежена необхідністю виробничої діяльності в збройних силах.

II група – відносини розподілу. Пов'язані зі створенням різних фондів для забезпечення потреб бойової підготовки.

III група – відносини обміну. Ці відносини в рамках збройних сил обмежені.

IV група – відносини споживання. Ці відносини пов'язані зі споживанням засобів озброєння боротьби й особистим споживанням військовослужбовців.

Економіка збройних сил базується на економічній теорії. Економічна теорія є методологічною основою всіх економічних наук.

2. Науково-технічний прогрес у засобах ведення збройної боротьби

Наука й економіка відкрили цілком нові перспективи в досягненні цілей війни. По-новому постало питання про час і простір у війні, про роль економіки в обороні та веденні війни.

Сьогодні, коли у світі відбувається нова революція у військовій сфері, головними інструментами війни стають: високоточна зброя, “інформаційна підтримка” (розвідка, автоматизовані системи, управління військами та зв'язок) й електронні засоби ведення бою, системно об'єднані в бойову систему, яка радикально змінює характер бойових дій.

Бойові можливості військ залежать від бойових можливостей озброєння й військової техніки. А кількість і якість закуплених та замовлених у промисловості найновіших зразків озброєння визначається, у першу чергу, економічними можливостями держави. Отже, критерієм якісного стану збройних сил держави є частка сучасної військової техніки та озброєння. Розв'язанням цієї проблеми стане подальший розвиток таких важливих для держави перспективних галузей та напрямків, як:

1. Електроніка (сенсори, передавачі, мікропроцесори).
2. Пікотехнології.
3. Розвиток енергетики, фотоелектроніки, засобів зберігання енергії.
4. Програмні засоби, мережеве забезпечення.
5. Виробничі технології, які дозволяють виробляти продукцію в масових масштабах.

Якщо ці галузі доповнюють ті технічні можливості, якими володіє сьогодні держава, а саме: космічні системи, ракетні технології та оптика, гідродинаміка, суднобудування та літакобудування, техніка та технологія зварювання космічних ракет та супутників, технології ядерних, хімічних, надтвердих матеріалів, біотехнології та інше, то вже найближчим часом вони зможуть забезпечити значні валютні надходження до держбюджету, дадуть поштовх розвитку національної економіки та допоможуть вивести Україну на гідне місце серед високорозвинених індустріальних країн світу. Таким чином,

виникаючі економічні потреби будівництва сучасних Збройних Сил в Україні можуть бути задоволені за умов розвитку науково-технічного потенціалу.

Науково-технічний потенціал – сукупність трудових, матеріальних ресурсів, науково-технічних знань та виробничого досвіду, які має країна для задоволення народногосподарських потреб, у тому числі військово-економічних потреб.

Структура науково-технічного потенціалу:

1. Матеріальна база науково-дослідних та науково-конструкторських робіт.
2. Науково-технічні кадри.
3. Інформаційна база науково-технічного потенціалу.
4. Організація та управління.

Військовий науково-технічний потенціал – це частина науково-технічного потенціалу, яка займається економічним забезпеченням збройних сил у мирний та військовий час.

Якісно новими рисами економіки збройних сил в епоху науково-технічної революції є:

1. Розширення в армії економічних зв'язків виробничого характеру внаслідок ускладнення матеріально-технічної бази військ і необхідності здійснення трансформування озброєння й військової техніки, монтажу, демонтажу, ремонту як продовження процесу виробництва зброї, початого в оборонних галузях промисловості.
2. Підсилення ролі економіки збройних сил у здійсненні розподільчих процесів у військовій економіці, активізації її впливу на формування обсягу кінцевого військового продукту, необхідного Збройним Силам України.
3. Зміна характеру економічної діяльності щодо споживання кінцевого військового продукту у зв'язку з удосконаленням цього процесу й необхідністю створення відповідних умов для організації поточного споживання, наукового управління ним.
4. Зміна співвідношення чисельності військовослужбовців бойових і обслуговуючих (зайнятих ресурсним забезпеченням) сил.

3. Ефективність військово-економічної діяльності

Ефективність військово-економічних відносин, як поняття, не можна плутати з ефектом. Ефект – це підсумок, наслідок цілеспрямованої діяльності людей. Так кількісний обсяг поставок озброєння, військової техніки та майна, виконані нормативи бойової підготовки, виробничі фонди, що вперше вводяться, – це ефект, наслідок військово-економічної діяльності в армії та на флоті за певними напрямками.

Для визначення результатів застосування у виробництві суспільної праці важливого значення набуває узагальнюючий показник ефективності.

Ефективність – це взаємозв'язок двох показників – витрат і наслідків. Таким чином, ефективність більш глибоко характеризує діючі економічні

процеси, відображаючи не тільки ефект, але і обсяг витрат, показує в що обійшовся досягнутий ефект. Ефективність на підприємстві в ринкових умовах господарювання вимірюється тим, що привласнює в процесі виробництва власник засобів виробництва, тобто вартість додаткового продукту.

Витратами живої й уречевленої праці виступають поточні витрати, що входять як елементи у вартісному вираженні в повну собівартість товарної продукції.

Отже, ефективність витрат суспільної праці на підприємстві розраховують за формулою:

$$\text{Ефективність (продуктивність)} = \frac{\text{Результати}}{\text{Ресурси (витрати)}}$$

При визначенні питання про ефективність тієї чи іншої діяльності необхідно спиратися на кількісні та якісні оцінки, при цьому важливий вибір критерію й визначення показника ефективності.

Критерій ефективності – це ознака, на основі якої проводиться порівняльна оцінка можливих рішень і вибір найкращого варіанту. Показник ефективності характеризує реальний результат, який може бути якісним і кількісним.

На вибір критерію ефективності впливають такі фактори:

- характер власності;
- вимоги економічних законів;
- мета, на яку направлені дії.

Для сфери матеріального виробництва основним завданням є створення матеріальних цінностей для задоволення потреб суспільства, ефективність знаходить свій вираз у прирості продукції на одиницю витрат праці. Особливість проблеми ефективності витрат на утримання збройних сил полягає в тому, щоб порівнювати витрати не з реально виробленими за рахунок їх матеріальними цінностями, а з певною діяльністю, з досягнутим рівнем бойової готовності військ (сил).

Якщо у сфері матеріального виробництва витрати й результат відображаються одним показником (на гривню витрат – приріст продукції), то витрати на утримання військ (сил) у гривнях необхідно порівнювати із досягнутими результатами, які не мають вартісного виразу.

Ці труднощі можна подолати введенням ряду показників і методик вибору найбільш раціонального способу дій, що відповідає різнобічній економічній діяльності в Збройних Силах. Отже, ефективність витрат визначається реальним вкладом у підвищення бойової готовності військ – загальний критерій.

Бойова готовність включає: досягнутий рівень бойової підготовки, злагодженість частин і з'єднань, стан озброєння та бойової техніки, дисциплінованість, морально-психологічний і фізичний стан особового складу.

В умовах можливих військових дій найкращим показником ефективності військового організму є рівень його бойової готовності для того, щоб у будь-який час відбити напад агресора. Таким чином, загальний критерій (або

ознака) ефективності оборонних витрат характеризується рівнем бойової готовності Збройних Сил України.

Цьому загальному критерію відповідає й загальний показник – кількість певних систем зброї, боездатних з'єднань. (Див. табл.1.1.)

У різних галузях військово-економічної діяльності застосовуються й інші показники. Так у промисловому виробництві й будівництві існують такі показники ефективності:

- 1) віддача на одну гривню, вкладену у виробництво;
- 2) питомі капітальні вкладення (величина капітальних вкладень, розрахованих на одиницю впроваджених потужностей або приріст готової продукції);
- 3) продуктивність праці;
- 4) термін самоокупності (або коефіцієнт ефективності) додаткових капіталовкладень.

Свої показники ефективності витрат є на відповідних рівнях управління. Так у військовій економіці збройних сил показники ефективності відображають співвідношення витрат на проведення заходу та досягнутим результатом.

Таблиця 1.1.

**Поняття, пов'язані з визначенням ефективності
військово-економічної діяльності**

Загальне поняття критерію	Загальне поняття показників	Мета і задачі Збройних Сил України	Критерій ефективності військово-економічної діяльності (витрати на оборону)	Показник ефективності військово-економічної діяльності (витрати на оборону)
Ознака, на основі якої здійснюється оцінка можливих рішень, здійснених витрат	Реальний результат способу дій в якісній та кількісній оцінці	Основний обов'язок Збройних Сил України перед народом: "Бути в постійній бойовій готовності, що гарантує негайну відсіч будь-якому агресору"	Рівень бойової готовності	Кількість сучасних систем зброї, боездатних з'єднань

Вибір найбільш цілеспрямованих дій, з точки зору ефективності витрат, може бути двох типів. Перш за все, під час розробки заходів по вдосконалення бойової готовності військ береться до уваги те, що поставлена мета буде

досягнута діями, які мають різний обсяг витрат. У цьому випадку може бути здійснений вибір варіанту на основі оцінки витрат (мінімізація витрат).

Виникає поняття *порівняльної економічної ефективності*:

$$C_i + E_n \cdot K_i \longrightarrow \min,$$

де: C_i – витрати ($i = 1 \dots n$);

E_n – нормативний коефіцієнт ефективності в даній галузі (норма прибутку на капітал в цій галузі);

K_i – капіталовкладення по i -тому варіанту.

Після того, як визначено обсяг витрат (у цілому за кошторисом Міністерства оборони або певними напрямками військово-економічної діяльності), може бути здійснений вибір плану дій, що забезпечує в межах встановлених витрат найбільшу ступінь досягнення мети (максимізація наслідків).

У період науково-технічної революції в засобах озброєної боротьби все більше значення набувають критерії й показники, що характеризують конкретні системи зброї. У збройних силах багатьох країн широке розповсюдження отримав критерій “витрати-ефект”. Суть цього критерію полягає в тому, що під час прийняття рішення про впровадження нової системи зброї береться до уваги здатність діяти в різних обставинах, відповідати сучасним умовам ведення бойових дій.

Це означає, що в основі критерію “витрати-ефект” лежить не те, скільки коштує той чи інший вид зброї, а витрати, співставлені з його бойовою ефективністю. При відносно однаковій бойовій ефективності (площина ураження, кількість знищених цілей або цілей, які виживають після удару, тривалість вражаючих властивостей зброї і т. д.) виробляється система зброї за мінімумом обсягу витрат. Важливою умовою високої ефективності використання коштів на потреби оборони є підготовка висококваліфікованих кадрів фінансово-економічної служби та постійне підвищення рівня економічної освіти всіх фахівців, зайнятих в оборонній сфері.

4. Вимоги до економічного забезпечення збройних сил

Економічні закони відображають найбільш суттєві, типові риси функціонування та розвитку тієї чи іншої системи виробничих відносин. Характер і форми дії економічних законів, тобто ті зовнішні їх риси, в яких вони виявляються, залежать від типу власності на засоби виробництва, ступеня корпорації виробництва, глибини та характеру зв'язку між суб'єктами виробничих відносин.

Сучасна економічна наука розрізняє загальні та специфічні економічні закони. Загальні економічні закони властиві всім або деяким економічним формаціям, специфічні – певному способу виробництва.

В економіці Збройних Сил України діють ті ж економічні закони, що в економіці народного господарства в цілому. Разом з тим економіка Збройних

Сил України має свої суттєві особливості, що впливають на характер дії економічних законів між суб'єктами виробничих відносин в збройних силах, тому що мова тут іде про військовослужбовців.

Економіці збройних сил властиві об'єктивні закони, які відображають певний рівень розвитку економіки й воєнної справи, їх діалектику, зумовлену цим рівнем, взаємозв'язки воєнного виробництва та воєнного споживання, поточного воєнного виробництва й резервів, співвідношення різних ланок економіки, цивільного та воєнного виробництва тощо. Властиві економіці збройних сил закони, які можна назвати воєнно-економічними, з'являються на основі економічних законів та законів війни й походять від них подібно до того, як воєнно-економічні відносини походять від виробничих відносин даного суспільства й формуються під впливом політичних і воєнних факторів. Ці закони історично змінні, залежать від розвитку економіки й воєнної справи. У різні історичні епохи держави мають різні воєнно-економічні можливості, використовують різні форми та методи реалізації цих можливостей. Відмінні й співвідношення між складовими ланками економіки збройних сил, поточним воєнним виробництвом, накопиченими резервами і т.д. Разом із воєнно-економічними законами, притаманними лише тій чи іншій конкретній формі оборонної економіки, існують деякі загальні закони економіки збройних сил, що діють на всіх рівнях їх розвитку. Вони відображають найбільш загальні взаємозв'язки, які не залежать від соціального характеру воєнно-економічних відносин. До таких законів можна віднести закон залежності воєнної могутності від воєнного виробництва, закон залежності воєнного виробництва від рівня розвитку продуктивних сил, способу виробництва.

Економіка Збройних Сил України, хоча і є частиною народного господарства України, має відносно самостійний характер і своє особливе суспільне призначення. Економіка збройних сил опанувала свої специфічні зв'язки й залежності, які проявляються як об'єктивно існуючі процеси та теоретично виражаються певними науковими поняттями-категоріями. В економіці Збройних Сил України як у специфічній сфері економічної діяльності поряд із загальними, більш складними економічними категоріями, розвиваються свої поняття, свої категорії.

Однією з найважливіших специфічних категорій економіки збройних сил є військова праця. **Військова праця** – частина сукупної суспільної праці в виробництві специфічної послуги для суспільства у вигляді оборони країни.

Розглянемо, як відповідає поняття військової праці тим критеріям, що вказані вище. Військова праця, по-перше, у рамках сукупної суспільної праці являє собою сфери застосування праці зі своїм внутрішнім специфічним розподілом праці. Військова праця має певну самостійність порівняно з іншими сферами трудової діяльності, що витікає з економічної характеристики військової праці, а також з особливої характеристики засобів праці військовослужбовців.

По-друге, військова праця має специфічне призначення, що суттєво відрізняється від основної частини сукупної суспільної праці. Певна частина населення залучається до військової праці на основі загального військового

обов'язку, виникає особливий характер суспільних відносин між військовослужбовцями.

По-третє, у процесі військової праці здійснюється поєднання факторів бойової готовності військ з особистими, тобто формування військової міцності держави.

По-четверте, військова праця відображає діяльність людей, які об'єднані одними цілями, засобами управління. Військова праця виступає як чітко окреслене явище.

Матеріальне забезпечення військовослужбовців – це частина національного доходу, що виступає в натуральній формі і є основним засобом задоволення потреб певної частини військовослужбовців.

Матеріальне забезпечення використовується тільки в збройних силах, воно виражає характер економічних зв'язків між суб'єктами специфічного виробництва.

Норми матеріального забезпечення (продовольчого, речового, квартирного) можуть бути в умовах мирного або воєнного часу, змінюватися, але це не зачіпає самої категорії.

Грошове забезпечення є частиною національного доходу, що постачається у вартісній формі в особисте розпорядження військовослужбовців, воно забезпечує особливу частину населення, що виконує специфічні задачі й прямо не пов'язане з відтворенням сукупного суспільного продукту.

Самостійність грошового забезпечення по відношенню до заробітної плати можна дослідити під час аналізу форм заробітної плати. Грошове забезпечення військовослужбовців не може вважатися формою заробітної плати.

Заробітна плата має дві форми: відрядну та почасову. Кожна з них у свою чергу має відповідні системи.

Відрядна заробітна плата визначається кількістю виробленого продукту, почасова – фактично відпрацьованим часом і кваліфікацією працівника. Грошове забезпечення військовослужбовців не може за своєю специфікою відповідати ні першій, ні другій умові, тому що воно не визначається кількістю виробленого продукту і, як правило, не регулюється кількістю фактично відпрацьованого часу.

Грошове забезпечення військовослужбовців має своє особливе суспільне призначення, свої закономірності. Під дією специфічних умов формується його склад, умови призначення й виплати.

В економіці збройних сил діють і категорії, що відбивають специфіку її матеріальної сторони. Мова йде про поняття "матеріально-технічна база Збройних Сил України".

Матеріально-технічна база збройних сил – сукупність засобів боротьби, які використовуються для досягнення високої бойової готовності військ: озброєння, військової техніки, військового майна, основних фондів виробничої і невиробничої сфер. Це поняття специфічне, витікає з функцій

збройних сил, особливостей формування й функціонування основних фондів специфічної військової праці.

Кінцеве військове споживання – самостійний економічний процес зі своїми специфічними завданнями, закономірностями, внутрішньою сутністю. Кінцеве військове споживання виражає в абстрактному вигляді розповсюджений процес експлуатації озброєння й військової техніки, що віддає свою вартість протягом років, одноразове споживання військового майна, продовольства, пально-мастильних матеріалів, спеціальних видів палива. В економіці Збройних Сил України, як в особливій сфері є свої вартісні категорії, що є простими за відношенням до більш складних категорій, діючих в економіці країн.

Фінанси Збройних Сил України – вартісна категорія, яка визначає систему економічних відносин, пов'язаних з утворенням, розподілом і використанням фондів грошових коштів, необхідних для забезпечення збройних сил.

Поняття “фінанси Збройних Сил України” також повністю відповідає всім категоріям, які пред'являються економічною наукою до цієї категорії. Фінанси Збройних Сил України мають ту саму суть, що й державні фінанси України, але разом з цим вони мають свої особливості в самій суті. Ці особливості виражаються в специфіці вияву функцій фінансів у господарстві армії, в специфічному призначенні фінансів збройних сил.

Серед вартісних категорій “витрати на оборону”, як поняття економіки Збройних Сил України, є також вартісною категорією. Ця категорія відображає сукупність витрат держави на здійснення однієї із своїх функцій. Витрати на оборону виступають для Міністерства оборони України як загальне фундаментальне поняття, що охоплює у вартісному виразі весь обсяг матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, які призначені для забезпечення армії.

Для економіки збройних сил характерні й такі категорії, як: воєнні витрати, воєнний бюджет.

Воєнні витрати – це грошові витрати на підготовку оборони держави, що включають утримання збройних сил, розвиток воєнної промисловості, воєнні дослідження, а також видатки на ліквідацію їх наслідків.

Основною складовою частиною воєнних витрат є прямі витрати, які носять назву воєнного бюджету.

Воєнний бюджет охоплює витрати оборонних міністерств та відомств і включає витрати на утримання та навчання особового складу збройних сил, придбання, утримання та експлуатацію озброєння; воєнної техніки та майна, воєнні НД і ДК; витрати на цивільну оборону, воєнну допомогу іноземним державам та деякі інші.

В економіці Збройних Сил України типовою ланкою, де здійснюється процес споживання озброєння, військової техніки і майна, є певна *військово-господарча одиниця*. Такою військово-господарчою одиницею виступають військові частини, установи та заклади.

Військово-господарча одиниця в економіці збройних сил – це відносно самостійна ланка, що здійснює свою економічну діяльність в інтересах безпосереднього забезпечення бойової готовності військ.

Поряд із категорією військово-господарчої одиниці існує категорія – *військове господарство*. Ця категорія відображає військову ланку (з'єднання – військова частина), тобто таку ланку, що об'єднує військово-господарчу одиницю у вигляді військової частини й найближчий до неї орган управління.

Якщо в категорії “військово-господарча одиниця” відображається кожна окрема господарча ланка (включаючи військово-навчальні заклади, установи, підприємства виробничої сфери), то поняття "військове господарство" відображає в загальному вигляді тільки військову ланку споживачів військової продукції й систему за економічною діяльністю.

4. Структура та принципи організації оборонної економіки

Оборонна економіка існує як у мирний, так і у воєнний час. У загальному вигляді включає матеріально-технічну базу, трудові ресурси й оборонні витрати, що виділяються державою для економічного забезпечення власних воєнних потреб.

До **оборонної економіки** належать: воєнні (оборонні) галузі промисловості; базові галузі народного господарства у тій частині, де вони забезпечують воєнні (оборонні) галузі промисловості засобами виробництва, а трудові ресурси економіки, особовий склад збройних сил – предметами споживання; транспорт; зв'язок; система матеріально-технічного постачання, а також наука; охорона здоров'я; освіта й культура в галузі обслуговування виробництва воєнної продукції та функціонування збройних сил.

Ядро економіки сучасної війни складають воєнні (оборонні) галузі промисловості – ракетобудування, літакобудування, суднобудування, виробництво воєнної радіоелектроніки, бронетанкової техніки, артилерії, боєприпасів, ракетного палива та ін.

Оборонна економіка тісно пов'язана з цивільною економікою, вона базується на економічній могутності держави. Багато галузей народного господарства випускають як воєнну, так і цивільну продукцію, тобто задовольняють і цивільні, і воєнні потреби. Значно впливають на оборонну економіку базові галузі народного господарства.

Оборонна економіка має ряд визначальних рис, зумовлених особливим призначенням воєнної продукції й специфічним характером її використання. Кінцева воєнна продукція використовується не в народному господарстві, а в збройних силах у процесі їх будівництва, підготовки й ведення ними збройної боротьби, тому вона безпосередньо не служить меті відтворення предметів споживання. Можливості і здатність оборонної економіки задовольняти оборонні потреби держави залежить від рівня розвитку продуктивних сил, суспільно-економічного устрою держави, здатності воєнно-політичного керівництва мобілізувати й ефективно використовувати економічні ресурси

країни. Питома вага оборонної економіки в народному господарстві залежить від державної воєнно-економічної політики й масштабів збройної боротьби.

Структура оборонної економіки може бути розглянута за 4 ознаками, такими як: функціональна, галузева, відтворювальна, територіальна.

Функціональна:

- виробництво засобів для військового будівництва;
- виробництво предметів споживання для працівників військової сфери;
- виробництво кінцевої військової продукції.

Галузева:

- базові галузі оборонної економіки;
- галузі економіки Збройних Сил України;
- військово-економічна інфраструктура.

Відтворювальна:

- відтворення продукції воєнного призначення;
- відтворення робочої сили для воєнного виробництва;
- відтворення виробничих відносин.

Територіальна:

- оборонна економіка регіону;
- оборонна економіка держави;
- оборонна економіка держав-членів коаліції.

Структура економіки Збройних Сил України як складного військово-господарського механізму може бути розглянута за двома ознаками – економічною та організаційною.

Структура економіки Збройних Сил України

а) Визначається відповідно до економічної суті видів діяльності:

Економіка Збройних Сил України											
Виробнича сфера діяльності				Невиробнича сфера діяльності							
г а л у з і				г а л у з і							
Капітальне будівництво	Військова торгівля	Промислове виробництво	Сільськогосподарське виробництво	забезпечення	Матеріально-тех-нічне	Підготовка кадрів	Бойова підготовка	забезпечення	Матеріально-побу-тове	Наукові досліджен-ня та розробки	Інфраструктура

б) Визначається за організаційною ознакою:

Економіка Збройних Сил України
Центральна ланка
Оперативне командування
Військова ланка

Є дві ознаки структури економіки збройних сил:

- 1) економічна;
- 2) організаційна.

Перша ознака – економічна. Визначається суттю праці в армії. Відповідно до цього, економіка ЗС поділяється на дві сфери: виробничу та невиробничу.

Виробнича має такі галузі: капітальне будівництво, промислове виробництво, сільське господарство, військова торгівля. Основою цієї сфери є будівництво та промислове виробництво. В економіці збройних сил вони об'єднані за головною ознакою: єдності економічної суті всієї військово-економічної діяльності, яка здійснюється для забезпечення особливих потреб збройних сил.

Невиробнича сфера:

1. Матеріально-технічне забезпечення.
2. Бойова підготовка.
3. Наукові дослідження і розробки.
4. Підготовка кадрів.
5. Матеріально-побутове забезпечення особового складу.
6. Інфраструктура (транспорт, зв'язок).

Галузі невиробничої сфери або види конкретної військово-економічної діяльності щодо забезпечення життєвої сфери військового організму в цілому і його складових частин розрізняються за своїми характеристиками в залежності від цілей і об'єктів забезпечення.

Невиробнича сфера представлена системою служб матеріально-технічного забезпечення, їх структурних ланок зверху донизу, системою відносин із експлуатації озброєння та військової техніки, матеріальному й грошовому забезпеченню особового складу.

Оскільки основою військово-економічної діяльності в збройних силах є процес забезпечення основних функцій армії й відносини суспільного споживання, то природно, що в економіці збройних сил відносини невиробничої сфери є провідними. Основа економічних зв'язків збройних сил з галузями матеріального виробництва формується потребами невиробничої сфери; вона ж визначає зміст процесів виробництва й розподілу всередині збройних сил. Залежно від особливостей цієї сфери організуються й фінансові відносини.

Невиробнича сфера має широкі економічні зв'язки по вертикалі. Ці зв'язки зароджуються під час розробки тактико-технічних завдань до озброєння: вони нарощуються в процесі військово-економічних відносин із

формування обсягів забезпечення, прийому, сплати, зберігання військової продукції, ремонту озброєння та військової техніки. Ця лінія продовжується потім у процесі матеріально-технічного забезпечення військ, організації експлуатації й використання усіх видів матеріальних цінностей у військах.

Галузі невиробничої сфери мають великі зв'язки по горизонталі. Використання матеріальних цінностей у військах – це єдиний процес споживання озброєння, військової техніки й взаємопов'язаних, узгоджених дій всіх служб, які забезпечують бойову підготовку збройних сил на тому чи іншому рівні.

Інша ознака – організаційна. За цією ознакою економіку Збройних Сил України можна поділити на три ланки: центральну, оперативного командування та військову. Такий поділ витікає з принципів управління військами, обсягів конкретної економічної діяльності в тій або іншій ланці й ступеня розвитку економічних відносин як зовнішніх для даної ланки, так і внутрішніх.

Кожна з названих ланок економіки збройних сил об'єднує діяльність певних органів як невиробничої, так і виробничої сфер.

Центральна ланка економіки Збройних Сил України вимагає діяльності головних і центральних управлінь, підприємств та будівельних організацій центрального підпорядкування. Відповідно до розподілу функцій щодо економічного забезпечення збройних сил центральна ланка виконує завдання, пов'язані з визначенням обсягів кінцевого військового споживання, матеріально-технічної бази збройних сил, економічних зв'язків з оборонними та іншими галузями, а також вирішення принципових питань розподілу озброєння і військової техніки, організації діяльності виробничої сфери.

У ланці оперативного командування економіки збройних сил продовжується діяльність, розпочата в центральній галузі щодо подальшого розподілу засобів матеріально-технічного забезпечення та доведення їх до військ, економічних зв'язків із закупівлі певних видів військового майна, продовольства, пально-мастильних матеріалів, промислового та сільськогосподарського виробництва, капітального будівництва.

В економічній сфері діяльність цієї ланки характеризує та обставина, що вона створює безпосередні умови для кінцевого споживання продукту військового призначення у військах.

Військова ланка економіки Збройних Сил України є заключним етапом руху військового продукту й характеризує діяльність за кінцевим споживанням. Саме тут здійснюється експлуатація озброєння, військової техніки й військового майна, поєднання економічних, речових та особистих факторів бойової готовності військ. Економічна діяльність заключного етапу економіки збройних сил представлена військовим господарством, відносинами із експлуатації озброєння та військової техніки й майна, системою матеріального та грошового забезпечення особового складу. Разом з тим у військовій ланці здійснюється й виробнича діяльність (військовий ремонт, військова торгівля, підсобні господарства).

У військовій ланці конкретними структурними організаціями виступають певні військово-господарські одиниці (військові частини, установи та заклади).

В організації, формах і методах діяльності економіки Збройних Сил України спрямованості її сфер і ланок використовуються форми та методи роботи галузей матеріального й нематеріального виробництва народного господарства. І це зрозуміло, тому що в економіці збройних сил подано багато видів діяльності, що походять із цивільної економіки: промисловість, капітальне будівництво, транспорт, зв'язок, торгівля, медицина, наука, освіта, матеріально-технічне забезпечення.

ТЕМА 2. ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

1. Поняття “економічна безпека”, його визначення, категорії і зміст

Необхідно підкреслити, що поняття "економічна безпека" досить складне та має неоднозначне визначення як у теоретичному, так і в практично-політичному плані. Це поняття, яке досить добре відоме в практиці діяльності управлінських структур західних країн, допускає досить широке трактування. Так у широкому розумінні цього поняття *економічна безпека* – це стан, за якого народ (через державу) може суверенно, без втручання й тиску ззовні визначити шляхи й форми свого економічного розвитку. Інакше кажучи, *визначити економічну безпеку* можна як стан, рівень розвитку економічної системи, яка характеризується стійкістю щодо впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, що створюють загрозу для суспільства. Це поєднання умов та чинників, які мають змогу при мінімальних витратах (економічного, політичного, екологічного, воєнного, інформаційного характеру) найбільш повно виражати національний інтерес із метою всебічної реалізації потенційних можливостей суспільства на базі стійкого економічного розвитку.

Життєво важливі інтереси – це забезпечення виживання в широкому розумінні слова, що передбачає прийнятний для всіх соціальних груп ступінь особистої та матеріальної незалежності; збереження територіальної цілісності й національно-політичної стабільності; інтеграції України у світове економічне товариство, забезпечення її джерелами сировини, розвіданими природними ресурсами доступу до морів й океанів; захист власного ринку й виробника та сприяння вітчизняному виробнику в здобутті ринків для збуту власної продукції; відродження традиційних стилів життя народу України при можливій їх еволюції; зміцнення суверенітету держави в сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики, а також основних інститутів, цінностей та інших важливих характеристик суспільного устрою.

Загроза безпеці розуміється як явна або потенційна зміна конституційної системи держави, зміна стійкого стану суспільних відносин, середовища існування, при якому порушуються нормальне існування людей, функціонування і розвиток самого суспільства.

Таким чином, предметна сфера економічної безпеки охоплює великий обсяг явищ і зв'язків, який у практичному житті зазнає певних обмежень із боку суспільства, у середині якого необхідно виділити людину (особистість) та різні групи, які мають власні сфери функціонування.

Економічна безпека є синтетичною категорією економічної теорії та політології, яка тісно пов'язана з категоріями економічної незалежності, економічного суверенітету, стабільності й вразливості для нападів, економічного тиску, шантажу, примусу та агресії. В економічній безпеці прийнято розрізняти такі рівні: міжнародний (глобальний і регіональний) національний, локальний (регіональний або галузевий всередині країни) і частковий (фірм й особи).

Міжнародна економічна безпека виступає як комплекс міжнародних умов співіснування, домовленостей та інституціональних структур, за якого кожній державі-члену світового співтовариства забезпечується можливість вільно вибрати та здійснювати свою стратегію соціального й економічного розвитку, не зазнавати зовнішнього та політичного тиску й розраховувати на невтручання, розуміння та взаємоприйнятне й взаємовигідне співробітництво з боку інших держав.

Шлях до здійснення міжнародної економічної безпеки лежить через відмову від нав'язування моделей розвитку, від економічного й політичного примусу, через визнання права будь-якого народу на вибір власного шляху, через повагу законності існування різних форм власності та інтересів.

Правові гарантії здійснення міжнародної економічної безпеки полягають у визнанні принципів: рівноправності держав незалежно від соціального та політичного ладу; свободи вибору шляху, розвитку й форм організації економічного життя; суверенітету держав над власними природними ресурсами й економічним потенціалом; взаємовигідного співробітництва та вільного розвитку економічних, фінансових, науково-технічних та інших мирних відносин між державами; міжнародного співробітництва з метою економічного розвитку й соціального прогресу; спеціальних пільг для менш розвинених країн-членів міжнародного співтовариства; мирного врегулювання економічних суперечок без застосування сили чи загрози силою.

Національна економічна безпека – це такий стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально спрямований розвиток країни в цілому, достатній економічний й охоронний потенціал навіть за найнесприятливіших варіантів розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів. Національна економічна безпека України має: внутрішню матеріально-речову основу, достатньо високий рівень розвитку продуктивних сил, який дає змогу забезпечити важливу частку натуральних і вартісних елементів розширеного відтворення національного продукту; внутрішню соціально-політичну основу економічної безпеки; достатньо високий рівень суспільної злагоди щодо довгострокових національних цілей, що дає можливість виробити та прийняти стратегію соціального й економічного розвитку, реалізовану через державну політику, яку підтримує більшість народу.

Найважливішими характерними рисами економічної безпеки є *розвиток та стійкість*.

Розвиток економічної системи сприяє створенню нових умов для виживання. **Стійкість** – це здатність суспільства й в критичних умовах задовольняти свої інтереси. Це комплекс заходів, що проводяться в усіх сферах функціонування суспільства й спрямовані на вдосконалення його потенціалу, у тому числі військового та військово-економічного забезпечення життєздатності.

Ступінь стійкості економіки під час війни можна охарактеризувати коефіцієнтом стійкості:

$$K_{Уе} = \frac{\Pi^1}{\Pi^0} \times 100 ,$$

де: Π^0 – обсяг виробництва до збройного впливу противника;

Π^1 – обсяг виробництва після нанесення удару по економічних об'єктах.

Розвиток і стійкість – це такі характеристики економічної системи, що розкривають ступінь і рівень захищеності та невразливості суспільства, яке прагне до розвитку.

Такий підхід до безпеки означає наявність певного світового порядку та визначається не тільки військовою могутністю, але й стабільністю, завбаченістю.

2. Роль і місце економічної безпеки в системі національної безпеки

Поняття "*національна безпека*" змістовніше за поняття "економічна безпека" і включає в себе такі складові, як: воєнна безпека, екологічна, інформаційна, соціальна, енергетична та інші види безпеки. Усі ці види національної безпеки тісно взаємозв'язані й взаємодоповнюють один одного: кожний із видів національної безпеки може достатньо яскраво виявлятися у сфері дії іншого, доповнюючи або послаблюючи його вплив. Так, наприклад, не може бути воєнної безпеки заслабкої і неефективної економіки, як не може бути одночасно ні воєнної, ні економічної безпеки в суспільстві, що роздерте соціальними конфліктами. Але все ж базисом національної безпеки продовжує залишатися економічна безпека.

Тому (із певним наближенням) можна стверджувати, що економічна безпека, проявляючись у сферах впливу інших видів національної безпеки, проникає в них і взаємодіє з ними, у свою чергу акумулює в собі їх взаємодію й залишається при цьому основою національної безпеки.

Суть економічної безпеки полягає в забезпеченні розвитку України з метою задоволення соціальних й економічних потреб українських громадян при оптимальних витратах праці та природоохоронному використанні сировинних ресурсів та довкілля.

Економічна безпека країни – досить нове поняття. В українській економічній теорії воно ще тільки позначилося. Західні науковці розглядають цю проблему тільки з позицій зовнішнього втручання в справи держави. Сутність економічної безпеки вони формулюють як здатність країни нейтралізувати негативні зовнішні впливи власними внутрішніми ресурсами. Вони враховують той факт, що серйозні внутрішні негативні фактори, які загрожують економічній безпеці їхніх держав на сучасному етапі, практично відсутні.

Україна сьогодні має більш складну ситуацію, що вимагає розгляду проблеми економічної безпеки не тільки з позицій зовнішніх, але й внутрішніх негативних факторів. Економічну безпеку доцільно розглядати як складову національної безпеки.

Военно-економічна безпека держави – такий ступінь розвитку воєнної економіки, який гарантує її стійке функціонування в період збройного протистояння й забезпечує в мирний час задоволення оборонних потреб на рівні розумної достатності.

Стан воєнно-економічної безпеки держави визначається його економічним і воєнно-економічним потенціалами. Якісні перетворення в них на основі останніх досягнень науки та техніки, удосконалення господарського механізму, економічної й науково-технічної діяльності господарюючих суб'єктів сприяє зміцненню безпеки країни.

Военно-економічна складова національної безпеки виступає як сфера постійного пошуку суспільством критерію оптимального співвідношення потреб та реальних можливостей захисту суверенітету та національних інтересів. Воєнно-економічна сфера включає залучення й ефективне використання в інтересах оборони мінімально можливого економічного потенціалу країни, тому що збройні сили як ланка воєнного механізму щодо блокування агресії та запобігання війни ще довгий час, мабуть, будуть брати участь у підтримці необхідних умов для розгортання й посилення політичних, економічних, міжнародно-правових, гуманітарних та інших елементів нової моделі державної та регіональної безпеки.

Забезпечення воєнно-економічної безпеки є важливою функцією держави. Як специфічний напрям державної політики воно охоплює систему відносин між господарюючими суб'єктами щодо задоволення воєнно-економічних потреб та найбільш ефективного використання ресурсів, економічного й науково-технічного потенціалів в оборонних інтересах.

Забезпечення воєнно-економічної безпеки – важливе завдання Української держави. Ступінь задоволення потреб у продукції як оборонного, так і цивільного призначення в екстремальних умовах є критерієм забезпечення воєнно-економічної безпеки. Покращання самозабезпечення держави технологіями цивільного й оборонного виробництва, нарощування технологічного потенціалу зміцнює її воєнно-економічну безпеку. Остання, безперечно, визначається новітніми досягненнями науково-технічного прогресу.

Слід звернути увагу на такі три основні аспекти воєнно-економічної безпеки: *захисний, наступальний, рівнозначний*..

Захисний аспект передбачає заміщення імпорту вітчизняними аналогами, насамперед в оборонних галузях народного господарства, і зменшення їх залежності від імпорту.

Наступальний аспект передбачає комплекс заходів, спрямованих на нарощення і якісне покращення експортного потенціалу країни й посилення при цьому залежності від неї інших країн.

Рівнозначний аспект передбачає встановлення однакової залежності між країнами, що буде стримуючим чинником у спробах економічно розвинених країн використати зовнішньоекономічні зв'язки як специфічний тиск на менш розвинені країни.

Важливе значення для забезпечення воєнно-економічної безпеки в разі скорочення чи припинення зовнішньоекономічних зв'язків або виникнення соціально-економічної кризи має здатність держави оперативно компенсувати негативні наслідки цих явищ, забезпечити задоволення оборонних потреб.

При замовленні озброєнь і військової техніки повинна враховуватись специфіка виробництва та технологічні аспекти. Припинення виробництва деяких видів військової продукції може призвести до непоправних втрат. Із точки зору перспективного виробництва в Україні новітніх озброєнь важливо спрямовувати бюджетні кошти на створення науково-технічного потенціалу в сфері критичних технологій. Пріоритетними напрямками науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт мають бути: модернізація існуючих систем озброєнь, створення перспективних зразків озброєнь, розвиток систем і засобів бойового управління, зв'язку й розвідки, радіоелектронної боротьби, високоточної зброї, всебічний розвиток технологій і систем подвійного призначення (військового та цивільного).

Забезпечення воєнно-економічної безпеки України вимагає здійснити наступні заходи: створити самодостатній національний оборонно-промисловий комплекс (ОПК); розробити та прийняти Державну програму виробництва озброєнь; виробити державну політику у сфері міжнародної торгівлі зброєю; розробити та прийняти Закон про експорт зброї; закладати в Державний бюджет необхідні кошти для фінансування оборони; створювати замкнені цикли виробництва військової техніки та озброєнь; змінити концепцію конверсії ОПК і проводити її на науковій основі згідно з національними інтересами України; проводити постійну модернізацію Збройних Сил України та інших військових формувань із метою досягнення технічної переваги над імовірним противником; створити єдину інфраструктуру тилового та технічного забезпечення воєнної організації України.

Складовими структурними елементами воєнно-економічної безпеки держави є: технологічна, техніко-виробнича, валютно-кредитна, інформаційна. Розглянемо їх послідовно.

Під **технологічною безпекою** розуміють такий стан науково-технічного потенціалу країни, який дає змогу за мінімально короткі терміни

здійснити розробку найновіших технологічних рішень, забезпечити прорив у провідних галузях цивільного й оборонного виробництва.

Важливе значення для забезпечення воєнно-економічної безпеки держави має **техніко-виробнича безпека**. Це її здатність у випадку порушення зовнішньоекономічних зв'язків або внутрішніх соціально-економічних потрясінь оперативно компенсувати їх негативні наслідки, стійко здійснювати розширене відтворення в провідних галузях народного господарства, задовольняти суспільні, у тому числі й оборонні, потреби.

Валютно-кредитну безпеку можна визначити як можливість держави отримувати, розміщувати й використовувати зарубіжні кредити та інвестиції, а також розраховуватися по них в межах, які достатні для стійкого функціонування валютно-фінансової системи. Невідкладність вирішення даної проблеми обумовлюється, перш за все, зростаючим зовнішнім боргом країни й виплатами по його обслуговуванню. Надмірна валютна заборгованість може викликати негативні економічні та політичні наслідки. Обслуговування зовнішнього боргу відволікає значні матеріальні й фінансові ресурси, що у свою чергу відбивається на відтворювальних процесах і структурній перебудові економіки, на воєнно-економічній могутності держави.

Інформаційна безпека держави припускає такий порядок взаємного обміну виробничими, науково-технічними відомостями, за якого гарантується таємниця технології виробництва й обсягів постачання сучасних і перспективних видів зброї та військової техніки.

Основними чинниками воєнно-економічної безпеки є: зміцнення воєнно-економічного потенціалу; прискорення науково-технічного прогресу і на цій основі глибокі перетворення в технічній базі народного господарства; раціональна конверсія воєнного виробництва; розвиток інтеграційних процесів у рамках СНД.

Згідно з концепцією національної безпеки України, затвердженою постановою Верховної Ради України 16 січня 1997 року, національна безпека – це "стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз". Її забезпечення є "необхідною умовою збереження та примноження духовних та матеріальних цінностей". Національна безпека України досягається шляхом проведення зваженої державної політики згідно з прийнятими доктринами, стратегіями, концепціями та програмами у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, військова, екологічна, науково-технічна, інформаційна і т.п."

Те, що економічна безпека – складова частина національної безпеки, підтверджується аналізом негативних факторів або, говорячи офіційною мовою концепції, загроз національної безпеки України. Цей документ визначає основні можливі загрози національної безпеки України в найбільш важливих сферах життєдіяльності.

У політичній сфері – це, наприклад, зазіхання на конституційний устрій та державний суверенітет України; невиконання або неналежне виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоуправління.

У соціальній сфері – це, зокрема, тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві.

У військовій сфері – це зазіхання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність; зниження рівня боєздатності військової організації держави та інше.

В екологічній сфері – це, наприклад, неефективне використання природних ресурсів, широкомасштабне застосування екологічно шкідливих технологій.

У науково-технічній сфері – це науково-технічне відставання України від розвинених країн і т. ін.

У інформаційній сфері – це, зокрема, інформаційна експансія з боку інших держав.

Концепція визначає перелік загроз національній безпеці в економічній сфері:

- неефективність системи державного регулювання економічних відносин;
- наявність структурних диспропорцій, монополізму виробників, перешкод становленню ринкових відносин;
- невирішеність проблем ресурсної, фінансової та технологічної залежностей національної економіки від інших країн;
- економічна ізоляція України від світової економічної системи;
- неконтрольований відтік за межі України інтелектуальних, матеріальних та фінансових ресурсів; криміналізація суспільства, діяльність тіньових структур.

3. Основні завдання і заходи щодо забезпечення економічної безпеки України

Із метою відвернення економічної небезпеки, що загрожує державному суверенітетові України, необхідно здійснити комплекс заходів для її виходу з економічної кризи. На думку деяких авторів, слід істотно змінити економічну програму і курс держави, при цьому необхідно:

- дотримуватися вимог економічних законів, і насамперед грошового обігу, попиту, пропозиції вартості;
- відійти від спрощеної консервативної моделі економіки (тобто від монетаризму) до ліберальної та соціал-реформістської, а з погляду основних напрямів економічної теорії до кейнсіанства та інституціоналізму;
- перейти до поширення колективних форм власності;
- здійснити комплекс заходів щодо стимулювання платоспроможного попиту населення, і насамперед, – за рахунок істотного підвищення заробітної плати. Це водночас означатиме дотримання вимог закону попиту і пропозиції;
- сформувати належний інвестиційний клімат;
- проводити конструктивні структурні реформи;
- розробити науково обгрунтовану промислову політику, чітко визначивши національні пріоритети в цій сфері;

- посилити роль держави в банківській системі шляхом створення державних спеціалізованих банків (земельних, інвестиційних та ін.);

- розпочати відродження села й проводити виважену аграрну політику.

На цьому підґрунті треба розпочати боротьбу України за досягнення економічного суверенітету в розвитку виробництва на основі високих технологій.

Більш конкретними засобами досягнення поставленої мети є:

- придбання за кордоном ліцензій на сучасні технології, вироби та матеріали, а також оперативне створення на їх базі власного виробництва;

- обґрунтування оптимальної кількості державних програм освоєння нових видів конкурентноспроможної продукції;

- пріоритетність для України випуску тих видів продукції, за якими вона займає передові наукові позиції (ракетно-космічна техніка, авіація, нові конструкції газових турбін, вироби порошкової металургії, зварювальні та композиційні матеріали, суднобудування та деякі інші);

- визначення як основних джерел капіталовкладень для виконання таких програм державних довгострокових позик;

- кредитів комерційних банків; коштів підприємств, одержаних шляхом надання державних податкових пільг;

- випуску акцій та їх продажу населенню за умови надання державою пільг при оподаткуванні дивідендів і гарантій їх отримання;

- створення нових форм ефективної взаємодії науки та техніки, а також вільних економічних зон, де легше формувати сприятливий інвестиційний клімат для залучення іноземного капіталу, створення СП тощо;

- вжиття комплексу заходів із стимулювання створення належних умов праці; здійснення переходу на сучасні технології, вироби та матеріали, а також оперативне створення на їх базі власного виробництва;

- обґрунтування оптимальної кількості державних програм освоєння нових видів конкурентноспроможної продукції;

- створення комплексу умов для припливу іноземних інвестицій (основними такими умовами є стабільність і досконалість законодавства щодо регулювання діяльності підприємств за участі іноземних інвестицій);

- досконалість податкової системи та земельного законодавства;

- поліпшення механізму участі іноземних інвесторів у процесі роздержавлення та приватизації; удосконалення системи бухгалтерського обліку;

- надання податкових пільг при інвестуванні іноземного капіталу в сучасні технології;

- організація центру з аналізу інвестиційних пріоритетів і техніко-економічних обґрунтувань інвестиційних проектів;

- створення національної державної кредитно-інвестиційної компанії, яка здійснювала б управління інвестиційними процесами тощо);

- надання пільг і допомоги вітчизняним товаровиробникам, які займаються експортом продукції та вкладають інвестиції в галузі та виробництва, зорієнтовані на випуск конкурентноспроможних товарів;

- розробка комплексної національної стратегії економічно збалансованого розвитку промислового виробництва;
- забезпечення кращих економічних умов для передання високих технологій ОПК до цивільних галузей виробництва шляхом сприяння створенню міжгалузевих концернів, а також виробництв високотехнологічної продукції на підприємствах подвійної спеціалізації;
- підвищення ролі економічного та технологічного прогнозування, наукової оцінки технологічних перспектив сучасного розвитку, попередження техногенних катастроф;
- сприяння поступовому переходові до замкнених виробничих циклів з мінімальним використанням ресурсів і обмеженими відходами.

4. Збройні Сили України в період ринкової трансформації

Ефективність та технологічний рівень економіки держави є головними складовими їх могутності. Утримання війська в мирний час завжди потребувало вилучення коштів з економічної системи, тому, складаючи оборонні програми, необхідно вирішити, як забезпечити розумний баланс між величиною витрат держави на військові потреби та можливістю економіки задовольнити ці потреби. У пошуках відповіді на це питання слід врахувати деякі тенденції:

- процес виходу України на світову арену робить першочерговим питання про повноцінне становлення нашої держави як впливового суб'єкта міжнародних відносин в усіх аспектах, у тому числі і воєнному;
- глибока інтеграція національних економік країн світового співтовариства не виключає необхідність підтримки стабільності у всіх регіонах світу;
- не зважати на те, що в практичну площину переведені ідеї скорочення Збройних Сил та зброї, сила тенденцій значного скорочення державних витрат на потреби армій навіть у розвинених країнах, які порівняно недавно стали на шлях національного визначення;
- більше 80 регіонів світу оцінюються сьогодні, як зони потенційних конфліктів, у тому числі на теренах колишнього СРСР.

Усі наші сусіди витрачають на оборону в перерахунку на одного військовослужбовця значно більше, ніж Україна. Виключенням є тільки Білорусія та Молдова. Недофінансування військових потреб буде мати довгострокові наслідки як для військової сфери, так і держави:

1. Прогресуюче зниження "якості" не тільки військовиків строкової служби, але й офіцерського складу. З армії йдуть кращі молоді офіцери, яким ринок дає більше шансів самореалізації. Падіння престижу армії, морально-психологічних якостей особового складу, пацифізм молоді, відсутність коштів на повноцінну бойову підготовку ставить питання про доцільність її існування.

2. Абсолютно невідкладною проблемою є реанімація ОПК та забезпечення армії новітньою зброєю та технікою.

З урахуванням реального економічного становища та вищеназваних факторів держава має:

- без шкоди національній економіці виділяти на оборону до 3 % ОВП;
- встановити жорсткий державний контроль за виконанням державного бюджету в частині видатків на національну оборону та конверсію ОПК;
- зберегти оборонне виробництво пріоритетних напрямів та розгорнути розробку систем озброєння, які користуються попитом на світовому ринку;
- розробити програми існуючих зразків озброєння на діючих фондах;
- перетворити оборонну промислову сферу на активного виробника національного продукту;
- відпрацювати національну політику національної безпеки, удосконалити оборонне планування, конкретизувати цілі, завдання, ресурсне забезпечення;
- оптимізувати структуру збройних сил, зменшити кількість військ забезпечення та небойових підрозділів;
- створити механізм ефективного використання й контролю ресурсів;
- провести маркетингові дослідження та конкурс за програмою як реалізації, так і використання зброї, нерухомості, інфраструктури;
- створити єдину систему управління оборонними витратами із фазою прогнозування, планування й відповідальності на всіх етапах.

Завдання щодо адаптації Збройних Сил України до ринкових відносин, відпрацьовані структури та визначення видатків на їх функціонування не можуть бути виконані в короткий час. Але вже зовсім немає часу для подальшого відволікання у вирішенні проблем збройних сил, тому що негативні тенденції їх функціонування можуть стати незворотними й вкрай руйнівними.

ТЕМА 3. КОНВЕРСІЯ ВОЄННОГО ВИРОБНИЦТВА

1. Стан та перспективи конверсії оборонного комплексу України

Конверсія – це заснований на воєнно-економічній достатності процес зміни пропорцій розподілу ресурсів між воєнною та цивільною сферами на користь останньої. В економічному плані конверсію можна розглядати як складову (і надто складну) частину державної економічної політики. До неї входять: конверсія ОВТ; конверсія устаткування та машинного парку оборонної промисловості; конверсія наукомістких технологій оборонного призначення; перекваліфікація кадрового складу збройних сил, що вивільняються.

Вихідним пунктом конверсії оборонного виробництва є скорочення завдань на розробку зразків ОВТ та зменшення обсягів їх виробництва. У сучасному розумінні конверсія – це економічна реалізація процесів роззброєння. Лише при реальних кроках із роззброєння створюються умови для фактичного здійснення конверсії. Більш широке тлумачення процесів конверсії пов'язують із зменшенням воєнних витрат, скороченням збройних сил, із загальною демілітаризацією всієї існуючої економічної системи країни. Межі розповсюдження заходів конверсії, її глибина, галузеві й територіальні

масштаби дуже значні та за своїми наслідками впливають на все суспільство й саму суспільну свідомість.

Конверсія воєнного виробництва в умовах ринкової економіки має значні відмінності від конверсії при одночасному переході економіки країни до ринкових відносин.

У другому випадку конверсія воєнного виробництва стає однією з умов, а щодо України – вирішальним фактором формування ринкової економіки. Державно-монополістична організація народного господарства СРСР в умовах різко вираженого пріоритету воєнно-економічних інтересів призвела до підпорядкування економіки країни ОПК, ядром якого стали спеціалізовані, наукоємкі галузі. Основні обсяги та частки інвестицій направлялися у галузі ОПК, які розвивалися виключно за рахунок загальнодержавного бюджетного фінансування. Під завісою державних таємниць новітні технології, які створювалися для ОПК, суворо заборонялося використовувати в цивільному виробництві, що прирікало його на неминуче технологічне відставання. У той же час у західних країнах наукові та технологічні досягнення воєнної промисловості значно швидше й ширше використовуються в різноманітних сферах цивільного товаровиробництва. На цій основі на Заході в період "холодної" війни особливо швидко розвивалися галузі машинобудування, транспортні системи, авіаційна промисловість, радіоелектроніка, виробництво новітніх матеріалів, засобів інформатики й зв'язку тощо.

Ізоляція ОПК від усього народногосподарського комплексу завдала СРСР чимало шкоди в технологічному та загальному науково-технічному розвитку. З усієї продукції машинобудування СРСР більш ніж 60% були товарами воєнного призначення, і тільки 5% із загального її обсягу йшло на цивільний "ринок" споживчих товарів тривалого користування. Цивільна сфера економіки не просто зазнавала технологічний голод, але й, віддаючи оборонному комплексу все найкраще, втрачала внутрішні стимули до саморозвитку. А від цього, втрачаючи фундамент свого удосконалення, слабшав й оборонний сектор народного господарства, знижувався рівень обороноздатності країни. Неконкурентоспроможність та втрата внутрішніх стимулів до розвитку більшості галузей невоєнного сектора підтверджуються тим, що практично вся наукоємка продукція, що призначалася для споживчого ринку непродуктивних товарів, вироблялася на оборонних підприємствах: 100 % телевізорів, радіоприймачів, відеомагнітофонів, електронно-обчислювальної техніки, 95 % магнітофонів, дві третини мотоциклів та моторолерів, половина холодильників та пылесосів і т. ін. Оскільки в цих умовах руйнування державно-монополістичної, мілітаризованої економічної структури є головним джерелом утворення вільних суб'єктів ринкових відносин, конверсія і стає одним з найважливіших факторів переходу до ринку.

У світі ще не нагромаджено знань щодо конверсії подібно тій, що відбувалась в Україні. У країнах з розвинутою економікою конверсія складає 5-6 %, в Україні в середньому – 50-70 %, а на деяких підприємствах цей показник (так звана глибина конверсії) досягав 100%. Оцінюючи доцільність

проведення й раціональні напрями конверсії, слід враховувати головне завдання оборонної економіки – забезпечення збройних сил сучасним ОВТ, тому що сьогодні швидке моральне старіння ОВТ робить необхідним їхнє прискорене поновлення. Якщо на початку ХХ ст. нові зразки ОВТ могли знаходитись на озброєнні в межах 20-30 і більше років, то зараз цей термін в арміях найбільших держав скоротився в 2-3 рази. Зростання необхідності поновлення ОВТ відображається на високому рівні витрат на закупівлю ОВТ країн світу, порівняно з якими витрати України значно менші.

Непродуманість стратегії конверсії в Україні, економічна криза, нестача коштів та інше викликали багато труднощів. З точки зору забезпечення інтересів національної безпеки країни логічно в першу чергу вирішити питання про майбутнє оборонного сектора, а вже потім, знаючи, що конкретно підлягає конверсії, визначати її етапи та шляхи. Навіть на найкращих підприємствах воєнної сфери переорієнтація виробництва та його підготовка до випуску цивільної продукції відволікає 20-30 % загальних потужностей.

Таким чином конверсія та перебудова оборонної економіки України ставить багато проблем. Її успішне здійснення потребує глибокої наукової розробки на макро- і мікрорівнях, інакше реконструкція оборонного комплексу буде економічно неефективною.

2. Воєнний ринок та важелі його регулювання

Воєнний ринок визначається, перш за все, головною умовою існування кожного ринку – взаємодією попиту й пропозиції. Головними категоріями тут стають сукупний воєнний попит та сукупна воєнна пропозиція.

Сукупний воєнний попит – це сукупність воєнних потреб держави, що забезпечена відповідними фінансовими ресурсами, тобто сукупний воєнний попит втілюється у воєнному бюджеті держави. Формування сукупного воєнного попиту є головним змістом воєнно-економічної політики держави. Однією з важливих особливостей сукупного воєнного попиту є вирішальний вплив на визначення його конкретних розмірів та структури політичних факторів, що зумовлюють можливість його значних коливань. З іншого боку, розміри сукупного воєнного попиту обмежуються економічними можливостями держави.

Сукупна воєнна пропозиція – це здатність економіки задовольняти воєнний попит держави. Вона визначається, перш за все, станом воєнно-економічної бази, тобто виробничою базою, рівнем технологій, матеріальними та трудовими ресурсами тощо.

Результатом взаємодії сукупного воєнного попиту та сукупної воєнної пропозиції є створення й підтримка воєнної могутності з певними кількісними та якісними параметрами. Балансування сукупного воєнного попиту й сукупної воєнної пропозиції здійснюється в досить жорстких межах. Не всі воєнні потреби можуть бути задоволені й не всі економічні ресурси можуть бути використані щодо задоволення воєнних потреб. На взаємодію сукупного воєнного попиту й сукупної воєнної пропозиції великий вплив має НТП, що

породжує, з одного боку, нові воєнні потреби та створює, з іншого боку, нові можливості щодо їх задоволення.

Для регулювання воєнного ринку використовується арсенал специфічних методів та засобів, які за характером впливу на воєнно-економічні процеси можуть бути поділені на адміністративно-правові та фінансово-економічні.

Головним важелем регулювання воєнного ринку виступає система державних воєнних замовлень, яка забезпечує стійкі зв'язки між державою та постачальниками воєнної продукції. Встановлюючи обсяг та структуру воєнних замовлень та визначаючи їх географічне розташування, держава здійснює вирішальний вплив на розвиток воєнного виробництва.

Демоніполізація воєнного виробництва в умовах конверсії можлива за декількома напрямками:

- активне втілення конкурсних замовлень на стадії проектування нових зразків ОВТ. Замовник, контролюючи цей процес, приймає рішення про поетапне припинення альтернативних розробок ще на стадії проектування, проводячи конкурси на різних етапах. До експериментальних зразків доводиться мінімальна кількість, а в серійне виробництво приймається кращий із проектів, що дозволяє скоротити типажність озброєння;

- на основі скорочення типажності озброєння перехід на розміщення замовлень щодо його виготовлення різними підприємствами оборонної промисловості за конкурсом;

- втілення протівитратного механізму в ціноутворенні на воєнну продукцію, контроль за цінами виробників-монополістів;

- раціональне розукрупнення підприємств воєнного сектора та точне визначення ступеня їх розумної спеціалізації;

малих та середніх
нковою економікою
нціалу) ;

к програм надання
малим та середнім
В межах цих програм
їх потужностей між
ватися завантаження
переоснащенні малих
обхідної продукції.

ї країни здійснюють
Уряди цих країн
одернізації основних

Існуюча система
ю та приватними
и сплати за воєнні
зводять до того, що в
оборотного капіталу

воєнних підрядників (перш за все найбільших) формується за рахунок федерального бюджету.

Частину воєнної пропозиції складають численні приватні, а також державні й змішані підприємства, фірми, що тісно пов'язані між собою густою мережею коопераційних, організаційних, фінансових, науково-технічних та інших відносин. Хоча кожна з цих фірм виступає як самостійна господарча одиниця, що вільна у виборі економічних рішень, діапазон цього вибору суттєво обмежується такими факторами, як: розмір та характер воєнних замовлень, можливості роботи на експорт, виробничі та науково-технічні можливості не тільки даної фірми, але й фірм, що конкурують та кооперуються з нею, і багатьма іншими обставинами. Реклама на ринку воєнних товарів не має суттєвого впливу, більша частина угод здійснюється без участі посередників. Нееластичність попиту посилюється тим, що більша частина сфер воєнного виробництва потребує великих капіталовкладень.

Сукупний воєнний попит у залежності від благ, що споживаються, можна поділити на дві складові: а) попит на товари та послуги, що використовуються також у цивільних умовах (продовольство, пально-мастильні матеріали, деякі транспортні засоби та ін.); б) попит на специфічні воєнні товари (озброєння та спеціалізована воєнна техніка). Виходячи з цього, формуються і два сектори воєнного ринку: цивільний та безпосередньо воєнний, які мають досить суттєві відмінності (Див. таблицю 3.1.).

Таблиця 3.1.

Відмінності цивільного та воєнного секторів воєнного ринку

№ з/п	Цивільний сектор	Воєнний сектор
1	2	3
1.	На більшість товарів є багато покупців	Існує монополія – як єдиний покупець і споживач виступає держава (якщо не враховувати експорт)
2.	Ціни визначає ринок, вони знижуються при скороченні попиту	Ціни монополістичні та олігополістичні й зростають при скороченні попиту
3.	Ціни визначаються граничною корисністю та граничними витратами	На потрібний воєнний товар встановлюється ціна, що дорівнює повним індивідуальним витратам
4.	Іде боротьба за частку ринку даного товару	Іде боротьба за весь ринок даного товару або конкуренція відсутня зовсім
5.	Покупці й продавці мало пов'язані один з одним	Почепець (замовник) підтримує постійний контакт із продавцями (виробниками)
6.	Майже відсутнє державне	Держава є регулятором діяльності

	втручання, зовнішня регламентація діяльності	воєнної промисловості, її банкіром і т. ін., усі фірми, що працюють на міністерство оборони, враховують велику кількість законів та інструкцій
7.	Попит або відносно постійний (наприклад на масові товари), або є функцією від доходу (наприклад на товари, що не є предметами першої необхідності) та чутливо реагує на зміну цін	Розміри й структура попиту більшою мірою здійснюють коливання під впливом змін у воєнній доктрині держави та в оцінці потенційної загрози, воєнно-технічного прогресу, кон'юнктури, можливостей економіки та ін. і майже ніяк не реагують на зміни цін
8.	Ємкість ринку визначається покупцями й продавцями	Ємкість ринку визначається третьою силою (законодавчим органом) через затвердження бюджету
9.	Споживач купує, як правило, уже вироблений товар	Купується частіше неготовий товар, а лише спроможність виробника випускати певний товар із заданими характеристиками, який буде поставлений через деякий час
10.	Надає покупцю широкий діапазон вибору з однотипних товарів	Виробляється обмежена кількість озброєння та спеціальної техніки (від обмеженого попиту, високої вартості та ін.)
11.	Можливе вільне проникнення на ринок будь-яких товарів та вихід із нього	Існують серйозні перешкоди щодо проникнення на ринок та виходу з нього
12.	Базова конструкція виробів змінюється повільно й вимоги до конкретних моделей відносно стійкі	Товари можуть морально застаріти ще до того, як їх виробництво закінчено
13.	Розробка нових товарів здійснюється за ініціативою продавця (виробника), який приймає рішення на основі аналізу потенційного попиту	Вимоги до товару визначає покупець (замовник), і лише після цього виробник приступає до розробки й виробництва продукції, що замовлена
14.	Економіка тяжіє до загальної рівноваги, ціни товарів – до цін рівноваги	Вартість виробів постійно підвищується
15.	Встановлюється однаковий рівень прибутку в усій економіці	Рівень прибутку значно варіюється по галузях, а ще більше – від фірми до фірми

Воєнний ринок створюється та функціонує під контролем держави, тому ринкові сили тут вільно не діють.

В Україні зміни в структурі й характері воєнного попиту потребують відповідної структурної перебудови воєнної промисловості. Проходить не тільки скорочення воєнних замовлень, але змінюються також їх характер та структура, самі пріоритети воєнно-економічної діяльності.

3. Воєнно-економічна політика України в умовах формування ринкових відносин та конверсії ОПК.

Одна з найбільш складних проблем економічного забезпечення оборони, вирішення якої потребує багато часу і коштів, – створення в Україні нормально функціонуючого воєнного ринку, досягнення збалансованості воєнної економіки з потребами Збройних Сил України – вимагає негайного формування та реалізації *воєнно-економічної політики*, головним завданням якої є досягнення найвищих результатів у підвищенні обороноздатності країни з найменшими матеріальними, трудовими та фінансовими витратами.

Таким чином, стрижнем воєнно-економічної політики є впровадження економічного підходу до реформування збройних сил.

Воєнно-економічна політика держави похідна від її економічної та оборонної політики, тому визначається вона лише в процесі їх вироблення. Забезпечення адекватності економічної та воєнної могутності передбачає двояку направленість воєнно-економічної політики. З одного боку, зміцнення фундаменту могутності (збільшення економічної могутності, оптимізація її структури), з іншого – полегшення воєнного тягаря шляхом мінімізації витрат, що пов'язані з підтримкою оборонної достатності. Перше стосується всієї економіки та економічної політики, її оборонних аспектів, друге – безпосередньо воєнної економіки, оборонного будівництва. Воєнно-економічна політика виходить з оцінки економічних можливостей держави в даний момент та в перспективі.

Згідно з Воєнною доктриною, основними *принципами* воєнно-економічної політики України є:

- забезпечення максимальної ефективності воєнного виробництва за умови обмеженості фінансових і матеріальних ресурсів;

- застосування конкурсного підходу до розробки та виробництва нових систем ОВТ;

- використання контрактного підходу до виконання замовлень Міністерства оборони;

- досягнення високої технологічності систем озброєння і потрібного рівня уніфікації їх елементів;

- екологічно безпечна й економічно вигідна утилізація систем ОВТ, що підлягають ліквідації;

- раціональна конверсія воєнного виробництва .

Важливим аспектом уваги сучасної воєнно-економічної політики мають бути проблеми удосконалення міжнародних воєнно-економічних відносин, формування нових підходів до зовнішніх воєнно-економічних зв'язків.

Потребують нових підходів проблеми воєнно-економічного співробітництва та конкуренції з ймовірними супротивниками в минулому та новими незалежними державами. Політичні, технологічні, воєнні фактори спонукають до значної переорієнтації оборонної галузі економіки України на співробітництво з розвинутими країнами Заходу. Для розвитку довіри та прогресу в міждержавних стосунках потрібні єдині методики співставлення воєнно-економічної інформації.

ТЕМА 4. ОБОРОННИЙ БЮДЖЕТ ДЕРЖАВИ

1. Складова фінансових ресурсів. Структура воєнних витрат

Формування воєнних програм – це складний процес, який потребує врахування багатьох чинників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Вони стосуються не тільки оборонної, а й політичної й економічної сфер.

Під час формування воєнних програм у постсоціалістичних країнах фахівців чекали певні труднощі, до яких належать:

- а) політична невизначеність, зумовлена непередбачуваністю держав до стрімкого руйнування соціалістичної системи;
- б) раптовий розрив інтеграційних зв'язків;
- в) криза влади;
- г) виникнення воєнного протистояння на етнічній та релігійній основах;
- д) стрімке падіння соціально-економічного рівня (зменшення валового внутрішнього продукту, гіперінфляція, соціальне розшарування суспільства, відчутне зниження життєвого рівня).

Суттєву частину ВВП кожної країни займають воєнні витрати, які ні до нагромадження, ні до використання належати не можуть. Незважаючи на політичні, воєнні чи технологічні переваги, звичайний споживач не користується воєнною продукцією.

Державний бюджет України передбачає видатки на:

- фінансування загальнодержавних централізованих програм підтримання та підвищення життєвого рівня народу, заходів щодо соціального захисту населення;

- фінансування здійснюваних установами та організаціями заходів у галузі освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури, молодіжної політики, соціального забезпечення, що мають загальнодержавне значення;

- фінансування виробничого й невиробничого будівництва, геологорозвідувальних, проектно-пошукових та інших робіт, що здійснюються відповідно до загальнодержавних програм;

- національну оборону;

- охорону навколишнього природного середовища;
- утримання правоохоронних і митних органів, податкових, захисту прав споживачів та контрольно-ревізійної служби;
- утримання органів законодавчої, виконавчої, судової влади та прокуратури;
- здійснення зовнішньоекономічної і зовнішньополітичної діяльності;
- дотації, субвенції, що передаються з Державного бюджету України до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;
- виплату всіх видів пенсій, видатків, спрямованих на захист громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, виплату допомоги із безробіття, витрати на професійне навчання вивільнюваних працівників і незайнятого населення та заходи для створення додаткових робочих місць;
- утворення державних матеріальних і фінансових резервів;
- обслуговування внутрішнього та зовнішнього державних боргів та їх повернення;
- інші заходи, що фінансуються з Державного бюджету України відповідно до законів України.

Дослідження ролі фінансів у розподільчих процесах має важливе значення для виявлення їх суті, оскільки саме в результаті руху фінансових ресурсів формуються економічні умови щодо їх створення й використання.

Визначення “воєнний бюджет” не виключає доволі широкого спектру інших витрат, яких потребує армія. Воєнний бюджет – це менша частина, ніж воєнні витрати, бо він їх складає і являє собою офіційний кошторис прямих воєнних витрат, які виділені з Державного бюджету в спеціальний розділ.

Іншими словами, воєнний бюджет – це загальний обсяг грошових коштів, які виділяються державою для фінансування конкретних потреб збройних сил протягом даного фінансового року.

Воєнні витрати – це грошові витрати на підготовку оборони держави, що включають: утримання збройних сил, розвиток оборонної промисловості, воєнні дослідження, а також видатки на ліквідацію їх наслідків тощо. Поділяються вони на три групи: прямі, побічні та приховані.

Прямі воєнні витрати охоплюють витрати оборонних міністерств та відомств і складають основну частину оборонних витрат. До них належать: витрати на утримання та навчання особового складу збройних сил, придбання, утримання та експлуатацію озброєння, воєнної техніки та майна, воєнні науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки (НД і ДКР), витрати на цивільну оборону, воєнну допомогу іноземним державам та деякі інші. Прямі воєнні витрати поділяються на поточні та капітальні.

До першої групи входять витрати, пов’язані в основному з підтримкою бойової могутності збройних сил на досягнутому рівні (грошове забезпечення військовослужбовців та заробітна плата службовців, витрати на медичне обслуговування, транспортування та інші види забезпечення діяльності особового складу, витрати, пов’язані з експлуатацією та ремонтом воєнної техніки).

До другої групи належать капітальні витрати, які відображають процес матеріально-технічного переоснащення збройних сил та розвиток оборонної інфраструктури (витрати на воєнні НД і ДКР, купівля озброєння та воєнної техніки, військове будівництво).

Основний обсяг прямих витрат спрямовується на придбання озброєння, військової техніки й спорядження, а також на утримання особового складу, експлуатацію та збереження озброєння, військової техніки, майна, їх охорону, ремонт і т.п. Світова практика показує, що прямі витрати складають близько 35 % від усіх військових витрат.

Побічні (ще їх можна назвати “непрямі”) воєнні витрати – це витрати, пов’язані з утриманням збройних сил, ліквідацією наслідків війн (відсотки на погашення державного боргу, пенсії та допомога ветеранам війни, інвалідам, сім’ям загиблих, витрати щодо відбудови руйнувань, спричинених війною, виплата репарацій). У бюджетах країн вони займають 10-20 % загального обсягу оборонних витрат.

Приховані воєнні витрати за своїм характером та значимістю належать до оборонних витрат, але проходять кошторисами цивільних міністерств і відомств: міністерства фінансів, торгового флоту, освіти, охорони здоров’я та інших. Приховані витрати, в основному, притаманні високорозвинутим державам із міцною економікою.

Жодна військова програма не може бути здійснена, доки на неї не будуть виділені асигнування, тому рішення багатьох проблем військового будівництва пов’язане насамперед із воєнним бюджетом. Саме в ході складання його проекту розглядається найважливіше питання про те, в яких розмірах і на які конкретні оборонні програми будуть виділені кошти.

Процес розробки воєнного бюджету, розподілу фінансових коштів, які виділяються на оборонні цілі, здійснюється відповідно до діючих військово-стратегічних концепцій, з урахуванням забезпечення виконання прийнятих планів будівництва збройних сил.

Тому у воєнному бюджеті знаходять своє відображення військова стратегія й військово-економічні плани держави.

Аналіз зрушень, які відбуваються в обсязі й структурі військової політики держави й зміни, які в ній відбуваються, дозволяють зробити висновки про направленість і характер будівництва збройних сил країни, про її плани в цій галузі.

2. Прямі воєнні витрати.

Етапи формування оборонного бюджету України

Оборонний бюджет України укладає Міністерство оборони з урахуванням прийнятої Верховною Радою України бюджетної класифікації, розробленої Міністерством фінансів України "Пакету документів по підготовці бюджетних пропозицій до проекту державного бюджету на рік", який є обов’язковим для складання воєнного бюджету.

Після узгодження з Президентом України, Радою національної безпеки та оборони України, із зацікавленими міністерствами та відомствами, відповідно до статті 96 Конституції України, Закону України “Про бюджетну систему України” та постанови Верховної Ради України "Про основні напрямки бюджетної політики на рік (бюджетна резолюція)", воєнний бюджет у складі Державного бюджету подається Кабінетом Міністрів України на розгляд та затвердження Верховною Радою України.

Будуючи демократичну державу, Україна надає великого значення забезпеченню демократичного контролю над воєнними витратами, прозорості воєнного бюджету та створенню механізмів ефективного використання бюджетних коштів. У Законах України “Про Державний бюджет України” в останні роки відсутні таємні статті. Зараз Міністерство оборони перейшло на таку систему укладання воєнного бюджету, яка включає шість основних етапів.

На першому етапі дії повинні бути спрямовані насамперед на визначення реального стану збройних сил на сьогодні. Для цього необхідно здійснити повне інспектування та інвентаризацію всіх частин та з'єднань. Не менш важливим є завдання встановлення функції обліку та контролю озброєнь, боезапасу, хімічних та радіоактивних речовин і т.п.

На основі економічних моделей, прогнозів та оптимізації чисельності ЗС, визначення нормативів щодо забезпечення боєздатності військ при наявності матеріальних, ресурсних та трудових балансів, а також балансів експорту та імпорту можна переходити до наступного етапу роботи.

Другий етап має своїм завданням розробку програм та їх цільове фінансування. Після визначення реального стану ЗС необхідно з'ясувати скільки коштів потрібно ЗС для забезпечення їх боєготовності та ефективного функціонування. Для цього слід скласти проект бюджету та бюджетний план на рік, 5 та 10-15 років. Тобто обов'язково має бути планування (поточне, середньострокове та довгострокове).

І нарешті, він не показує можливостей зміни та наслідків для різних оборонних завдань, що не дає змоги оцінити наслідки для ресурсів та кінцевої мети.

Із метою вирішення цих завдань слід переходити до **третього етапу** – формування цільових програм, які допоможуть дати відповідь на питання, з якою ефективністю МО використовує виділені урядом ресурси. На цьому відповідальному етапі воєнна наука повинна визначити пріоритети могутності та розвитку ЗС. Щоб програми були пов'язані з кінцевою метою воєнної стратегії, слід виконувати підрахунок поточних та очікуваних оперативних циклів ресурсних витрат щодо кожної з них.

Після того, як розраховано програми, слід перейти до **четвертого етапу** роботи, завдання якого полягає у визначенні можливостей держави, тобто з'ясувати чи володіє держава достатніми ресурсами для забезпечення оборонних програм. Для цього необхідно з отриманих урядових документів зібрати інформацію та провести аналіз:

- проекту поточного та перспективного плану економічного та соціального розвитку країни;
- проекту державного бюджету;
- міжгалузевого балансу виробництва та розподілу продукції в народному господарстві;
- економіко-математичної моделі міжгалузевого балансу;
- розгорнутого натурального вартісного балансу;
- кінцевого продукту;
- розрахунків потреби матеріальних ресурсів;
- методики визначення балансу ВВП, ВВП та національного доходу;
- планів зовнішньої торгівлі та валютного плану (експорт-імпорт);
- системи національних рахунків країни.

Для здійснення аналізу також необхідно залучати незалежних експертів.

Після реальної оцінки можливості держави можна переходити до виконання **п'ятого етапу** завдання. Кінцевою фазою цього завдання повинно стати визначення місця ЗС у державі, для цього доцільно довести до вищих органів виконавчої та законодавчої влади необхідність та здатність забезпечення ЗС грошовими, матеріальними та іншими ресурсами. Необхідно оформити всі погодження із зацікавленими міністерствами та відомствами, а потім отримати офіційне затвердження у вигляді закону про виділення бюджетних коштів для МО.

Після затвердження офіційних видатків на МО із Державного бюджету необхідно перейти до шостого етапу.

Завдання **шостого етапу** полягає у вирішенні проблем забезпечення коштами оборонних програм, які не достатньо профінансовані в затвердженому воєнному бюджеті, а також проблеми забезпечення ефективного використання виділених бюджетних коштів. Шостий етап можна розділити на два підетапи:

а) розподіл витрат між міністерствами та відомствами, тобто максимальну частину побічних та прихованих витрат, на які МО не отримало кошти, повинні взяти на себе інші міністерства та відомства;

б) розробка заходів щодо поповнення недостатньої частини оборонного бюджету за рахунок позабюджетних джерел фінансування, у першу чергу за рахунок внутрішніх джерел МО.

3. Структура і принципи організації оборонного бюджету України

Державний бюджет – це державна політика, тобто те, чого в першу чергу хоче досягти уряд. Бюджет визначає, коригує економічну діяльність, тому його розробка – дуже важкий, дискусійний, суперечливий та конфліктний процес. Рівень воєнного бюджету – це завжди певний компроміс між цивільними

секторами, високопоставленими військовими планувальниками, економічним здоров'ям країни, відношенням громадськості до оборони, до захисту життєвоважливих інтересів країни.

Будуючи демократичну державу, Україна надає великого значення забезпеченню демократичного контролю над військовими витратами, прозорості оборонного бюджету та створенню механізмів ефективного використання бюджетних коштів.

Оцінкою економічних зусиль країни в галузі оборони, загальноприйнятою у світовій практиці, є величина показника "частина військових витрат у валовому внутрішньому продукті країни". Чим він вищий, тим більші можливості для утримання та вдосконалення своїх збройних сил має країна, тим вищий ступінь мілітаризації її економіки. Але при обмеженому державному бюджеті збільшення витрат на воєнні цілі неминуче веде до зменшення можливостей фінансування інших сфер діяльності. У зв'язку з цим у кожній країні обсяг сумарних воєнних витрат визначається не тільки потребами в галузі оборони – враховується сукупність економічних, політичних та соціальних завдань.

На підставі вищенаведеного можна впевнено стверджувати, що різке падіння оборонних витрат у нашій державі у першу чергу пов'язане з перерозподілом фінансових ресурсів не на користь витрат на оборону. Проведені дослідження показують, що невважений перерозподіл фінансових ресурсів (а суть його полягає в тому, що затверджені видатки на оборону ніколи не відповідали фактично профінансованим) обумовив зменшення оборонних витрат до рівня критичної межі, за якою настає різке зниження боєздатності та боєготовності. Якщо поставало питання про необхідність зменшення видатків Державного бюджету, то чомусь завжди це здійснювалось за рахунок видатків на оборону. Поясненням було твердження, що в Україні надто велика армія і народ таку армію утримувати не може. При сучасних умовах критерієм ефективності збройних сил є не кількість, а якість. Адже якщо провести аналіз чисельності збройних сил на 1000 населення у порівнянні з постсоціалістичними країнами, враховуючи той факт, що Україна є позаблоковою державою, дійдемо висновку – наша армія не надто велика. Думка про те, що оборонні видатки в Україні занадто великі, є хибною. Навіть, якщо зовсім не передбачити коштів на оборону, то цей захід не перекриє дефіцит Державного бюджету, не зупинить падіння вітчизняного виробництва й рівня життя населення, а, навпаки, призведе до поглиблення кризи та розбалансування держави як системи. Крім того, держава не мала і не має сьогодні ефективних механізмів захисту від спрямування передбачених асигнувань для оборонних витрат на "латання дірок". Добре відомо, що економіка будь-якої держави має витратити на власні збройні сили ту частину свого Державного бюджету, яка дійсно є реально обгрунтованою та необхідною для утримання таких збройних сил, які б відповідали як принципу оборонної достатності, так і необхідному рівню їх боєздатності.

У світовій практиці немає точного показника щодо граничної частини ВВП, яку в мирний час при відсутності конкретних зовнішніх загроз країна

може виділити на воєнні цілі без значного зниження темпів економічного розвитку. Наприкінці 50-х років воєнні витрати становили 11-13 % від ВВП і це вважалося цілком прийнятним. Досвід розвинутих країн світу, за умови нормального функціонування економіки, свідчить, що цей показник може складати від 2 % до 5 % валового внутрішнього продукту при чисельності збройних сил 0,8-0,9 % від загальної кількості населення держави. При всій відносності зазначені цифри знаходять підтвердження в практиці військового будівництва інших країн. Так за останню четверть сторіччя з розвинутих країн світу 5 % рівень воєнних витрат (від ВВП) перевищували лише США, які мають найвищий економічний потенціал як в абсолютному обчисленні, так і в розрахунку на душу населення. В інших розвинутих країнах світу цей показник дорівнює 2-4 %.

Воєнний бюджет повинен укладатися таким чином, щоб забезпечувався цивільний контроль над військовими, він має бути прозорим, як у всіх демократичних країнах. Крім того, у системі воєнного бюджету слід мати межі оцінок ефективності розвитку ресурсів при ухваленні оборонних рішень, інформацію відносно цілей і задач, щоб своєчасно вжити необхідні заходи для недопущення негативних наслідків і досягнення кінцевої мети. Враховуючи досвід розвинутих країн світу, воєнний бюджет України повинен розроблятися не тільки на один рік, а мати середньострокове та довгострокове планування.

Оборона належить до складних систем, тому зниження воєнного бюджету до критичної межі може призвести не тільки до неконтрольованих процесів в оборонній сфері, а й до розбалансування державної системи в цілому. Насамперед слід визначити частину оборонного бюджету від загальної суми видатків державного бюджету. В Україні ця частина найменша серед держав-сусідів.

У суспільстві неоднозначно ставляться до воєнних витрат. Існують прихильники такої думки, що Україні вони не потрібні, бо це марно витрачені кошти. Але необхідно зважити на реалії сьогодення.

Ці витрати: по-перше і найважливіше, забезпечують умови виживання держави;

по-друге, це розвиток вітчизняних НД і ДКР, збереження високого промислового потенціалу;

по-третє, це підготовка висококваліфікованих спеціалістів найвищого рівня;

по-четверте, забезпечення робочих місць;

по-п'яте, експорт озброєнь, який дає можливість поповнити валютний потенціал держави;

по-шосте, співробітництво у військово-політичній сфері, якто програма НАТО "партнерство заради миру";

по-сьоме, воєнні витрати є запорукою стабільності в регіоні, що є необхідною умовою для міжнародної торгівлі та інших добросусідських відносин.

ТЕМА 5. ЕКОНОМІКА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

1. Економічна характеристика процесу матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України

У Збройних Силах України процес матеріально-технічного забезпечення є складовою частиною загальної діяльності родів військ, командувань і управлінь поряд з їхньою роботою з бойової і спеціальної підготовки частин й установ, підготовки кадрів і т. ін. Відокремлення функцій постачання від інших обов'язків здійснюється вже у кожній організаційній ланці збройних сил. Таке об'єднання різноманітних функцій в одних руках (у тому числі і функцій забезпечення) впливає з принципу централізації управління в збройних силах.

Матеріально-технічне забезпечення збройних сил охоплює не тільки продукти довгострокового користування, але й всі товари народного споживання, які йдуть на задоволення особистих потреб військовослужбовців. Товари народного споживання для особового складу військ закупаються в основному в централізованому порядку через відповідні заготівельні органи, але не розподіляються через торгівлю, а доводяться до військових за нормами забезпечення, затверджених наказами Міністра оборони України.

Економіка матеріально-технічного забезпечення ЗС України вивчає:

- економічну сутність і задачі МТЗ ЗСУ;
- ресурси матеріально-технічного забезпечення;
- військово-економічні основи планування ресурсів;
- нормативні основи розробки планів МТЗ;
- форми економічних зв'язків за поставками матеріальних ресурсів;
- ціни та ціноутворення на продукцію, що поставляється збройним силам;
- працю й матеріально-технічну базу праці у сфері забезпечення всім необхідним збройним силам;
- військово-економічну характеристику процесу експлуатації озброєння і військової техніки у військах;
- підтримання експлуатаційних характеристик озброєння й військової техніки у військах, відтворення їх, економічну межу доцільності ремонту.

Економічною базою МТЗ збройних сил є народне господарство України, у його складі – галузі виробництва військового продукту. Вкладення в оборонні галузі промисловості здійснюється за рахунок фондів, призначених на розвиток промислового потенціалу України. Міністерство оборони України має відшкодувати військовим та іншим підприємствам усі витрати на виробництво предметів військового призначення. Госпрозрахункова система,

коли кожне підприємство вимагає повернення витрат споживачем продукції, виключає перенесення витрат щодо створення матеріально-технічної бази ЗС України на ці підприємства. В останній час наявні складні умови з отриманням асигнувань на потреби оборони. Тому виникають також труднощі із розрахунками за продукцію воєнного призначення. Міністерству оборони дозволено реалізовувати військове майно й отримані кошти використовувати на власні потреби.

Зараз матеріально-технічне забезпечення військ здійснюється:

- за бюджетні кошти,
- за надані послуги,
- за рахунок зняття з нематеріальних засобів, термін зберігання яких вичерпався,
- за рахунок використання військового майна застарілих зразків.

Можна зробити висновок, що система матеріально-технічного забезпечення вирішує складні військово-економічні завдання, які можна визначити:

1. Своєчасне забезпечення ЗСУ України необхідними матеріальними цінностями.

2. Економія матеріальних ресурсів. Оскільки весь процес збереження, використання й утримання озброєння й військової техніки – справа органів МТЗ, то від них багато в чому залежить можливість своєчасної реалізації додаткових резервів і більш ефективного використання відпущених матеріальних ресурсів.

3. Організація найбільш раціональних господарських зв'язків між виробниками й споживачами військової продукції. Сюди входять: вибір форми постачання, що забезпечує найбільш прямі економічні зв'язки, вибір найбільш раціональної системи транспортних зв'язків при зустрічних перевезеннях вантажів у виняткових випадках.

4. Постійний контроль за забезпеченістю військ матеріально-технічними ресурсами, дотриманням норм матеріальних витрат і коштів, станом складського господарства.

2. Планування ресурсів матеріально-технічного забезпечення. Нормативна база планування

Перетворення економіки країни в напрямку формування ринкового механізму господарювання вкрай загостило проблему забезпечення життєдіяльності військ, викликавши необхідність адаптації військового господарства до ринкових умов.

В умовах ринку матеріально-технічне забезпечення збройних сил – процес планового розподілу і планомірного планування, дещо змінюється.

При економічному плануванні передбачається відповідна робота щодо складання плану заказів на озброєння й військову техніку, замовлень на продукцію загального призначення, в яких відображаються потреби МО у цих

виробах, у натуральних показниках (штуках, комплектах, метрах, тоннах тощо).

НОРМА ВИТРАТИ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ – планова величина, що визначає максимально допустимий рівень витрат ресурсів на одного споживача (військовослужбовець, зразок озброєння і військової техніки, підрозділ) в одиницю часу або на виконання певного завдання. Норми витрати встановлюються наказами Міністра оборони України. Норми використання боєприпасів встановлюються в боєкомплектах, ПММ – у заправках, ракети – у штуках, продовольство – дободачах і т.д.

НОРМА ПОСТАЧАННЯ – кількість матеріальних засобів, яка встановлюється для видачі військовим, підрозділам і частинам і призначена до використання у визначений період часу. Встановлені норми постачання продовольством, речовим майном і інструментом, запасними частинами і т.д. Розробляються норми постачання головними (центральними) управліннями й оголошуються наказами Міністра оборони України.

НОРМИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ОЗБРОЄННЯ І ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ – офіційно встановлені граничні обсяги використання зразків при різних режимах.

У плануванні матеріально-технічного постачання разом із матеріальними (натуральними) нормами виступають і вартісні, фінансові норми.

НОРМАТИВИ – розрахункові норми витрат робочого часу, матеріальних і грошових ресурсів, застосовуваних при плануванні й використовуваних для розрахунку норм затрат робочого часу, матеріалів, енергії й ресурсів на одиницю продукції або робіт. Нормативи можуть бути: оперативно-тактичними, часовими, кількісними і якісними.

В економіці ЗС України нормативи є основою для встановлення норм, лімітів.

У цілому норми й нормативи в економіці ЗС України використовуються досить широко та можуть бути подані декількома групами:

- організаційно-правові найважливіші законодавчі акти з питань забезпечення ЗС України необхідними матеріальними ресурсами; Основні умови постачання продукції для військових організацій, Положення про постачання продукції виробничо-технічного призначення, Положення про постачання товарів народного споживання, Статут залізничних доріг і т.д.;

- номенклатурно-якісні: стандарти й технічні умови; український класифікатор; номенклатура продукції, що розподіляється різноманітними організаціями для ЗС України ;

- норми витрат і постачання;

- нормативи запасів й оборотності коштів на промислових підприємствах і в будівельних організаціях;

- вартісні нормативи: преїскуранти цін, транспортні тарифи, планові умовні ціни;

- нормативи та показники якості продукції.

3. Система цін, яка застосовується при розрахунках за військову продукцію

При плануванні асигнувань на оплату поставок військового майна разом із даними про кількість продукції в натуральних показниках використовуються ціни, діючі в народному господарстві:

- 1) оптові ціни підприємств,
- 2) оптові ціни промисловості,
- 3) тарифи за перевезення вантажів, споживання електроенергії,
- 4) закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію,
- 5) роздрібні ціни на товари народного споживання,
- 6) договірні,
- 7) світові ціни .

У відношеннях між підприємствами – виробниками і замовниками приймаються ціни оптового обороту – оптові ціни підприємства.

Оптові ціни підприємства включають в себе собівартість продукції, що реалізується, і прибуток, відпускна ціна підприємства складається із оптової ціни підприємства і ПДВ.

При закупівлі товарів і продукції через роздрібну торгівлю приймаються роздрібні ціни, які складаються з відпускної ціни підприємства й торгової націнки.

Поставки ОВТ та іншої продукції спеціального призначення, що виробляються за спеціальними технічними умовами, сплачуються за оптовими цінами підприємства.

За продукцію промислово-технічного призначення й окремі товари народного споживання розрахунки проводяться за оптовими цінами підприємства або відпускними цінами підприємства.

Значна частина товарів народного споживання, що реалізується МО, відпускається за роздрібними цінами (за винятком торговельних знижок), а деякі види сільськогосподарської продукції, у тому числі продукти харчування, – за закупівельними цінами.

У зв'язку з появою підприємств із недержавними формами власності (приватна, колективна, акціонерні товариства і компанії), деякі види продукції, необхідні для повсякденної діяльності ЗС, відпускаються через комерційні структури за комерційними цінами.

Що стосується ціноутворення, то на відміну від цивільної сфери, де воно визначається взаємодією попиту та пропозиції, на військовому ринку, найбільш монолізованому і обмеженому, уже зараз ціни встановлюються на підставі договорів між замовником і промисловими підприємствами. Слід очікувати, що підприємства, використовуючи монопольне становище в оборонному секторі, зроблять спробу свої фінансові труднощі перекласти на воєнний бюджет, збільшивши ціни на оборонну продукцію. Це обумовлюється зростанням собівартості воєнної продукції й витрат, пов'язаних із підготовкою й освоєнням нових видів озброєння і військової техніки. Останнє є самостійним елементом ціни й у силу можливих і

конструкторських підрозділів у самостійні господарські ланки мають тенденцію до збільшення.

Відмова від фіксованих цін на оборонну продукцію створює чимало проблем перед ціноутворенням, особливо для управлінь і військових представництв, що замовляють.

У вирішенні цих проблем дуже важливу роль виконують лімітні ціни, розраховані на підставі прийому економіко-математичних методів (параметричних, оптимізаційних) і ЕОМ.

Вони повинні формуватися як функції тактично-технічних і конструктивно-технічних параметрів, визначаючих експлуатаційну ефективність ОВТ.

По мірі просування народного господарства до ринку й появи конкуренції зникне необхідність у знаходженні військовими представниками можливостей для зниження витрат на створення й серійне виробництво оборонної продукції.

Ринок (якщо не монопольний) примусить підприємства виробляти продукцію високої якості при мінімальних затратах вартості. Для організації конкуренції у військовому виробництві потрібно ширше впроваджувати у практику розміщення замовлень на основі тендерів. Останні вважаються активними противитратними інструментами для утримання цін, стимулом ресурсозбереження в господарському механізмі.

Згідно “Положення про порядок реалізації майна ЗСУ” (Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.97 № 1420) наказ МОУ від 25.02.98 № 75 визначає, що уповноважені організації залежно від ринкового попиту на військове майно обґрунтовують і визначають відповідно до законодавства України ціну його реалізації та на умовах відповідного договору (контракту), укладеного з МОУ, укладають договори з юридичними й фізичними особами-покупцями.

Ціна реалізації військового майна визначається з урахуванням кон'юнктури ринку, залишкової вартості майна та витрат, пов'язаних із його реалізацією, у тому числі з передпродажною підготовкою, маркетингом, спеціальним супроводженням Службою безпеки України експортно-імпортованих договорів, транспортуванням тощо. Ця ціна повинна бути вищою від залишкової вартості та зазначених витрат.

У разі, коли військове майно не користується попитом і його реалізація можлива лише за ціною, меншою від залишкової вартості військового майна та зазначених витрат, уповноважені організації погоджують можливу ціну реалізації із центральним забезпечуючим органом МОУ, який запропонував військове майно для реалізації, та Мінекономіки.

Організація реалізації військового майна, що підлягає списанню з обліку МОУ та утилізації, повинна проводитися за ціною, яка перевищує вартість металів, у тому числі дорогоцінних, та дорогоцінного каміння, що в ньому міститься, із відрахуванням витрат, які необхідно здійснити для його утилізації.

У “Методиці визначення вартості майна ЗСУ та інших військових формувань” (Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1998 року № 759) вживаються такі терміни:

ціна придбання – ціна, за якою військове майно було придбане (ціна, за якою його взято на облік, договірна ціна за контрактом);

фіксована державна ціна – ціна за преїскурантами України або колишнього СРСР на види продукції й товарів;

договірна ціна – ціна, що встановлюється за домовленістю між продавцем та покупцем майна відповідно до договору;

ринкова ціна – ціна для здійснення актів купівлі-продажу в певний час на конкретному ринку майна, яка визначається організаціями, уповноваженими на реалізацію військового майна, і повідомляється уповноваженими особами військових формувань;

індекс зміни оптових цін – коефіцієнт, на який збільшилися (зменшилися) за роками (місяцями), починаючи з січня 1991 року, оптові ціни промислових підприємств-виробників, за галузями промисловості (видами продукції) за період від дати придбання до дати оцінки військового майна.

1. Згідно зазначеної методики, відповідно до специфіки ціноутворення військове майно поділяється на 4 групи:

I група – військове майно, придбане за фіксованими державними цінами;

II група – військове майно, придбане за договірними цінами на внутрішньому ринку;

III група – імпортоване військове майно;

IV група – військове майно, на яке немає облікових даних в органах управління військовими формуваннями, ціни за преїскурантами або ціни підприємств-виробників, які неможливо встановити, і визначення залишкової вартості, яке здійснюється тільки шляхом експертної оцінки.

Віднесення військового майна до однієї із чотирьох груп здійснюється комісіями.

2. Залишкова вартість військового майна $V_{зал.}$ розраховується за формулою:

$$V_{зал.} = V_{п.} \times K_{тз.},$$

де: $V_{п.}$ – первинна вартість військового майна;

$K_{тз.}$ – коефіцієнт технічного (фізичного) зносу, який розраховується на підставі акта технічного стану військового майна.

3. Первинна вартість $V_{п.}$ військового майна визначається:

I групи – виходячи з облікових даних органів управління військовими формуваннями або цін за преїскурантами та індексу змін оптових цін на аналогічну продукцію за період від дати придбання до дати оцінки військового майна за формулою:

$$V_{п.} = Ц_{о(п)} \times I_{зц.},$$

де: $Ц_{о(п)}$ – облікова вартість військового майна або ціна за преїскурантом на час придбання;

Ізоц. – індекс зміни оптових цін на аналогічну продукцію за період від дати придбання до дати оцінки військового майна;

II групи – виходячи з цін військового майна за договором або контрактом на поставку, згідно з яким військове майно було отримане від постачальника, та індексу зміни оптових цін на аналогічну продукцію за період від дати придбання до дати оцінки військового майна за формулою:

$$\text{Вп.} = \text{Цк.} \times \text{Ізоц.},$$

де: Цк. – ціна військового майна за договором (контрактом) на поставку на час придбання;

Ізоц. – індекс зміни оптових цін на аналогічну продукцію за період від дати придбання до дати оцінки військового майна.

У разі відсутності інформації про ціни за договорами (контрактами), згідно з яким військове майно було отримане від постачальника, ціна військового майна визначається шляхом направлення запитів підприємствам-виробникам;

III групи – виходячи з цін договору (контракту), за якими були здійснені розрахунки із закордонними постачальниками при імпорті військового майна, з урахуванням індексу зміни оптових цін на аналогічну продукцію за період від дати придбання до дати оцінки військового майна за формулою:

$$\text{Вп.} = \text{Цк.} \times \text{Кнбу.} \times \text{Ізоц.},$$

де: Цк. – ціна військового майна за договором (контрактом), згідно з яким були здійснені розрахунки із закордонним постачальником при імпорті військового майна;

Кнбу. – курс грошової одиниці країни-імпортера до української національної валюти, встановлений Національним банком України на час здійснення розрахунків за військове майно;

Ізоц. – індекс зміни оптових цін на аналогічну продукцію за період від дати придбання до дати оцінки військового майна.

У разі відсутності інформації про ціни за договорами (контрактами), за якими військове майно було отримане від постачальника, ціна військового майна визначається на підставі довідок іноземних підприємств-виробників;

IV групи – на основі акта експертної оцінки військового майна, виходячи з ринкових цін на аналогічну за призначенням продукцію та з урахуванням технічних і якісних особливостей цього майна.

У разі залучення на договірній основі експертів для визначення первинної вартості військового майна, яке підлягає реалізації (продажу, обміну), оплата їх роботи здійснюється за рахунок коштів, віднесення на відшкодування витрат, пов'язаних з організацією реалізації цього майна.

4. Індекс зміни оптових цін Ізоц. визначається на підставі даних статистичних збірників Держкомстату (Мінстату) за галузями промисловості (окремими видами товарів) або на підставі даних про зміни оптових цін за галузями промисловості (окремими видами товарів), отриманих на запит у Держкомстаті.

5. У випадках, коли оцінюється недоукомплектоване військово майно, із його первинної вартості виключається первинна вартість комплектуючих виробів, агрегатів, систем, яких не вистачає.

6. Коефіцієнт технічного (фізичного) зносу K_{tz} для видів військового майна визначається згідно з додатком 3 до цієї Методики. Визначений коефіцієнт технічного (фізичного) зносу є мінімальним і за рішенням комісії може бути збільшений.

Для видів військового майна, не зазначених у додатку 3, коефіцієнт технічного (фізичного) зносу визначається стосовно видів майна, перелічених у цьому додатку, залежно від його призначення та технічних характеристик.

4. Основні фонди системи матеріально-технічного забезпечення

Процес матеріально-технічного забезпечення ЗС України немислимий без визначеної технічної бази, у межах якої організуються наступні процеси: одержання, збереження, переміщення вантажів, консервації, модернізації й здійснення деяких видів ремонту озброєння, військової техніки та військового майна. Цю задачу виконує частина загальної інфраструктури економіки збройних сил – різноманітні військові установи, функції яких залежать від військово-технічних характеристик матеріальних засобів, що зберігаються й переробляються.

Найбільш значними за розмахом військово-економічної діяльності є **арсенали**. В арсеналах зберігається озброєння, у них провадиться консервація озброєння, ремонт і модернізація. На **базах** зберігається, як правило, військова техніка, там же вона обслуговується, ремонтується й у разі потреби модернізується. **Склади** призначені для збереження військового майна, продовольства, спеціальних видів палива, пально-мастильних матеріалів і т. д.

Матеріально-технічна база збереження ресурсів і постачання військ може бути подана: основними фондами виробничої та основними фондами невиробничої сфер.

Основні фонди виробничої сфери:

1. Будівлі:

- управління, контори;
- бази;
- склади;
- енергетичні господарства;
- гаражі і т.д.

2. Спорудження:

- естакади;
- лінії електропередач;
- автомобільні дороги;
- інші.

3. Устаткування та машини:

- верстати й лінії;
- піднімальне устаткування;

- засоби автоматизації складських операцій.

4. Інструменти:

- для відкриття тари;
- для пакування;
- стелажі.

5. Транспортні засоби:

- тепловози;
- електровози;
- навантажувальні засоби всіх видів;
- автомобільний і морський транспорт;
- інші.

Основні фонди невиробничої сфери:

- дитячі садки;
- профілакторії;
- санаторії;
- поліклініки;
- клуби;
- басейни;
- житло;
- інші.

У системі матеріально-технічного забезпечення народного господарства основні фонди виробничі та невиробничі мають вартісну оцінку. На них при зношуванні в процесі експлуатації нараховується величина амортизації. Класифікація основних фондів, вартісний облік дає можливість визначати загальний обсяг вкладань у них, часткове співвідношення між різноманітними групами фондів.

Основні виробничі й невиробничі фонди системи МТЗ Збройних Сил не підлягають вартісному обліку; вони враховуються в натуральних показниках, тобто так само, як у військовій частині обраховується озброєння, військова техніка, побудовані будинки й спорудження, які експлуатуються.

Амортизація на всі основні виробничі й невиробничі фонди не нараховується, вибувають вони з ладу при зношенні.

Арсенали, бази та склади, як правило, знаходяться на бюджетному фінансуванні і своє фінансове господарство ведуть відповідно до Положення про фінансове господарство військової частини ЗС України. У зв'язку з цим для встановлення структури капітальних вкладень треба знати початкову вартість фондів, відновлювальну вартість.

В організації фінансового господарства бюджетних арсеналів, складів і баз є одна особливість, що відрізняє їх від військових частин: наявність двох фінансово-планових документів, що визначають потребу в коштах.

Перший планово-фінансовий документ – кошторис на операційно-виробничу діяльність, у якому віддзеркалюється потреба підприємства в коштах на забезпечення економічної діяльності щодо збереження, переробки, постачання військ майном, що зберігається.

Мета цього планового документа – відобразити витрати на операційну діяльність, привести плановані витрати у відповідність до виробничого плану.

У кошторисі на виробничо-операційну діяльність відображаються:

- витрати на заробітну плату робітників та службовців; адміністративно-господарські витрати;

- виробничо-операційні витрати (децентралізована заготівля матеріалів, ремонт будинків, інвентарю, устаткування і т. д., виробничі та комунальні витрати; витрати на охорону праці);

- титульні витрати для устаткування складських приміщень, придбання інвентарю, підготовки кадрів).

Другий планово-фінансовий документ – кошторис витрат арсеналу, бази, складу.

До кошторису витрат включаються витрати, що не відображені в кошторисі на виробничо-операційну діяльність.

У системі забезпечення Збройних Сил України обсяг утримання запасів усіх матеріальних ресурсів, мобільність їхнього використання визначається виходячи з необхідного повного і своєчасного забезпечення військ, що потребують високої бойової та мобілізаційної готовності в будь-яких умовах.

Тому для всієї інфраструктури збройних сил встановлюються ліміти щодо збереження матеріальних засобів, що задовольняють ці умови, і водночас при оцінці економічної роботи арсеналів, складів, баз аналізується діяльність заснувань щодо формування обсягу запасів, реалізації непотрібного та зайвого майна.

5. Економіка експлуатації озброєння і військової техніки

Економіка експлуатації озброєння та військової техніки розроблена ще недостатньо внаслідок того, що сам процес експлуатації засобів збройної боротьби дуже специфічний в економічному плані, тому що використання дорогих основних фондів військової праці не дає в підсумку того результату, який виникає в ході виробничої діяльності у сфері матеріального виробництва.

Під експлуатацією озброєння та військової техніки розуміємо цілеспрямовану діяльність із підтримання їхньої готовності до дії або бойового застосування.

Стадія життєвого циклу ОВТ включає:

- дослідження;
- розробку;
- виробництво;
- експлуатацію.

Стадія експлуатації починається з моменту прийому зразка військовою частиною від заводу-виробника або ремонтного підприємства й включає впровадження в експлуатацію, приведення у встановлений ступінь готовності до використання за призначенням, підтримки у встановленому ступені

готовності до цього використання, використання за призначенням, технічне обслуговування й регламентні роботи, збереження та транспортування.

У військовій частині дії щодо експлуатації зразка ОВТ закінчуються списанням його з книг обліку.

Експлуатація ОВТ організовується за 4-ма режимами: робочий режим, технічне обслуговування, збереження зразка, транспортування. Найбільш складним є організація технічного обслуговування.

Технічне обслуговування включає:

а) підтримку системи в готовності до дії (заправка, спорядження, промивання системи, змазка, регулювання і т. д.);

б) контроль стану системи (контрольний огляд, щоденний огляд і т. п.).

Серед робіт з технічного обслуговування озброєння та військової техніки дуже важливе місце займає переведення їх на сезонні умови експлуатації (літні і зимові). Кожний сезон пред'являє свої вимоги до якості мастила, захисних покриттів, до теплового режиму, обсягу витрат пального і т. д. Для авіаційної техніки, наприклад, робота з переведення на сезонні умови експлуатації – найважливіша умова організації льотної роботи взагалі.

Дія деяких складних систем озброєння та військової техніки передбачає регламентні роботи. Регламентні роботи полягають у технічному обслуговуванні систем, їхня періодичність може визначатися за наробітком (години, цикли, час збереження і т. п.) або за календарним принципом (щодня, щотижня, щомісяця і т. д.). Регламентні роботи пов'язані не тільки з оглядом і перевіркою технічного стану системи, але й із заміною в необхідних випадках елементів, вузлів, блоків як тих, що виробили свій ресурс, так і тих, що прийшли в непридатний стан у процесі експлуатації. Регламентні роботи виконуються особовим складом підрозділу або спеціально призначеними для цього групами фахівців.

Процес експлуатації озброєння та військової техніки потребує постійного поповнення його матеріальними, трудовими й фінансовими ресурсами; у цілому експлуатація являє собою один з основних напрямків військово-економічної діяльності у військах.

В економіці експлуатації озброєння та військової техніки можна виділити такі основні напрямки аналізу:

- структура витрат і методика їхньої оцінки;
- планування експлуатації;
- норми експлуатації і їхнє військово-економічне значення;
- облік наробітків і звітність;
- організація експлуатації і вимоги до експлуатаційного персоналу.

За основу класифікації витрат щодо експлуатації ОВТ можна взяти принципи, що використовуються в народному господарстві.

Витрати класифікуються:

а) за видами діяльності у сфері експлуатації:

- впровадження в експлуатацію;
- технічне обслуговування;

- збереження;
  - регламентні та профілактичні роботи;
  - транспортування;
  - проведення військового ремонту;
  - підготовка й утримання особового складу технічної служби.
- б) за способом віднесення витрат на об'єкт, що експлуатується:
- прямі, що безпосередньо переносяться на об'єкт, що експлуатується;
  - непрямі, пов'язані з допоміжними підрозділами.
- в) за економічними елементами витрат:
- вартість матеріалів;
  - запасних частин;
  - експлуатаційні комплекси; витрати праці.

На утримання системи у військових частинах іноді падає великий обсяг витрат, пов'язаних із запровадженням її в експлуатацію, початковим освоєнням зразків озброєння й військової техніки, що потребує нової навчальної та технічної бази експлуатації. Для цього періоду характерний також ріст працевитрат технічного персоналу, моторесурсів, ПММ.

У витрати на технічне обслуговування включаються витрати пального й мастильних матеріалів на усі види руху в періоди обслуговування, витрати на забезпечення технічного обслуговування (матеріали, ЗІП і т. д.), на підтримку в справному стані устаткування, механізмів, будівель і споруджень.

До витрат на збереження належать: витрати матеріалів, запасних частин, інструментів у процесі підготовки системи до збереження й у період збереження, а також витрати на розконсервування системи, зносу будинків, споруджень і механізмів, що використовуються при організації збереження.

Проведення регламентних і профілактичних робіт пов'язано з витратами, ЗІП, інших матеріалів, оплатою робіт спеціальних бригад підприємств-постачальників, витратами на проведення профілактичних поточних оглядів (ТО-1, ТО-2).

Транспортування озброєння та військової техніки потребує додаткових витрат на використання штатних трейлерів і вантажних машин військових частин, оплату транспортних засобів сторонніх організацій, що залучаються для перевезення озброєння та військової техніки.

Витрати на проведення всіх видів військового ремонту систем зброї включають повний перелік витрат на матеріали, запасні частини, електроенергію, воду, пар, пальне та мастильні матеріали і т. д.

Експлуатація озброєння та військової техніки пов'язана із витратами на утримання особового складу спеціальних підрозділів, зайнятих здійсненням усіх видів діяльності в сфері експлуатації.

Для визначення витрат на експлуатацію ОВТ використовуються нормативні й статистичні дані.

Нормативні дані експлуатаційних витрат визначаються в експлуатаційній документації й використовуються при організації безпосередньої експлуатації, збереження, ремонту, постачання.

Статистичні дані у військовій частині формуються в результаті спостереження за одним зразком ОВТ.

Основний обсяг витрат на експлуатацію належать до військової ланки ЗС України.

Планування експлуатації озброєння й військової техніки здійснюється у військових частинах на річній і місячній основах. У з'єднанні складається зведений річний план експлуатації озброєння та військової техніки.

Плани експлуатації озброєння та військової техніки складаються на основі планів бойової та гуманітарної підготовки, даних про наявність і технічний стан існуючих зразків озброєння й військової техніки та встановленого ліміту витрат пального й інших даних.

Особливе місце в плануванні експлуатації займають такі показники, як норми витрат ресурсів до чергового капітального ремонту.

Центральна й окружна ланки економіки ЗС України формують меншу частину витрат для стадії експлуатації, доставляючи у військову ланку необхідні матеріали й устаткування для організації кінцевого військового споживання.

Планування експлуатації ОВТ здійснюється у військовій частині на річній і місячній основах.

У з'єднанні укладається зведений річний план експлуатації озброєння і військової техніки.

План експлуатації ОВТ складається на основі планів бойової та гуманітарної підготовки й наказу Міністра оборони України на навчальний рік.

Річні норми витрати зразків озброєння встановлюються наказами Міністра оборони України.

Норми експлуатації ОВТ встановлюються із метою забезпечення необхідної готовності військ; виконання планів бойової підготовки; плановості експлуатації ОВТ і виходу їх у ремонт, терміну заміни окремих комплектуючих вузлів. Норми експлуатації виражаються через ресурси, тобто через тривалість функціонування зразка озброєння військової техніки (або розмір наробітку). Установлюються також граничні річні норми витрат моторесурсів по кожній групі військової техніки, виходячи з умов рівномірного виходу їх у ремонт. Обсяг вихідної в ремонт техніки не може перевищувати встановленого по групах систем коефіцієнта технічної готовності.

Технічний ресурс – це тривалість функціонування зразка військової техніки (або обсягу виконуваної роботи) від початку її експлуатації до настання граничного стану. Моторесурс позначає встановлений час роботи двигуна (машини) до капітального ремонту. Після виробітку технічного ресурсу озброєння і військова техніка знімаються з експлуатації.

На визначені групи бойових засобів у тому самому виді озброєння установлюються свої нормативи, але загальний гарантійний термін експлуатації озброєння та військової техніки залежить від основного базового показника. Так на бойовому кораблі є десятки груп бойових засобів, але загальний гарантійний термін корабля залежить від моторесурсу двигуна.

Урахування наявного озброєння і військової техніки, їхня експлуатація здійснюється відповідно до вимог Керівництва з обліку озброєння, техніки, майна та інших матеріальних засобів у Збройних Силах України (додаток до наказу Міністра оборони № 260 1979 р.). У військовій частині ведеться спеціальна Книга обліку озброєння і техніки за номерами і технічним станом, в якій на кожну машину або інший засіб указуються: група експлуатації (навчальна, бойова, стройова), дати та види всіх зроблених оглядів, ремонтів і доробок, гарантійний наробіток (цикли, часи, кілометри пробігу), термін служби. Крім того, що наростає за результатом у спеціальних графах по роках, указується наробіток із початку експлуатації, а також запас ходу, що залишився, технічного ресурсу до капітального ремонту.

Звітність із використання запланованого ресурсу в процесі експлуатації надається відповідними начальниками служб військової частини у вищі ланки по підпорядкованості.

6. Економічні питання ремонту озброєння і військової техніки

Використану в процесі експлуатації частину національного багатства, що виступало у вигляді озброєння, військової техніки та військового майна, українська держава щорічно відшкодовує збройним силам новими постачаннями. Проте заміна використаних засобів збройної боротьби новими зразками – це не єдиний напрямок, що дозволяв підтримувати на необхідному рівні боєздатність ЗС України.

Іншим напрямком роботи є відновлення експлуатаційних показників за допомогою ремонту й модернізації.

Ремонт являє собою комплекс робіт для підтримання справності (працездатності) озброєння та військової техніки.

Модернізацію розуміємо як відновлення морально застарілих зразків ОВТ шляхом заміни конструкції, матеріалів або технології виготовлення з метою значного поліпшення їхніх характеристик і підвищення ефективності використання.

Модернізація здійснюється на промислових підприємствах.

При модернізації зміні піддаються окремі елементи системи: вузли, прилади, пристосування.

Ремонт і модернізація дозволяють:

- відновити працездатність ОВТ;
- продовжити термін їхньої служби;
- підтримувати ОВТ у постійній готовності;
- покращувати в ОВТ тактико-технічні характеристики;

- зменшувати потреби в новому й більш дорогому ОВТ;
- сприяти економії ресурсів і матеріально-технічного забезпечення військ.

Ремонт ОВТ є наслідком фізичного та морального зносу. Під фізичним зносом розуміємо зниження початкових тактико-технічних характеристик у результаті експлуатаційного зносу деталей зразків озброєння і військової техніки, зниження їхньої надійності в результаті корозії і втоми, погіршення властивостей конструкційних й електротехнічних матеріалів під впливом різноманітних чинників.

Старіння деталей під впливом навколишнього середовища відбувається незалежно від того, діють вони чи знаходяться в спокої. Середовище активно діє на вузли та деталі озброєння і військової техніки; корозія металу є наслідком впливу вологи, хімічних елементів в атмосфері, електричного поля й інших чинників. На фізичний знос впливають і суб'єктивні чинники, пов'язані з роботою обслуговуючого персоналу.

Витрати на ремонт служать економічним результатом зносу:

$$A_{\text{ф.}} = P/K_1$$

де: $A_{\text{ф.}}$ – економічний результат фізичного зносу (в долях від вартості її відновлення);

P – вартість ремонту для відновлення зносу;

K_1 – вартість повного відтворення виробу.

Озброєння та військова техніка піддаються й моральному зносу, тобто зменшенню їхньої вартості під впливом технічного прогресу. Зменшення вартості раніше виготовлених зразків зброї й бойової техніки відбувається у зв'язку з появою нових зразків зброї, а також зі зниженням вартості відтворення зброї, що раніше випускалась.

При вирішенні питання про заміну тих або інших зразків озброєння та військової техніки новими або про їхню модернізацію треба мати на увазі, що моральний знос не перешкоджає використанню озброєння й військової техніки в межах тактико-технічних дій, що характеризують їх. Морально застаріла зброя може бути використана для вирішення обмежених задач доти, доки не будуть створені умови для заміни її нового. Поряд з оцінкою технічної необхідності такої заміни треба проаналізувати ефективність порівнюваних зразків та її економічної доцільності.

Як критерій морального зносу озброєння приймається коефіцієнт зниження його вартості, виражений у частках, від початкових витрат за формулою:

$$A_{\text{м.}} = 1 - K_1 K_0,$$

де: $A_{\text{м.}}$ – критерій морального зносу;

K_0 – початкова вартість виробу;

K_1 – вартість повного відтворення виробу з урахуванням явища нових зразків із кращими характеристиками.

Оскільки фізичний і моральний знос викликає зменшення вартості, то їхня дія може бути визначена однією залежністю та виражена через залишкову вартість виробів ОВТ за формулою:

$$A_0 = 1 - (1 - A_{\text{ф.}}) (1 - A_{\text{м.}}),$$

де: A_0 – критерій загального зносу;

$A_{\text{ф.}}$ – критерій фізичного зносу (у частинах від вартості його відтворення);

$A_{\text{м.}}$ – критерій морального зносу (у частинах від початкової вартості).

При визначенні показника зниження вартості озброєння та військової техніки внаслідок морального зносу необхідно враховувати два чинники (іноді говорять, що існує два види морального зносу): здешевлення вартості відтворення аналогічних зразків (деталей, виробів) і поява нових, більш сучасних, більш продуктивних зразків. Так, якщо в даний час виріб виготовляється до цього періоду, вироби даного типу втрачають свою початкову вартість у півтора рази.

У практику роботи із визначення економічної ефективності ремонту триває виходити з того об'єктивного явища, що фізичний і моральний знос діє на озброєння та військову техніку одночасно, тому й визначаються сукупні наслідки їхнього впливу, що виражається в загальному зносі.

Ремонти у залежності від ступеня зносу або ушкодження озброєння та військової техніки, а також трудомісткості ремонтних робіт поділяються на: поточний, середній і капітальний.

Поточний ремонт виступає як складова частина технічного обслуговування й полягає в усуненні несправностей із допомогою заміни або відновлення окремих складових частин виробів і проведенні регулювальних робіт. Звичайно поточний ремонт виконується силами особового складу, що експлуатує озброєння і військову техніку, а також силами ремонтних підрозділів військових частин.

Середній ремонт відрізняється від поточних тим, що в ході його проводиться часткове відновлення ресурсу зразка заміною зношених виробів з обов'язковою перевіркою технічного стану інших частин озброєння та військової техніки. Середній ремонт виконується силами рухомих ремонтних підрозділів, з'єднань і військових частин, а також стаціонарними ремонтними органами.

Капітальний ремонт проводиться тоді, коли треба здійснити повне або близьке до повного відновлення ресурсу зразка із заміною або відновленням масових елементів. Він передбачає повне розбирання системи, заміну або ремонт несправних складових частин, складання, комплексну перевірку відремонтованого виробу, його регулювання. Капітальний ремонт здійснюється в стаціонарних ремонтних органах (на заводах, в арсеналах, базах, майстернях, сухих доках). При можливості він повинен проводитися разом із модернізацією. Проведення ремонтів здійснюється відповідно до системи планово-попереджувального ремонту й технічного обслуговування.

Капітальний, середній і поточні ремонти плануються відповідно до міжремонтних термінів експлуатації, що залежить від технічного ресурсу виробу, інтенсивності його використання в процесі бойового навчання, із задачами, що стоять перед конкретними зразками озброєння й військової техніки в загальній системі заходів щодо досягнення високої бойової готовності військ.

Проте, з економічної точки зору, капітальний ремонт ніяк не може бути віднесений до серійного виробництва. Серійне виробництво – це виробництво нової вартості, капітальний ремонт – це відновлення експлуатаційних характеристик виробу, процес, пов'язаний не зі створенням нової вартості, а з відновленням утраченої.

Водночас капітальний ремонт систем озброєння та військової техніки не може бути віднесений і до стадії експлуатації, тому що такий при цьому не здійснюється. Система не експлуатується, а піддається впливу якісно нового економічного процесу. Капітальний ремонт складних видів сучасного озброєння та військової техніки необхідно виділяти в самостійну стадію життєвого циклу зброї й військової техніки, який став особливо важливим у період військово-технічної революції, ускладнення засобів збройної боротьби та нових вимог до бойової готовності військ (сил флоту).

Рішення про капітальний ремонт приймається на основі визначення економічно виправданих затрат матеріальних, трудових й фінансових ресурсів на його здійснення, а також ефективності, що відновлюється, виробу, його післяремонтного ресурсу, бойових можливостей. Це дозволяє попередити проведення невиправданих з економічної точки зору капітальних багатократних ремонтів, по-господарськи оцінити наявні ресурси ОВТ і можливості продовження термінів їхньої експлуатації.

На практиці економічна доцільність ремонту визначається в управліннях видами ЗС України, начальниками головних і центральних управлінь, командувачами родів військ.

Командири з'єднань і військових частин спрямовують озброєння й військову техніку в капітальний ремонт на основі наряду, виданого центральним або довольчим органом.

Капітальний ремонт ОВТ вважається економічно доцільним тоді, коли витрати на його проведення не будуть перевищувати витрат, необхідних для заміни виробів новими.

Конкретний підхід до вирішення цього в армії і на флоті дещо інший – заміна засобів збройної боротьби здійснюється за критерієм "вартість-ефект", у якому не фігурує реальний продукт із його собівартістю та відбивається зважена характеристика вражаючих властивостей сучасної зброї і її вартість.

Але якщо мета для нових засобів збройної боротьби за критерієм "вартість-ефект" полягає в тому, щоб вибрати зброю, яка б перевершувала за бойовими характеристиками прийняте на озброєння й скорочувала б витрати на одиницю бойового ефекту, то за змістом загальна формула заміни старих засобів, у принципі, дуже мало відрізняється від практики заміни старих засобів ведення збройної боротьби новими.

ТЕМА 6. ЕКОНОМІКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА РОЗРОБОК У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

1. Науково-технічний прогрес та його значення для зміцнення обороноздатності держави

Наука – це форма суспільної свідомості, особлива сфера людської діяльності.

Довгий час наука й техніка розвивались відокремлено. Їх зближення почалось при мануфактурному виробництві. А завершилось під час першої промислової революції кінця XVIII – початку XIX століття. До цього матеріальне виробництво розвивалось здебільшого завдяки нагромадженню емпіричного досвіду. Паралельно йшов поступовий прогрес наукових знань про природу. Велике машинне виробництво стало визначатись перш за все прогресом науки й відкрило великі можливості для її технічного застосування. Тим самим наука та техніка стали органічно пов'язаними, взаємостимулюючи розвиток. Таким чином ми підійшли до визначення НТП.

Науково-технічний прогрес – еволюційний і поступовий розвиток науки і техніки.

Науково-технічний прогрес, який зародився ще в мануфактурний період виробництва, пройшов три етапи:

- 1) виникнення машинного виробництва;
- 2) виділення науково-технічної діяльності у самостійну сферу застосування людської праці;
- 3) революційний етап НТП починається з середини 50-х років XX століття й отримує назву НТР .

Наука при цьому перетворюються в продуктивну силу. Рисою сучасного НТП є те, що він охопив усі сторони життєдіяльності суспільства, у тому числі й Збройні Сили України.

Науково-технічна революція – це революційні зміни у взаємодії людини та природи, у технологічному способі виробництва в системі продуктивних сил.

Суть НТР повно розкривається в її основних рисах:

- 1) випереджаюче зростання науки в системі “наука – техніка – виробництво”. Функцію безпосередньої продуктивної сили наука виконує через механізм реалізації наукових винаходів у виробництві машин, робочій силі, предметах праці та інших елементах системи продуктивних сил;
- 2) фундаментальні зміни в техніці – штучно створених засобах праці, які посідають проміжне місце у взаємодії людини та природи. Такі зміни виявляються, насамперед, у появі четвертої ланки машин – автоматичного керуючого пристрою, який долає обмеженість психофізичних можливостей людини як суб'єкта, що управляє й істотно змінює роль людини в процесі виробництва;

3) докорінні перетворення головної продуктивної сили – працівника. Вони передбачають радикальну зміну характеру праці, перевагу розумових зусиль, духовних здібностей людини до організації й управління виробництвом, високий рівень освіти й кваліфікації;

4) докорінне перетворення предметів праці, поява принципово нових видів матеріалів із наперед заданими властивостями;

5) виникнення принципово нових технологій – лазерних, плазмових;

6) революція щодо використання людьми сил природи. Уперше таке застосування мало місце під час промислової революції, коли в безпосередньому виробництві використовувались такі сили природи, як вітер, пара, електроенергія. За умов НТР використовуються ядерна та термоядерна енергія, розробляються методи застосування енергії сонця, океанських приливів, підземного тепла Землі та ін.;

7) початок інформаційної революції, матеріальною основою якої є поява принципово нових засобів передачі інформації (космічних волоконно-оптичних засобів зв'язку).

Україна значно відстає від розвинутих країн Заходу щодо розгортання НТР. Це зумовлено, насамперед, незначними витратами на розвиток науки. Так питома вага витрат держави на дані цілі у валовому національному продукті розвинутих країн Заходу складає близько 3 %, а в Україні — менше 1 %. Згідно з прогнозами в 2000 році частина електронної промисловості телекомунікацій та інформаційних послуг у валовому національному продукті Японії складатиме понад 20 %, а близько 70 % робочої сили буде зайнято в інформаційному та комунікаційному секторах економіки. У той же час в Україні переважає технологічний спосіб виробництва, що базується на машинній та значною мірою на ручній праці. Щоб не відстати ще більше від розвинутих країн світу, витрати на науку повинні бути не меншими 3 % ВВП.

Результати НТП повинні спрямовуватися нашою наукою, а особливо воєнною, у повсякденну діяльність військ, їх бойову та мобілізаційну підготовку, систему управління військами та зброєю, будівництво Збройних Сил України, введення нових, більш ефективних, способів і форм ведення бойових дій.

Найбільш інтенсивно використовуються результати НТП за 4 основними напрямками розвитку військової справи:

1) озброєння та військова техніка;

2) особовий склад;

3) системи управління бойовою діяльністю військ;

4) способи ведення збройної боротьби.

НТП в ЗС, перш за все, реалізуються в озброєнні та військовій техніці – основі матеріально-технічної бази збройних сил.

У засобах ведення збройної боротьби, як матеріальній основі сучасних армій, часто втілюються передові досягнення науки. НТП обумовив три етапи розвитку озброєння та військової техніки, це:

1) Поява вогнепальної зброї.

Важливим етапом розвитку зброї було виникнення вогнепальної зброї, в якій використовувався порох, винайдений на Сході в перших сторіччях нашої ери. У VII столітті араби вже на його основі мали вогнепальну зброю. Вогнепальна зброя в Західну Європу потрапила від арабів у другій половині XI століття, а вже звідти в XII столітті – у Східну Європу. Значного поширення вогнепальна зброя набула у Європі в XIV столітті, а в Україні вона почала використовуватися у XV столітті. Спочатку з'явилися гармати, а потім – рушниці. Ті й інші були гладкоствольними та дульнозарядними, пороховий заряд запалювався вручну від тліючого гноту. Спочатку снарядами для гармат були кам'яні ядра, а потім залізні та навіть картеч. Із розвитком вогнепальної зброї поступово втрачає своє значення холодна зброя та металеві машини;

2) Моторизація збройних сил,

У роки Першої світової війни 1914-1918 років на озброєння було поставлено авіацію та танки, авіаційні й танкові кулемети, танкові гармати, авіаційні бомби, зенітні гармати, глибинні бомби, вогнемети, хімічну зброю (хлор, фосген, іприт).

3) Створення ракетно-ядерних сил.

Сполучені Штати Америки в 1945 році застосували ядерну зброю, що дало поштовх для розвитку зброї нового типу. Після Другої світової війни в арміях найбільш розвинутих країн відбулися докорінні зміни в засобах ведення війни й способах їх застосування. Накопичувалися й удосконалювалися ядерні боєприпаси. Зараз провідні країни світу мають значну кількість ядерних боєголовок. Створені ядерні бойові частини ракет, авіабомби, торпеди з еквівалентною потужністю до декількох десятків мегатонн тротилу. Одночасно на озброєння надійшли носії ядерних боєприпасів – ракети різного класу та призначення. Найбільш могутньою стратегічною зброєю стали міжконтинентальні балістичні ракети з моноблочними та розділюючими головними частинами, які мають величезну руйнівну силу, значну дальність лету з високою точністю влучання в ціль. Окрім стратегічних, на озброєнні перебувають також оперативно-тактичні та тактичні ракети.

Поява ракетно-ядерної зброї й процес переозброєння нею військ можна оцінити як військово-технічну революцію. Це викликало впровадження найновіших засобів збройної боротьби та вплинуло на зміну форм діяльності військовослужбовців. З'явилась потреба в загальній технічній і військовій досвідченості військовослужбовців, особливо офіцерського складу. Усе це зумовило зростання числа військових професій, створення спеціальної військової освіти: середньої, вищої військово-спеціальної й військової освіти. Загострилась проблема управління військами.

Зростання потоку інформації, скорочення часу на її обробку, велика чисельність і значні кошти вимагають комплексної оцінки умов, автоматизації управління військами, наукових розробок військово-економічних проблем реформування збройних сил.

2. Економічні основи організації наукових досліджень та розробок у Міністерстві оборони України

Наукове забезпечення високої обороноздатності держави в період НТР поєднується в цілий комплекс заходів, що виконуються за загальнодержавним планом науково-дослідними установами НАНУ, науково-дослідними інститутами, конструкторськими бюро інших міністерств та науково-дослідними установами Міністерства оборони України.

Наукова і науково-технічна діяльність у Збройних Силах України – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на розвиток воєнної науки, підвищення її ефективності, використання наукових досягнень у військовому будівництві України.

Вона здійснюється відповідно до Конституції України, Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність," Закону України "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", Закону України "Про наукову і науково-технічну експертизу", інших нормативно-правових актів України, що стосуються наукової та науково-технічної діяльності, наказів і директив Міністерства оборони України та начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України (Ст.1.2.).

Для здійснення наукової та науково-технічної діяльності в Збройних Силах України створена система **Воєнно-наукових досліджень**, яка включає:

- систему науково-дослідних установ,
- систему управління науковою діяльністю,
- систему консультативно-дорадчих органів.

До науково-дослідних (науково-технічних) установ (далі - наукових установ) Збройних Сил України – належать юридичні особи в структурі Збройних Сил України, створені в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і складає понад 70% загального обсягу робіт, що виконуються.

Система управління науковою та науково-технічною діяльністю в Збройних Силах України призначена для організації, планування, координації, забезпечення та контролю наукової й науково-технічної діяльності, організації та підтримання взаємодії з питань досліджень в інтересах оборони держави з науковими установами інших міністерств, центральних органів виконавчої влади (Ст.2.3.).

Основним змістом діяльності системи управління науковою діяльністю є науково-організаційна робота.

Загальне керівництво науковою та науково-технічною діяльністю в Збройних Силах України здійснює Міністр оборони України, безпосереднє керівництво – заступники Міністра оборони та начальник Генерального штабу, через відповідні структурні підрозділи міністерства оборони і Генерального штабу.

Взаємодія між органами управління науковою та науково-технічною діяльністю здійснюється згідно з наказами й директивами Міністерства оборони та начальника Генерального штабу.

Найбільш важливі питання наукової та науково-технічної діяльності розглядаються колегією та Воєнно-науковою радою Міністерства оборони, військовою радою Генерального штабу, військовими та воєнно-науковими радами видів збройних сил (Ст.2.3.1.).

Генеральний штаб бере участь у забезпеченні наукової та науково-технічної діяльності у збройних силах.

Структурним підрозділом Генерального штабу з управління науковою та науково-технічною діяльністю є Воєнно-наукове управління Генерального штабу Збройних Сил.

Воєнно-наукове управління у взаємодії з Департаментом військової освіти та науки й Департаментом розробок і закупівлі озброєння та військової техніки:

- організовує, планує та координує наукову та науково-технічну діяльність у збройних силах;

- визначає основні напрями наукових досліджень з питань розвитку збройних сил;

- організовує наукове супроводження реалізації заходів розвитку збройних сил та їх видів;

- організовує дослідження на навчаннях та інших заходах оперативної, бойової та мобілізаційної підготовки;

- бере участь у розробленні науково-методичної та нормативно-правової бази з питань наукової й науково-технічної діяльності, в організації підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів;

- вирішує організаційні питання забезпечення діяльності НДУ, які підпорядковані Генеральному штабу (Ст.2.3.3.).

Міністерство оборони забезпечує розвиток воєнної науки, організовує й координує наукові дослідження в інтересах оборони та підвищення ефективності військово-технічного співробітництва в частині, що належить до його компенсації.

Структурними підрозділами Міністерства оборони, які здійснюють управління науковою та науково-технічною діяльністю є Департамент військової освіти та науки Міністерства оборони й Департамент розробок і закупівлі озброєння та військової техніки Міністерства оборони.

Департамент військової освіти та науки забезпечує розвиток воєнної науки, визначає основні напрями наукових досліджень, обсяги бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності, здійснює контроль за дотриманням чинного законодавства України з питань наукової й науково-технічної діяльності, організовує підготовку наукових і науково-педагогічних працівників, забезпечує роботу Воєнно-наукової ради Міністерства оборони.

Департамент розробок і закупівлі озброєння та військової техніки здійснює управління наукою й науково-технічною діяльністю з питань реалізації державних програм розвитку озброєння та військової техніки на

довгострокову та середньострокову перспективи, виконання НДР (ДКР) за державним оборонним замовленням та інших, що пов'язані з розвитком озброєння та військової техніки й військово-технічного співробітництва з питань озброєнь.

Система консультативно-дорадчих органів призначена для підвищення рівня обґрунтованості та узгодженості рішень із питань функціонування та розвитку воєнної науки, забезпечення колегіальності під час підготовки таких рішень.

Головним консультативно-дорадчим органом Міністерства оборони України з проблем розвитку воєнної науки, з питань планування, фінансування та координації наукової й науково-технічної діяльності, наукового обґрунтування найважливіших рішень щодо діяльності збройних сил, реалізації заходів державних програм розвитку збройних сил та розвитку озброєння і військової техніки є Воєнно-наукова рада Міністерства оборони України.

Консультативно-дорадчим органом Міністерства оборони з питань планування, фінансування та координації наукової й науково-технічної діяльності з військово-технічних проблем, наукового обґрунтування найважливіших рішень щодо реалізації заходів Державної програми розвитку озброєння та військової техніки є Науково-технічна рада Міністерства оборони України, яку очолює перший заступник Міністерства оборони України.

Функції, склад і порядок організації та забезпечення роботи воєнно-наукової та науково-технічної рад Міністерств оборони визначаються окремим положенням (Ст.2.4.1.).

У разі необхідності можуть створюватися воєнно-наукові (науково-технічні) ради структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу (Ст.2.4.2.).

Консультативно-дорадчими органами видів збройних сил з питань воєнної науки є воєнно-наукові ради, призначені для наукового обґрунтування пропозицій і рішень щодо розвитку видів збройних сил, проблем їх застосування, питань розроблення, модернізації та експлуатації озброєння та військової техніки, всебічного забезпечення видів збройних сил.

Воєнно-наукові ради видів збройних сил очолюють відповідні начальники штабів – перші заступники командувачів видів збройних сил.

Функції, склад і порядок організації та забезпечення роботи воєнно-наукових рад видів збройних сил визначаються окремими положеннями, які затверджує командувач виду збройних сил (Ст. 2.4.3.).

Колегіальним дорадчим органом управління діяльністю НДУ є її вчена (наукова, науково-технічна) рада.

При НДУ можуть створюватися координаційні ради за окремими науковими проблемами, які вирішуються в інтересах кількох видів збройних сил. Склад координаційної ради формується й затверджується керівником

НДУ за поданням інших зацікавлених НДУ та органів військового управління (Ст. 2.4.4.).

Фінансове забезпечення наукової і науково-технічної діяльності здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Видатки на наукову та науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету України.

Фінансування наукової та науково-технічної діяльності за рахунок коштів Державного бюджету України здійснюється відповідно до законодавства України (Ст. 6.2.1.).

Джерела фінансування наукової та науково-технічної діяльності:

- державний бюджет України;
- кошти юридичних та фізичних осіб, задіяні на договірних засадах;
- добровільні внески юридичних і фізичних осіб (у тому числі іноземних), інші надходження, які не заборонені чинним законодавством України (Ст. 6.2.2.).

Міністерство оборони здійснює фінансування створення воєнно-наукової продукції в межах асигнувань, передбачених кошторисом Міністерства оборони на забезпечення наукової і науково-технічної діяльності за відповідними кодами економічної класифікації видатків (Ст. 6.2.3.).

НДУ і ВВНЗ можуть укладати договори (угоди) на створення (передачу) воєнно-наукової та науково-технічної продукції, у тому числі спеціального призначення, з установами, організаціями та підприємствами Міністерства оборони, іншими центральними органами виконавчої влади.

Фінансування залучених до виконання наукових досліджень сторонніх організацій здійснюється головними організаціями за окремими договорами (контрактами) згідно з законодавством України (Ст. 6.2.4.).

НДУ дозволяється згідно із їхніми положеннями (статутами) утримувати працівників збройних сил та проводити наукові дослідження за рахунок надходжень коштів, отриманих від здійснення господарської діяльності, види якої визначені чинним законодавством як такі, що дозволяється здійснювати військовим частинам, закладам та установам збройних сил (Ст. 6.2.5.).

За рахунок коштів замовника договірних робіт для виконання цих робіт у НДУ і ВВНЗ можуть створюватися тимчасові науково-дослідні підрозділи (відділення, лабораторії, групи, трудові колективи), які діють за принципами самоокупності (Ст. 6.2.6.).

Кошти, отримані НДУ і ВВНЗ за воєнно-наукову продукцію, встановленим порядком зараховуються до державного бюджету України й використовуються зазначеними установами (закладами) відповідно до затвердженого кошторису Міністерства оборони (Ст. 6.2.7.).

Звітність щодо фінансового забезпечення наукової й науково-технічної діяльності здійснюється виконавцями та замовниками робіт встановленим порядком.

Контроль за використанням коштів за фінансово-господарську діяльність здійснюється згідно з Положенням про фінансовий контроль у Збройних Силах України, затвердженим наказом Міністра оборони від 15.01.96 № 10 (Ст. 6.2.8.).

Пропозиції щодо організації діяльності стосовно залучення бюджетних коштів інших центральних органів виконавчої влади та позабюджетних коштів на виконання досліджень і розробок оборонного або подвійного призначення розробляються Воєнно-науковим управлінням, Департаментом військової освіти та науки, Департаментом воєнної політики та стратегічного планування, Департаментом розробок і закупівлі озброєння та військової техніки Міністерства оборони та Головним управлінням оборонного планування Генерального штабу (Ст.6.2.9.).

Основними видами наукової та науково-технічної діяльності є:

розробка завдань (тактико-технічних, технічних) на виконання досліджень та вирішення інших наукових задач;

проведення фундаментальних, пошукових та прикладних наукових досліджень із воєнної проблематики суспільних, природничих та технічних наук;

проведення досліджень на навчаннях та інших заходах оперативної, мобілізаційної й бойової підготовки та повсякденної діяльності військ (штабів);

узагальнення й розповсюдження передового досвіду оперативної, мобілізаційної, бойової підготовки та повсякденної діяльності військ (штабів);

розроблення наукових праць (монографій, енциклопедій і словників, порадників, підручників, методичних посібників, дисертацій, статей, доповідей, звітів про результати досліджень на навчаннях, рецензій, відгуків, висновків тощо);

підготовка, проведення та участь у наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, нарадах тощо;

випробування (заводські та державні) нових (модернізованих) зразків (комплексів, систем) озброєння й військової техніки;

наукова та науково-технічна експертиза;

розроблення проектів статутних, нормативно-правових і нормативно-технічних документів, науково-методичних матеріалів;

винахідницька та раціоналізаторська робота;

підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів;

наукова робота слухачів (курсантів) у ВВНЗ;

інші види діяльності, пов'язані з отриманням нових наукових результатів та науковим супроводженням їх практичної реалізації в Збройних Силах (Ст. 1.6.).

Основними складовими наукової і науково-технічної діяльності є:

наукова робота – фундаментальні, пошукові та прикладні дослідження з метою отримання наукових і науково-прикладних результатів, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки України, підвищення ефективності військового будівництва, розвиток форм і способів підготовки, застосування й

всєбїчного забезпечення Збройних Сил України, розвиток озброєння та вїйськової технїки;

науково-органїзаційна робота – комплекс заходів щодо перспективного й поточного планування наукової та науково-технїчної дїяльностї в збройних силах, її органїзацїї, координацїї, методичного та інформаційного забезпечення, контролю за її здїйсненням, реалїзацїї результатів наукових дослїджень, пїдготовки наукових та науково-педагогїчних кадрів, органїзацїї винахїдницької, рацїоналїзаторської та інформацїйно-видавничої роботи, пїдтримання зв'язкїв з науковими установами мїнїстерств та їнших центральних органїв виконавчої влади, що проводять дослїдження з оборонної тематики;

наукове супроводження – пошуковї та прикладнї науковї дослїдження, спрямованї на впровадження результатів наукової роботи. Основним змїстом наукового супроводження є обгрунтування та проведення заходів цїлеспрямованого своєчасного коригування дїй споживачїв воєнно-наукової продукцїї в напрямї пїдвищення ефектївностї її використання та освоєння нововведень у воєннїй сферї.

3. Планування наукової і науково-технїчної дїяльностї

Планування наукової і науково-технїчної дїяльностї здїйснюється в збройних силах та їх видах, структурних пїдроздїлах Мїнїстерства оборони і Генерального штабу, НДУ і ВВНЗ.

Планування наукової та науково-технїчної дїяльностї пїдїляється на перспективне та рїчне.

Перспективне планування наукової та науково-технїчної дїяльностї (далї – перспективне планування) здїйснюється на перїод середньострокового оборонного планування в Збройних Силах, рїчне планування наукової та науково-технїчної дїяльностї (далї – рїчне планування) – у рамках короткострокового оборонного планування.

Планування наукової та науково-технїчної дїяльностї здїйснюється за такими принципами: директивним та їнїціативним.

За директивним принципом плануються дослїдження та їнші види наукової й науково-технїчної дїяльностї в рамках наукових програм, якї є узгодженим за змїстом, термїнами виконання, складом виконавцїв та ресурсним забезпеченням комплексом взаємопов'язаних наукових дослїджень і заходїв, спрямованих на розв'язання найважливїших проблем розвитку збройних сил.

За їнїціативним принципом плануються дослїдження та їнші види наукової й науково-технїчної дїяльностї, якї спрямованї на розвиток загальних основ воєнної науки, удосконалення понятїйного апарату та наукової термїнологїї, розробку (удосконалення) бїльш ефектївних методїв наукових дослїджень, пошук нових технїчних рїшень щодо розвитку озброєння й вїйськової технїки, а також окремї роботи, що виконуються поза тематикою головних і цїльових програм на замовлення окремих органїв вїйськового

управління.

Перспективний та річний плани наукової та науково-технічної діяльності мають однакову структуру та включають в себе п'ять розділів (додаток 2 до Положення):

перший розділ “Пояснювальна записка” – задум наукової та науково-технічної діяльності (мета та головні завдання наукової й науково-технічної діяльності, шляхи та способи її досягнення);

другий розділ “Дослідження за цільовими науковими програмами” – перелік цільових наукових програм, їх замовники, головні виконавці та співвиконавці, етапи досліджень та терміни їх виконання, результати, що очікуються;

третій розділ “Інші заходи наукової і науково-технічної діяльності” – прикладні й пошукові дослідження; дослідження на навчаннях та інших заходах оперативної, мобілізаційної й бойової підготовки; проведення випробувань нових систем (зразків) озброєння та військової техніки; розроблення наукових праць; проведення наукових конференцій і семінарів тощо;

четвертий розділ “Удосконалення організації наукової і науково-технічної діяльності” – планові заходи з удосконалення організації, координації та контролю наукової й науково-технічної діяльності, підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів.

п'ятий розділ “Забезпечення наукової і науково-технічної діяльності” – методичне, правове, фінансове, матеріально-технічне, інформаційне та кадрове забезпечення виконання плану.

Органом планування наукової та науково-технічної діяльності в Збройних Силах є Воєнно-наукове управління.

Органом планування наукової та науково-технічної діяльності з питань реалізації державних програм розвитку озброєння й військової техніки та виконання НДР (ДКР) за державним оборонним замовленням є Департамент розробок і закупівлі озброєння та військової техніки.

Перед початком чергового циклу перспективного або річного планування розробляється директива Міністра оборони з організації наукової та науково-технічної діяльності, в якій підбиваються підсумки наукової й науково-технічної діяльності за плановий період, що спливає, визначаються задум наукової й науково-технічної діяльності та основні завдання наукових досліджень і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку Збройних Сил, реалізацію заходів державних програм розвитку Збройних Сил та розвитку озброєння й військової техніки на наступний плановий період, визначається перелік цільових наукових програм (далі – Директива).

Директива є організаційною основою для розроблення Перспективного плану наукової і науково-технічної діяльності у Збройних Силах (далі – Перспективний план) та Зведеного річного плану наукової і науково-технічної діяльності у Збройних Силах (далі – Зведений річний план).

Директива розробляється Департаментом військової освіти та науки

спільно з Департаментом воєнної політики та стратегічного планування, Департаментом розробки і закупівлі озброєння та військової техніки, Головним управлінням оборонного планування та Воєнно-науковим управлінням Генерального штабу на підставі довгострокових та середньострокових політичних, воєнно-стратегічних, економічних та демографічних прогнозів, державних програм розвитку збройних сил, підсумків виконання перспективного та річного планів, пропозицій замовників – структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, командувань видів збройних сил.

Директива доводиться до видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, Національної академії оборони України, НДУ і ВВНЗ за місяць до початку перспективного чи річного планування.

Для більш детального вивчення та опрацювання в Збройних Силах України завдання, які визначені у Директиві, конкретизуються відповідними наказами.

Основними вихідними даними для перспективного планування є довгострокові та середньострокові політичні, воєнно-стратегічні, економічні та демографічні прогнози, визначені обсяги ресурсних витрат на оборону, підсумки виконання поточних планів наукової й науково-технічної діяльності, пропозиції (замовлення) видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, НДУ і ВВНЗ.

Розроблення Перспективного плану здійснюється Воєнно-науковим управлінням на підставі проектів перспективних планів видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони і Генерального штабу, Національної академії оборони України.

Термін подання пропозицій з перспективного планування до Воєнно-наукового управління – 1 серпня року, що передуює початку реалізації перспективного плану.

Проект Перспективного плану розглядається на засіданні Воєнно-наукової ради Міністерства оборони і в десятиденний термін після ухвалення подається начальником Генерального штабу на затвердження Міністру оборони.

У двотижневий термін після затвердження Перспективного плану Воєнно-наукове управління розсилає відповідні електронні версії витягів із нього до видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, Національної академії оборони України для виконання та використання під час планування наукової та науково-технічної діяльності.

Перспективні плани видів збройних сил погоджуються з Воєнно-науковим управлінням, розглядаються на воєнно-наукових (науково-технічних) радах, підписуються начальниками відповідних штабів і до 1 листопада року, який передуює їх виконанню, затверджуються командувачами.

Перспективні плани структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу погоджуються з Воєнно-науковим управлінням і

затверджуються за підпорядкованістю в ці самі терміни.

Перспективні плани НДУ і ВВНЗ затверджують начальники, яким ці установи (заклади) безпосередньо підпорядковані, у ці самі терміни.

Основними вихідними даними для річного планування є затверджений перспективний план наукової та науково-технічної діяльності в збройних силах, підсумки виконання поточних планів наукової й науково-технічної діяльності, обсяги фінансування та матеріально-технічного забезпечення, науковий потенціал та наявний виробничий фонд часу НДУ і ВВНЗ, додаткові пропозиції (замовлення) видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, НДУ і ВВНЗ.

Формування Зведеного річного плану здійснюється Воєнно-науковим управлінням на підставі проектів річних планів видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, Національної академії оборони України.

Термін подання пропозицій з річного планування до Воєнно-наукового управління – 1 жовтня року, що передує початку його виконання.

Проект Зведеного річного плану розглядається на засіданні Воєнно-наукової ради Міністерства оборони і в десятиденний термін після його ухвалення подається начальником Генерального штабу на затвердження Міністру оборони.

У двотижневий термін після затвердження Зведеного річного плану Воєнно-наукове управління надсилає до командувань видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, Національної академії оборони України вказівки щодо уточнення річного планування наукової та науково-технічної діяльності.

Уточнені річні плани видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу обговорюються на засіданнях воєнно-наукових (науково-технічних) рад, підписуються відповідальними виконавцями і до 15 грудня затверджуються керівниками відповідних органів військового управління.

Річні плани НДУ і ВВНЗ розробляються науково-організаційними підрозділами цих установ (закладів) на підставі замовлень воєнно-наукової продукції, погоджуються із замовниками воєнно-наукової продукції та співвиконавцями, розглядаються на засіданнях учених (наукових, науково-технічних) рад і до 15 грудня затверджуються начальниками, яким ці установи (заклади) безпосередньо підпорядковані.

Річний план наукової та науково-технічної діяльності НДУ і ВВНЗ передбачає виділення до 30 відсотків резерву із загальних витрат праці на виконання оперативних завдань за дорученнями (розпорядженнями, вказівками) старших начальників.

Оперативні завдання НДУ і ВВНЗ понад запланований резерв часу можуть надаватися як виняток і виконуватися за рахунок планових робіт.

Усі НДР (ДКР), які включені до річних планів, мають номер й умовне словесне найменування.

НДР (ДКР), які виконуються спільно кількома НДУ (ВВНЗ), повинні

мати в планах наукової та науково-технічної діяльності усіх виконавців однакові словесні найменування, які визначені головним виконавцем.

Внесення змін (уточнень) до планів видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, Національної академії оборони України здійснюється через Воєнно-наукове управління на підставі рішення замовників воєнно-наукової продукції за узгодженням із НДУ і ВВНЗ – виконавцями робіт. Внесення змін до:

Перспективного плану – до початку останнього року його виконання;

Зведеного річного плану, річних планів видів збройних сил, структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу, Національної академії оборони України, НДУ і ВВНЗ – протягом усього року.

ТЕМА 7. ЕКОНОМІКА БОЙОВОЇ І ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗСУ

1. Склад і структура економіки бойової підготовки військ

Бойова підготовка – складний процес, у який входить:

- одиночна підготовка військовослужбовців;
- підготовка підрозділів, частин і з'єднань;
- підготовка командирів (сержантів, прапорщиків, офіцерів);
- підготовка штабів.

Бойова підготовка проводиться у формі занять з особовим складом: бойових стрільб, тренувань, навчань та інших заходів, спрямованих на вивчення військових статутів, озброєння та військової техніки, способів їх застосування, прийомів дій в бою. Існують певні методики визначення витрат на проведення різних видів занять з бойової підготовки. Так, наприклад, щоб оцінити витрати на проведення військового навчання треба розрахувати загальну величину витрат на навчання, яка складає суму вартісних показників – вартість засобів, витрачених на етапі підготовки, проведення та завершення навчання:

$$C_{тн.} = C_{підг.} + C_{пров.} + C_{зав.},$$

де: $C_{тн.}$ – вартість тактичного навчання;

$C_{підг.}$ – вартість підготовчого етапу;

$C_{пров.}$ – вартість проведення навчання;

$C_{зав.}$ – вартість завершення навчання.

Далі кожен із етапів навчання розраховується.

1. Підготовка навчань:

$$C_{підг.} = C1 + C2 + C3 + C4 + C5$$

- де: С1 – середня вартість утримання офіцерів;
 С2 – середня вартість утримання військовослужбовців строкової служби;
 С3 – середня вартість одного заняття із підготовки особового складу до проведення навчань;
 С4 – середня вартість одного тактико-стройового, тактичного (тактико-спеціального) заняття, що проведені в період підготовки військ до навчань;
 С5 – середня вартість рекогносцировки та підготовки району навчань, у тому числі вартість створеної мішенної обстановки.

II. Оцінка вартості етапу проведення навчання:

$$C_{\text{пров.}} = C_{\text{витр. АТ та БТ}} + C_{\text{пальн.}} + C_{\text{боєпр.}} + C_{\text{в.р.озбр.}} + C_{\text{в.р.зв.}} + C_{\text{міш.}} + C_{\text{мат.зб.}} + C_{\text{іміт.}} + C_{\text{поб.}}$$

де: С_{витр. АТ та БТ} – вартість витрат ресурсів автомобільної та бронетанкової техніки при підготовці та проведенні навчання;

- С_{пальн.} – вартість витраченого пального;
 С_{боєпр.} – вартість боєприпасів;
 С_{в.р.озбр.} – вартість витрат озброєння;
 С_{в.р.зв.} – вартість ресурсів зв'язку;
 С_{міш.} – вартість мішеней;
 С_{мат.зб.} – вартість відшкодування матеріальних та інших збитків;
 С_{іміт.} – вартість засобів імітації;
 С_{поб.} – вартість непрямих (побічних витрат).

Підготовка вихідних даних: виходячи із задуму навчання та плану його проведення здійснюється підготовка необхідного мінімуму постійних і перемінних даних, які зручно представити у вигляді таблиць та формалізованих документів (таблиця 7.1).

Потрібні нормативні та розрахункові показники, які необхідно брати із довідників, преїскурантів, які є у відповідних службах частин (з'єднання).

III. Оцінка вартості етапу завершення навчання:

$$C_{\text{ав.}} = C_{\text{дор.}}L + C_{\text{місц.}}S + C_{\text{тех. обсл.}}N + C_{\text{розб.}},$$

де: С_{дор.} – вартість відновлення одного погонного метру доріг, пошкоджених військами в ході навчання;

С_{місц.} – вартість одного пошкодженого км місцевості (району навчання) після проведення навчання;

С_{тех. обсл.} – вартість обслуговування однієї одиниці техніки;

$C_{\text{розб}}$ – величина витрат на проведення розбору навчання (витрати на матеріальні засоби);

L – загальна протяжність доріг після навчання для відновлення;

S – загальна площа місцевості для відновлення після навчання;

N – кількість техніки, що використовувалась у навчаннях.

Таблиця 7.1.

Визначення вихідних даних

Постійні дані	Перемінні дані
- вартість одного кілометра пробігу БТ, АТ та іншої техніки	- кількість особового складу, який виведуть на навчання
- вартість 1 мотогодини роботи двигунів	- кількість АТ і БТ та іншої техніки, використаної при підготовці та в ході навчання
- вартість пально-мастильних матеріалів (л грн.)	- кількість та тривалість роботи в ході навчання озброєння, засобів зв'язку, майна РАО, майна інженерних та хімічних військ
- вартість боєприпасів та імітаційних засобів	- обсяг матеріалів, використаних для створення мішеней і макетів
- вартість амортизації озброєння, засобів зв'язку, майна РАО, хімічного та інженерного майна, полігонного та іншого обладнання	- обсяг та тривалість роботи полігонного обладнання
- вартість макетів, матеріалів, витрачених для створення мішеней	
- добові, квартирні та польові гроші для різних категорій військовослужбовців із розрахунку на одну особу	

Процес вивчення складної бойової техніки – це те саме, що процес роботи працівника в сучасних умовах. Робота високої кваліфікації як в одному, так і в іншому випадках дозволяє більш ефективно використовувати техніку, хоча результат цього використання в економічній сфері різний.

Мистецтво оволодіння складною бойовою технікою, озброєнням досягається в процесі бойової підготовки.

Матеріальні та фінансові витрати на бойову підготовку можуть бути розділені на три групи:

- видатки на основні фонди;
- видатки на оборотні фонди;
- витрати на грошове забезпечення військовослужбовців й заробітну платню працюючих і службовців, зайнятих в системі забезпечення бойової підготовки.

Витрати на основні фонди бойової підготовки є первинними для характеристики всього процесу економічного забезпечення бойового навчання особового складу, тому що вони направлені на створення матеріально-технічної бази навчання.

Основні фонди бойової підготовки:

а) озброєння та воєнна техніка:

- навчальна;
- навчально-бойова;
- бойова.

б) земельні ділянки;

в) технічні засоби:

- навчальні об'єкти та поля;
- пункти управління;
- макети імітації;
- засоби управління;
- електрогосподарство й т. д.

г) будинки й споруди:

- сховища;
- бази;
- житлово-казармений фонд;
- фонд спеціального й культурно-побутового призначення.

Основні фонди бойової підготовки, створені одного разу, служать протягом багатьох років, віддаючи свою вартість по мірі фізичного, морального зносу.

В основних фондах бойової підготовки треба виділити дві частини:

- озброєння та військова техніка;
- матеріально-технічні засоби.

Бойове ОВТ, перш за все, має виконувати основну задачу, поставлену перед ЗС України, – бути в постійній бойовій готовності. Але багато видів озброєння та військової техніки не просто знаходяться в стані бойової готовності, але й використовуються особовим складом для тренування в процесі навчання, маневрів, відпрацювання необхідних нормативів, тобто в процесі навчання при обставинах, наближених до бойових.

Ступінь використання бойового озброєння та воєнної техніки на забезпечення бойового навчання, відпрацювання професійних навичок за фахом різна. Ця різниця залежить від тактико-технічних характеристик ОВТ.

Використання ОВТ у процесі бойового навчання може здійснюватись постійно. Так у межах встановлених норм використовуються ресурси двигунів і систем забезпечення на літаках, бойових кораблях, БМП, танках, автомобілях.

Таким чином, бойове озброєння й військова техніка можуть включатися в склад спільного обсягу витрат на основні фонди бойової підготовки тільки на суму зносу озброєння та військової техніки при навчанні, тренуваннях особового складу, виконаннях навчально-бойових задач.

Весь комплекс існуючих матеріальних засобів ведення збройної боротьби характеризує матеріальну сторону бойової готовності військ, але не весь цей комплекс використовується безпосередньо на бойову підготовку.

Друга частина, вкладена в основні фонди бойової підготовки військ, – це витрати на створення навчальної бази (оволодіння сучасним ОВТ, набуття твердих навичок, досягнутих тільки тоді, коли, крім наявності ОВТ, будуть складені й інші матеріальні умови).

Матеріальна база необхідна, щоб здійснити початкову підготовку військовослужбовців до того, як вони зможуть самостійно оволодіти штатним ОВТ, створити умови для постійної підтримки на високому рівні отриманих навичок, добитись вирішення поточних навчальних задач більш економічним шляхом на спеціальних апаратах (тренажерах, макетах і т. д.).

Сьогодні гостро стоїть проблема будівництва матеріально-технічної бази ЗС України як складного динамічного процесу бойової підготовки поставлена важливістю задач, які не можуть бути вирішені без сучасної бази навчання.

Сучасна МТБ бойової підготовки потребує співвідносних умов для занять не тільки в учбових класах, але й, що особливо важливо, в умовах нових способів ведення збройної боротьби, створення навчально-матеріальної бази. Як учбові класи, так і польова учбова база потребують створення спеціальних комплектів полігонного обладнання й навчально-тренувальних комплексів будь-якого призначення, автоматизованих приладів, об'єктів і цільових класів, електрифікованих макетів, стендів.

Навчально-матеріальна база бойової підготовки створюється за спеціальним планом, який укладається на п'ять років.

У плані визначається:

- нове будівництво;
- розширення;
- реконструкція;
- капітальний ремонт із зазначенням необхідних для будівництва матеріальних і грошових ресурсів.

Оборотні фонди бойової підготовки можуть бути представлені боєприпасами, ПММ, використані в процесі навчання особового складу протягом року, а також й іншими допоміжними предметами, які входять у цикл річного споживання. Сюди зараховуються учбові витрати, бланки, спеціальні стенди, рейки, реактиви, хімікати й т. д.

Витрати на грошове забезпечення військовослужбовців і заробітну плату працівників і службовців – це третій компонент у спільній системі витрат на бойову підготовку. Тут маємо на увазі грошове забезпечення військовослужбовців, які стоять у штаті навчальних центрів, а також і військовослужбовців, що відповідають за систему забезпечення матеріальних ресурсів бойової підготовки.

Заробітна плата працівників і службовців зараховується сюди настільки, наскільки вона витрачається на працівників і службовців, зайнятих безпосередньо на учбових об'єктах бойової підготовки, в окружних майстернях із виробництва, капітального ремонту, середнього ремонту учбового обладнання, пристроїв, посібників, робочих й службових складів, баз учбового майна бойової підготовки, відділень і груп учбових кінофільмів.

Витрати на бойову підготовку:

- витрати на поточні заходи навчання особистого складу;
- підсумкові заходи.

На рівні військового з'єднання вартість витрат на бойову підготовку може бути визначена за основними фондами:

а) вартість одного використаного моторесурсу (для ОВТ, що мають двигуни);

б) вартість зносу ствольної артилерії (визначається відношенням кількості зроблених пострілів, які зареєстровані в формулярі, до загально-технічного ресурсу);

в) вартість зносу матеріально-технічної бази навчання.

За оборотними фондами:

- вартість пально-мастильних матеріалів;
- вартість боєприпасів;
- вартість інших матеріальних засобів.

До отриманої суми витрат додаються витрати на бойову підготовку, які мають вартісний вираз у вигляді асигнувань грошових коштів.

Таким чином, поняття "економіка бойової підготовки" більш складне в порівнянні з поняттям "фінансування бойової підготовки" на військовому й оперативному рівнях, які охоплюють тільки частину витрат на багатогранну й відповідальну галузь діяльності ЗС України.

Фінанси бойової підготовки складаються із створення матеріально-технічної бази навчання, забезпечення трудових ресурсів, зайнятих підготовкою особового складу і повсякденною діяльністю із забезпечення бойової підготовки, проведення навчань і маневрів.

Фінанси, завдяки своєму положенню й виконуючим ними функціям, є вартісним важелем підвищення ефективності витрат на бойову підготовку ЗС України, тобто на виконання тих задач, які сформульовані у Воєнній доктрині України.

Проблеми ефективності витрат на бойову підготовку особового складу є дуже складними для вирішення, тому що бойова підготовка – такий складний і багатогранний систематичний процес, який має дуже наближені критерії для співвідношення з витратами.

Поняття ефективності витрат на бойову підготовку не повинно ототожнюватись із поняттям бойової ефективності, яка означає ступінь пристосування зброї до виконання бойових задач у різних умовах бойової діяльності.

Бойова ефективність визначається величиною шкоди, завданої об'єктам ворога в заданий час при заданих витратах грошових коштів.

Таким чином, ідеться про бойову ефективність зброї, а не про ефективність витрат на бойову підготовку особистого складу.

Важливим кроком на шляху підвищення ефективності витрат на бойову підготовку (йдеться про досить значні показники витрат на утримання армії та флоту) було б складання методики збору повних витрат на бойову підготовку за весь цикл річного навчання або окремих заходів.

Основою такої методики є запропонована економічна характеристика й поділ витрат на бойову підготовку. Облік використання озброєння, військової техніки й військового майна, що зараз є у військах, не складає загального розуміння витрат на бойову підготовку військ, не дає можливості співвідносити фактичні витрати з плановими.

2. Склад та структура економіки гуманітарної підготовки військ

При організації бойового навчання Міністр оборони так визначає основну мету гуманітарної підготовки:

1. Згуртування особистого складу ЗС України навколо ідеї державної незалежності та усвідомлення кожним військовослужбовцем постійної відповідальності за забезпечення високої бойової та мобілізаційної готовності.

2. Вивчення та розуміння кожним воїном закономірностей історичного процесу становлення Української держави.

3. Виховання у військовослужбовців почуття любові до України, її народу, культури, традицій і святинь, духовної та психологічної готовності зі зброєю в руках захищати Українську державу, її територіальну цілісність, інтереси народу України, стояти на захисті його свободи та незалежності.

4. Створення сприятливої моральної та соціально-психологічної обстановки в частинах, підрозділах, на кораблях, установах й організаціях збройних сил.

5. Формування й розвиток у військовослужбовців гуманістичного світогляду, правової свідомості й особистих рис, необхідних для військової служби й подальшої успішної діяльності в громадському суспільстві.

Гуманітарна підготовка є одним з основних предметів навчання особового складу Збройних Сил України й включає вивчення ідейно теоретичних основ державної незалежності України, історії України, її збройних сил та бойових традицій, військового права, основ військової педагогіки, психології й етики та інших гуманітарних дисциплін відповідно до категорії військовослужбовців, освіти й загального розвитку слухачів.

Із метою підвищення рівня виховної роботи в Збройних Силах Указом Президента України від 04.09.98 № 981-98 затверджена Концепція виховної роботи в Збройних Силах та інших військових формуваннях України, яка має накреслити шляхи й засоби перебудови виховної роботи у військових формуваннях та привести її у відповідність із вимогами забезпечення оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості.

Уся діяльність щодо організації гуманітарної підготовки військ, так як і бойової, потребує великих витрат, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Економічна сутність цих витрат так само як і в бойовій підготовці – забезпечення військового споживання, яке пов'язане з формуванням високої бойової готовності військ. Разом з тим у конкретних джерелах фінансового забезпечення гуманітарної підготовки, плануванні, формах і методах фінансового забезпечення обсяг споживання має й свої характерні особливості.

Перш за все треба мати на увазі, що сам процес військово-економічної діяльності щодо забезпечення гуманітарної підготовки особового складу пов'язаний із використанням озброєння, військової техніки й військового майна, наявністю великої сітки закладів культури, просвіти та дозвілля, які надають послуги військовослужбовцям. Ці послуги для офіцерів, прапорщиків, мічманів, військовослужбовців контрактної служби та їх родин платні, а отже культурно-просвітні заклади мають свої доходи.

Таким чином, якщо при забезпеченні бойової підготовки військ немає можливостей мобілізації додаткових ресурсів, то при забезпеченні гуманітарної підготовки військ такі умови є.

Матеріальні й фінансові ресурси, що використовуються на гуманітарну підготовку, поділяються на:

- видатки на основні фонди;
- видатки на оборотні фонди;
- витрати на грошове забезпечення військовослужбовців і заробітну плату працівникам і службовцям, зайнятим у системі гуманітарної підготовки;
- видатки на видавничу діяльність.

Основні фонди гуманітарної підготовки можна розбити за функціональною приналежністю на:

1. Основні фонди гуманітарної підготовки.
2. Основні фонди культурно-просвітницької роботи.
3. Основні фонди складів і баз зберігання культурно-просвітницького майна.

Основні фонди гуманітарної підготовки:

- технічні засоби (включаючи похідну апаратуру і техніку);
- кіноустановки;
- радіоапаратура;
- телеустановки;
- табельні музичні інструменти;
- бібліотечний фонд.

Основні фонди культурно-просвітницькі закладів, складів, баз зберігання подані як споруди і будівлі, необхідне обладнання Будинків офіцерів, офіцерських клубів, військових театрів, ансамблів, військових музеїв, баз і складів зберігання.

Також, як і в інших галузях військово-економічної діяльності, основні фонди гуманітарної підготовки військ втрачають свою вартість протягом багатьох років.

Витрати культурно-просвітницьких закладів на формування ідейних поглядів культурно-естетичного рівня військовослужбовців приймають характер послуги, коштовність яка відшкодовується їм за рахунок коштів військовослужбовців або за рахунок кошторису МО України.

Фізичний та моральний знос основних фондів гуманітарної підготовки як першої, так і другої групи не враховується у вартісному виразі. Фонд першої групи по мірі зносу поповнюється новими. Фонд другої групи, як більш цінний, що має довший термін використання, протягом служби підлягає ремонту:

- поточному;
- середньому;
- капітальному.

Ремонт основних фондів здійснюється не за рахунок доходів культурно-просвітницьких закладів, а за рахунок асигнувань за кошторисом МО України.

Розвиток матеріально-технічної бази гуманітарної підготовки здійснюється в співвідношенні з перспективними планами, які реалізуються в річних планах.

Витрати на грошове забезпечення військовослужбовців і заробітну плату працівників та службовців, зайнятих у системі воєнно-економічного забезпечення гуманітарної підготовки, мають у витратах цієї групи значно більшу питому вагу, ніж у бойовій підготовці.

Витрати на видавничу діяльність складають окрему групу в спільних витратах на гуманітарну підготовку, хоча за економічною характеристикою вони близькі до витрат культурно-просвітницьких закладів. Відмінність у

тому, що в процесі видавничої діяльності створюється новий продукт (книга, журнал, газета), який має свою вартість. Видавнича діяльність покривається в основному за рахунок особистих доходів, деякі дотації можуть бути на видання газет.

Асигнування за кошторисом МО України на забезпечення гуманітарної підготовки ЗС передбачаються кошторисним підрозділом, визначеним переліком витрат.

Сюди входять витрати:

- загальноосвітніх шкіл та інтернатів;
- політико-просвітницькі витрати;
- Будинків офіцерів;
- військових клубів;
- військових ансамблів, театрів, музеїв.

Окрім цього, у виробничій сфері економіки ЗС гуманітарна підготовка особового складу забезпечується за рахунок виробництва або будівельних організацій; витрати на які включаються в собівартість продукції. Витрати на гуманітарну підготовку особового складу здійснюються за рахунок операційних витрат за основною діяльністю.

У плануванні витрат на здійснення гуманітарної підготовки ЗС України, як і у використанні коштів, що надаються, велике значення мають норми витрат. Норми витрат встановлюються як натуральні, так і фінансові.

Матеріальні норми поширюються на витрати, пов'язані зі створенням основних фондів (термін служби будівель і споруд, обладнання, технічних засобів, норми витрат паперу, фарби і т. д.).

Фінансові норми визначені там, де вони відбивають у загальній сумі сукупність витрат, пов'язаних із оборотними фондами поточних політико-просвітницьких витрат військових частин.

Норми грошових витрат на забезпечення політико-просвітницьких робіт у військових частинах та закладах встановлені урядом України; у ЗС України розроблені й введені в дію певні норми грошових витрат на проведення окремих культурно-просвітительних заходів (огляд художньої самодіяльності, культурно-просвітницькі заходи для військовослужбовців строкової служби у вихідні та святкові дні).

Культурно-просвітницькі заклади в системі гуманітарної підготовки військ разом з клубами та "народознавчими світлицями" військових частин є основною базою, де здійснюється процес політичного, морального та естетичного виховання особового складу.

Проблема ефективності витрат на гуманітарну підготовку складна і має багатосторонній характер. Разом з цим в економічній сфері один і той самий рівень готовності особового складу можна досягнути за допомогою різних витрат коштів. Ось чому є таким важливим питання про шляхи вирішення поставлених задач із найменшими витратами ресурсів.

Критеріями для ефективності оцінювання витрат культурно-просвітницьких закладів армії та флоту може бути вибрано відношення витрат на утримання цих закладів до чисельності особового складу, що обслуговує культурно-просвітницький заклад за деякий час.

У межах відношення, що характеризує цілу сукупність діяльності культурно-просвітницьких закладів, свої обов'язки можуть бути у театрів та ансамблів. Будинків офіцерів та клубів, у видавничій діяльності. Приватні критерії ефективності праці повинні бути для підсобних виробництв, що входять до складу деяких культурно-просвітницьких закладів.

ТЕМА 8. ЕКОНОМІКА ВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

1. Промислове виробництво в Збройних Силах України

Промислове виробництво в ЗС України являє собою досить складну гілку економічної діяльності, що розвивається постійно. У процесі виробництва підприємства вступають у широкі економічні зв'язки з постачальниками необхідних компонентів для організації виробництва; у свою чергу вони самі виступають постачальниками для тих ланок ЗС, потреби яких забезпечують.

Економіка промисловості відображає досить розгалужену систему відносин, що характеризується тими ж поняттями та категоріями, що стосуються економіки виробництва будь-якої галузі. Як і в будь-якій галузевій економіці, у ній виявляються специфічні особливості розвитку виробничих відносин у їхній взаємодії з продуктивними силами.

Економіка промисловості ЗС України вивчається в інституті в курсах “Економіка промисловості в ЗСУ”. “Оборонна економіка”, промислове виробництво розглядається як частина складного військово-господарського механізму ЗСУ. У зв'язку з цим у курсі в цілому й у даній темі зокрема розглядаються загальні принципові положення, що характеризують економіку промислового виробництва ЗС України, зв'язок і взаємодії цієї галузі діяльності з іншими галузями й ланками економіки ЗС України.

Виробнича сфера економіки Збройних Сил України – це сфера застосування виробничої праці, тому що в процесі виробництва створюються або відновлюються визначені частини сукупного суспільного продукту в матеріально-речовинній формі, що дозволяє йому відокремлюватися від процесу праці і задовольняти виробничі й суспільні потреби.

Праця, затрачена на виробництво кінцевого військового продукту, а також праця, що збільшує вартість раніше створеного кінцевого військового продукту в процесі його доробки, відновлення і модернізації, є працею продуктивною.

Частина промислових підприємств виробляють новий військовий продукт у його речовій натуральній формі. Це стосується промисловості, що

виготовляє будівельні конструкції і деталі спеціального призначення, збірні будинки, деякі види будівельних матеріалів. Крім того, до нової продукції належать вироби як результат зборки, що поставляються ззовні або виготовляються на підприємствах Міністерства оборони України, окремих вузлів і деталей.

Проте виробництво нової військової продукції носить обмежений характер, воно пов'язано із задоволенням визначених потреб ЗС України, основний же напрямок діяльності промислових підприємств Міністерства оборони України – це ремонт і модернізація озброєння й військової техніки.

У галузях матеріального виробництва народного господарства ремонт не виділяється в самостійний вид діяльності.

Природно, організація ремонту в галузі матеріального виробництва (наприклад ремонту суден, рухомого складу залізничного транспорту, літаків, піднімального устаткування і т. д.) часто з використанням устаткування й інших потужностей промисловості, наявного досвіду роботи має свої переваги. Але свої переваги має й така організація ремонту, що характерна для ЗС України.

В організації процесу військово-економічного забезпечення ЗС досягається раціональний поділ функцій між сферою матеріального виробництва народного господарства й економікою ЗС України із забезпечення їх озброєнням, військовою технікою, військовим майном та їх ремонтом і модернізацією. Поділ життєвого циклу зброї за принципом: виробництво – оборонна промисловість, експлуатація, ремонт – збройні сили має велике військове й економічне значення.

У сучасних умовах ведення збройної боротьби необхідно зосереджувати в одних руках управління процесами бойового застосування засобів збройної боротьби, їх експлуатації, відновлення й модернізації. Таке об'єднання найбільш доцільно з погляду сучасних вимог до створення можливостей самостійного ведення бойових дій в екстремальних умовах, коли необхідна концентрація в одних руках ресурсів, засобів забезпечення й життєздатності. Крім того, треба враховувати, що в сучасних умовах розвитку озброєння та військової техніки, їх застосування в сучасній війні все більш актуальним стає чинник часу. Об'єднання в одній ланці процесів бойового використання озброєння та військової техніки, відновлення й модернізації дає великий вииграш часу, підвищує ефективність використання засобів збройної боротьби. Важливо також враховувати й питання мобілізаційної готовності ЗС, необхідність ефективного використання засобів транспорту.

Із погляду економічного зосередження процесу відновлення та модернізації усіх видів озброєння і військової техніки в МОУ теж має свої плюси. Таке зосередження дає можливість розвивати промисловість ЗС у тісному зв'язку з наявною потребою, більш раціонально планувати капітальні вкладення в конкретні види воєнної промисловості, спеціалізувати ремонт і модернізацію як окрему галузь виробничої діяльності. Хоча ремонтна промисловість ЗС України пов'язана з відновленням досить різноманітної військової техніки й озброєння, усе ж у ремонті як виді виробничої діяльності

є багато загальних рис організаційного, управлінського і технологічного плану, що можуть використовуватися для більш ефективної організації промислового виробництва в цілому.

Військово-економічна діяльність підприємств визначається наявністю конкретного виду продукту, тобто предметів ремонту озброєння та військової техніки. Обсяги, що випускаються, продукції та інших економічних показників устанавлюються тільки на рівні дійсної потреби в цій продукції.

Діяльність промислових підприємств МО України обмежується й обсягом асигнувань. Збільшення виробничої програми підприємств ЗС понад прийняту пов'язано зі збільшенням витрат за кошторисом МО України й у кінцевому підсумку здійснюється з державного бюджету. У зв'язку із суворою обмеженістю й цільовою спрямованістю усіх асигнувань за кошторисом МО України ніякого збільшення витрат бути не може.

Основна маса промислових підприємств має розвинуте господарство з різнобічною діяльністю, що включає випуск продукції, її реалізацію, капітальне будівництво, капітальний ремонт.

Структура промисловості ЗСУ визначається насамперед тим, що вона має багатогалузевий характер. У її складі є як підприємства, що випускають нову продукцію, так і ті, які здійснюють ремонт і модернізацію. Та й іншою вона не може бути, тому що господарство ЗС України саме по собі багатогалузеве. Промисловість МО України здійснює усі види ремонту за всі переліком озброєння, військової техніки і військового майна, ліспромгоспами і деревообробними підприємствами, видавництвами, друкарнями, картографічними фабриками, кіновиробництвом, заводами залізобетонних конструкцій і деталей, кар'єрами для розробки нерудних копалин і т. д.

Промислові підприємства можуть бути центрального й військового підпорядкування, іноді дрібні підприємства мають з'єднання й військові частини. Підприємства центрального підпорядкування входять у центральну ланку економіки ЗС України. Це найбільш значні спеціалізовані підприємства, що працюють під безпосереднім керівництвом центрального органу управління, утримувача фонду і розподільника ремонтного фонду озброєння, військової техніки і військового майна. Підприємства підпорядкування оперативного командування (армійського) входять у ланки оперативного командування (армійські) економіки ЗС України й підпорядковуються командуючому військами ОК або армії.

Промислові підприємства ЗСУ за ознакою управління й порядку фінансування можуть бути госпрозрахунковими та бюджетними.

Господарський розрахунок передбачає насамперед окупність витрат і рентабельність роботи. Це значить, що відшкодування всіх витрат у ході виробництва повинно здійснюватися за рахунок прибутків від виконання програми й решти – замовниками робіт. Крім того, госпрозрахункове підприємство повинно забезпечити одержання прибутку.

Важливою характеристикою економіки промисловості ЗС України виступають речовинні елементи виробництва. У речовинні елементи виробництва включається усе те, за допомогою чого людина впливає на

речовину природи, надаючи їй потрібних якостей, потрібної форми. Речовинні елементи виробництва – це основні виробничі фонди, що беруть участь тривалий час у процесі виробництва і переносять свою вартість на утворюваний продукт. Що стосується ремонтних підприємств, то їх основні виробничі фонди втратою своєї вартості нового продукту не створюють, вони відновлюють раніше втрачену вартість. До речовинних елементів виробництва належать і невиробничі фонди (житлові будинки, будинки культурно-побутового призначення і т. п.).

Оборотні фонди також є речовинними елементами виробництва. Оборотні фонди складаються із сировини, матеріалів, палива й інших елементів, що у кожному виробничому циклі переносяться на виготовлений продукт.

До особистих чинників виробництва належать люди, їхні трудові навички і вся система матеріального стимулювання праці.

У загальній характеристиці економіки промислового виробництва ЗС України важливо виділити форми поділу праці. Ці форми виражаються в концентрації, спеціалізації, кооперуванні. Вимога **концентрації виробництва** в умовах бурхливого розвитку продуктивних сил суспільства є невід'ємною в кожній галузі виробництва, у тому числі й у промисловості ЗС України. Вирішення питань концентрації повинно сполучатися й враховувати військово-оперативну доцільність в розміщенні підприємств із метою досягнення високої мобілізаційної готовності.

Спеціалізація підприємств МОУ здійснюється в рамках забезпечуючих органів. Водночас здійснюється спеціалізація ремонту за видами конкретної військової техніки й озброєння. Так підприємства Повітряних сил виступають головними щодо ремонту авіаційної техніки, вертольотів для всіх видів ЗС України і т. д. Необхідна спеціалізація при роботах здійснюється також за видами промислових підприємств того або іншого виду ЗС, роду військ або центрального управління. Так свої специфічні задачі мають арсенали й бази, госпрозрахункові та промислові підприємства, свою спрямованість мають підприємства, що випускають нову продукцію.

Кооперування як форма організації виробництва проводиться в рамках споріднених підприємств. Особливо це характерно для підприємств будівельної промисловості, що випускають нову продукцію.

Частиною економіки підприємства є **фінанси**. Вони – синтетичний, узагальнюючий показник, що відображає хід виконання плану, дотримання вартісних пропорцій, економічного стану підприємств. Фінанси промисловості ЗСУ включають насамперед фінанси підприємств, що опосередковують кругообіг фондів у вартісній формі й охоплюють усі грошові відносини щодо утворення різноманітних фондів коштів цільового призначення. У фінанси промисловості ЗСУ також включаються й фінансові відносини усіх ланок управління із відмобілізування фондів, поповненню оборонних засобів, фінансування титульних витрат підприємств.

При організації економічних відносин із підтримки, ремонту, модернізації озброєння й військової техніки в арміях розвинутих держав світу

враховуються вимоги науково-технічної революції до засобів ведення збройної боротьби. Водночас ці відносини в ринкових умовах неминуче будуються на основі економічних відносин, що характеризує даний засіб виробництва. Для збройних сил найбільших держав з ринковою економікою характерна передача великої частини робіт із ремонту та модернізації озброєння й військової техніки приватним фірмам, що спеціалізуються на виробництві озброєння й входять до складу військово-промислового комплексу. Великий обсяг виробничої діяльності здійснюється й у самих збройних силах.

Із метою створення сприятливих умов для виробничої діяльності на основі концентрації науково-технічних і виробничих потужностей та фінансових ресурсів держави стало важливим питання реструктуризації підприємств Міністерства оборони України.

2. Капітальне будівництво в Збройних Силах України

Капітальне будівництво ЗС України з економічної точки зору – це процес створення нового продукту в його натурально-речовинній формі. Результатом капітального будівництва виступають нові виробничі й невикористані фонди, що є необхідною матеріальною умовою для з'єднання в єдине ціле речовинних й особистих чинників бойової готовності ЗСУ.

Вкладення в створення нових об'єктів здійснюються за рахунок фонду нагромадження національного доходу. У середині фонду річного нагромадження виділяються дві складові частини: фонд нагромадження засобів виробництва (виробниче нагромадження) і фонд нагромадження засобів і предметів невикористаного призначення (невиробниче нагромадження). Обидві ці частини збільшують суспільне багатство.

Виділення у фонди нагромадження як виробничого, так і невикористаного нагромадження дуже важливе для правильного трактування місця й економічної сутності капітальних вкладень, здійснюваних у Міністерстві оборони.

Капітальні вкладення в МО спрямовані на створення нагромаджень в господарстві ЗСУ. Ці нагромадження мають форму спеціального (створення устаткування бойових позицій, місць базування ракет, авіації, сил ППО, Військово-Морські Сили), виробничого (розширення фондів промислового, будівельного виробництва) і невикористаного нагромаджень, пов'язаних зі створенням фондів культурно-побутового й оздоровчого призначення, житлово-комунального господарства.

Спеціальні капітальні спорудження оборонного характеру мають специфічне призначення, відмінне від інших складових частин національного багатства. Інші складові частини національного багатства (фонди виробничого або невикористаного призначення) забезпечують прямо або побічно розширене відтворення. Засоби оборони країни не беруть участі в розширеному відтворенні, вони призначені забезпечувати обороноздатність держави, боєздатність ЗС України. Спеціальні спорудження оборонного характеру складають особливу частину в невикористаному нагромадженні й за сучасних

умов потребують великих обсягів капітального будівництва.

Характерною рисою капітального будівництва, що забезпечує високу бойову готовність ЗС в умовах науково-технічної революції, є тісне злиття, органічна єдність капітальних вкладень із системою зброї. До появи ракетно-ядерної зброї об'єкти капітального будівництва – фортифікаційні спорудження різноманітних класів – дозволяли більш успішно використовувати силу даної, конкретної зброї і властивих для цієї зброї навичок людей. Однак зброя могла застосовуватися людьми й в умовах, коли війська змушені були покидати укріплені позиції. Для бойового застосування артилерії, танків, стрілецької зброї інженерні спорудження були додатковою умовою підвищення їхньої бойової ефективності, але анітрошки не умовою, без якої вони не могли бути взагалі застосовані.

При базуванні сучасних видів озброєння й військової техніки капітальне будівництво виступає вже не просто умовою, що створює можливість більш успішного використання зброї і бойових навичок людей, а обов'язковим компонентом сучасного поняття «система зброї». Без капітальних вкладень у сучасних умовах розвитку ЗСУ не можуть бути використані багато видів авіації, систем протиповітряної та протиракетної оборони. Таким чином, роль і значення капітальних вкладень і характеристика бойових можливостей сучасних збройних сил істотно зросла.

У порівнянні з капітальним будівництвом, здійснюваним у народному господарстві, будівництво в ЗСУ має ряд техніко-економічних особливостей, що впливають на економічний бік капітального будівництва в збройних силах. Будівництво в ЗСУ здійснюється в умовах територіальної розкиданості, змін технічних рішень у зв'язку з прискоренням темпів відновлення озброєння й військової техніки, специфічних особливостей у комплектуванні трудових ресурсів, підвищених вимог до умов режиму й зберігання військової таємниці, мобільності будівельно-монтажних організацій.

У економічній сфері поняття "капітальні вкладення" і "капітальне будівництво" не збігаються. Капітальні вкладення охоплюють як витрати, пов'язані з виробництвом будівельних і монтажних робіт, так і витрати, пов'язані з придбанням устаткування для об'єкта, що будується, (верстатів, машин, устаткування, енергопостачання, інших капітальних вкладень). Капітальне будівництво – це процес освоєння капітальних вкладень, і воно включає тільки витрати на проведення будівельних і монтажних робіт. Таким чином, вартісний обсяг капітальних вкладень не збігається з обсягом капітального будівництва. Ця різниця утвориться в основному за рахунок вартості устаткування об'єкта.

В економіці ЗС України обсяг капітальних вкладень може збігатися з обсягом капітального будівництва, тому що до капітальних вкладень належать тільки вартісні обсяги капітального будівництва й монтажу устаткування. Оплата озброєння та військової техніки (тобто основного устаткування спеціальних об'єктів, що будуються) здійснюється за особливим підрозділом кошторису МО України і не включається в обсяг капітальних вкладень.

Виконання будівельно-монтажних робіт у ЗСУ ведеться двома

способами – підрядним і господарським. Основний спосіб ведення робіт – *підрядний*, ним виконується понад 90 відсотків усього обсягу будівельно-монтажних робіт. Підрядний спосіб полягає в тому, що будівництво ведуть постійнодіючі спеціалізовані будівельно-монтажні організації зі своїми кваліфікованими кадрами й власною матеріально-технічною базою.

При *господарському способі* будівництво ведеться самими забудовниками (військовими частинами, установами, закладами). Недоліком цього способу є те, що військовій частині кожен раз наново доводиться створювати будівельне господарство, купувати інвентар, набирати й навчати робітників. Господарським способом у військових частинах більше виконуються роботи щодо капітального ремонту або будівництво невеликих об'єктів (сховищ, невеликих житлових будинків, казарм).

При господарському способі виконання робіт використовуються також внутрішні джерела:

- планові накопичення;
- економія від зниження вартості будівельного й капітального ремонту;
- вартість послуг військових частин і безкоштовно отриманих матеріалів;
- залишки засобів (у матеріалах і дебіторська заборгованість);
- інші джерела.

Підрядний спосіб ведення робіт найповніше відповідає рішенням проблеми спеціалізації, концентрації, кооперування й комбінування в будівельному виробництві, тобто досягненню найбільшої ефективності будівельного виробництва.

При нових методах господарювання здійснена опора на посилення впливу вартісних показників роботи, на своєчасне запровадження об'єктів в експлуатацію з високою якістю. Головним показником стає виконання договірних зобов'язань щодо запровадження об'єктів поряд із зростанням прибутку, продуктивності праці, якості.

Основним документом, що регламентує відносини між учасниками будівництва, стає договір підряду. Розрахунки між підрядчиком і замовником проводяться не за кошторисною вартістю будівництва, а на підставі договірних цін на будівельну продукцію. Договірна ціна налаштовує військово-будівельні організації Міністерства оборони на економію будівельних матеріалів, більш раціональне використання машин і механізмів, удосконалювання управління будівництвом, тому що велика частина досягнутої економії буде залишатися в підрядника. Таким чином, договірні ціни є вихідним пунктом формування противитратного механізму в будівельному виробництві збройних сил і відіграють велику роль в удосконалюванні господарського механізму.

Одним з основних понять в економіці капітального будівництва є господарський розрахунок. Основні положення господарського розрахунку, розглянуті раніше, поширюються й на будівельне виробництво.

Основними формами спеціалізації в капітальному будівництві є галузева

(за об'єктами) і технологічна (за видами робіт). Концентрація будівельного виробництва конкретно виступає в зміцненні будівельних організацій.

Основні виробничі фонди в будівництві – це насамперед будівельні машини, механізми, транспортні засоби, виробничі будинки. Структура основних виробничих фондів у цілому по будівельній індустрії країни характеризується такими даними: виробничі будинки і спорудження – 18 %; будівельні машини і механізми – 53 %; транспортні засоби – 20 %; виробниче устаткування – 6 %; інші основні виробничі фонди – 3 %.

До оборотних фондів належать предмети праці у вигляді основних і допоміжних матеріалів, готових конструкцій і деталей, палива, що цілком переносять на продукт у процесі будівельного виробництва свою вартість.

Важливе місце в економіці будівництва займає нормування (технічне, тарифне, вартісне та ін.). Будівельні організації ЗСУ найчастіше створюють об'єкти, що не мають аналогів у попередній практиці (при будівництві об'єкта) або навіть мають аналоги, але у різних кліматичних зонах виникають нові умови, що потребують інших, ніж колись, технічних рішень й іншої витрати конструкцій, деталей, матеріалів. Тому процес нормування в будівельному виробництві ЗС України – це ціла система науково обгрунтованих заходів, спрямованих на створення найбільш оптимальних умов для раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Головною продуктивною силою в будівництві, як і в інших галузях діяльності, є люди.

Усі робітники, зайняті в будівництві, здійснюють свою діяльність у трьох видах виробництва: в основному виробництві, де трудиться основне число від усіх працюючих (робітники, інженерно-технічні працівники, службовці, молодший обслуговуючий персонал, працівники пожежної охорони), на підсобних виробництвах і в обслуговуючих господарствах. Працівники останніх двох видів діяльності діляться на ті ж категорії, що й в основному виробництві.

У силу специфічних особливостей здійснення будівництва в ЗСУ, пов'язаних із значною далекістю будівництв від населених пунктів, із характером виробництва, режимністю об'єктів, велика частина трудових ресурсів, необхідних для виконання робіт, комплектується за рахунок військових будівельників. Військові будівельники проходять службу в організаціях, якими є управління начальника робіт.

3. Підприємства сільського господарства в Збройних Силах України

Підприємства сільського господарства є складовою частиною виробничої сфери економіки ЗС України. Як і в інших галузях виробничої сфери, на підприємствах сільського господарства створюється новий продукт, нова вартість.

Розвиток сільськогосподарського виробництва, на відміну від інших видів виробничої діяльності, у збройних силах не обумовлено безпосередньо самим процесом розвитку військової справи, ускладненням озброєння і засобів

ведення бойових дій. Водночас сільськогосподарське виробництво, що постійно розвивається, відображає потребу доцільного використання всіх наявних об'єктивних можливостей для збільшення обсягу виробництва продовольчих ресурсів.

Підприємства сільського господарства у бувшому Радянському Союзі виникли в післявоєнний період спочатку в таких районах, де були великі резерви земельних площ і сприятливі кліматичні умови і водночас недостатньо розвинута база для забезпечення дислокованих там військ продовольством із місцевих джерел. Перші результати діяльності підприємств сільського господарства МО показали, що економічно доцільно більш широко використовувати можливості армії для виробництва сільськогосподарської продукції.

Розгортання сільськогосподарського виробництва в ЗС не пішло шляхом використання досвіду в 1922-1932 рр., коли великі підсобні сільськогосподарські підприємства створювалися безпосередньо у військових частинах. У нових умовах, коли висуваються підвищені вимоги до бойової готовності військ, не можна відривати особовий склад на виконання робіт, пов'язаних з утриманням великих підсобних господарств. Тому підприємства сільського господарства МО стали розвиватися в основному як самостійні ланки зі своєю структурою керування.

Підприємства сільського господарства в ЗСУ призначені для виробництва сільськогосподарської продукції, переданої на забезпечення особового складу військових частин. У системі Міністерства оборони України на кінець 2008 року працювало 19 сільськогосподарських підприємств.

У Положенні про сільськогосподарські підприємства МО України вказується, що сільськогосподарські підприємства ЗСУ ведуть свою виробничу діяльність з урахуванням вимог щодо систематичного зниження собівартості продукції і забезпечення рентабельності, широкого використання досягнень агрономічної і зоотехнічної науки, а також передового досвіду сільськогосподарських підприємств країни. До сільськогосподарських підприємств МО належать: військові радгоспи та підсобні господарства військових частин.

Підприємства сільського господарства ЗСУ насамперед використовують земельні угіддя, що належать МО України, на полігонах, іспитових станціях та в інших військових частинах і установах збройних сил. Друге додаткове джерело поповнення земельних фондів підприємств сільського господарства МО України – вільні, не використані землі державного фонду, що виділяються збройним силам місцевими органами влади.

У сільському господарстві земля є основним засобом виробництва. Вона дає предмет праці (землю опрацьовують, щоб одержати з неї врожай) і знаряддя праці (людина використовує властивості ґрунту для одержання продуктів).

Основні виробничі фонди підприємств сільського господарства МОУ представлені будівлями, спорудами (у тому числі й меліоративними), тракторами, комбайнами, іншими сільськогосподарськими знаряддями,

транспортними засобами, робочою худобою, продуктивною худобою та птицею, фондами підсобних і допоміжних виробництв.

Необхідно відзначити, що основна частина вкладень у розширення основних виробничих фондів сільськогосподарських підприємств МО України здійснюється за рахунок внутрішніх джерел сільськогосподарських підприємств.

В організації праці широко використовується досвід роботи передових сільськогосподарських підприємств країни. Працівники сільськогосподарських підприємств поділяються на виробничі відділення, бригади, ферми, ланки. Організація праці в цих організаційних одиницях здійснюється на основі виробничих завдань. Оплата праці здійснюється на основі умов, що проводяться в наказах МО.

4. Військова торгівля в Збройних Силах України

Торгівля в народному господарстві складає самостійну галузь. Через торгівлю здійснюється планомірний шлях предметів споживання від виробників до споживачів під час купівлі-продажу. Як галузь народного господарства, торгівля має економічні взаємовідносини зі всіма іншими галузями, забезпечує реалізацію вироблених продуктів.

Розвиток самостійної галузі – торгівлі, відособленої безпосередньо від виробництва, став необхідним тому, що у зв'язку з ростом продуктивних сил і поділом суспільної праці виробник уже не може сам займатися розподілом товарів і вони надходять до споживача тільки через систему спеціальних посередницьких органів.

В економіці України відповідно до наявності визначених форм власності і з урахуванням інших умов, характерних для нас, одержали розвиток чотири форми торгівлі: державна, кооперативна й колгоспна, приватна.

Військова торгівля являє собою частину державної торгівлі особового складу ЗС, членів сімей військовослужбовців; у деяких випадках військова торгівля обслуговує і цивільне населення. Функціонування окремої системи військової торгівлі пов'язано з особливостями забезпечення військовослужбовців: територіальна віддаленість військових частин і установ від місць із розвинутою торгівлею, необхідність забезпечення потреб військових із дотриманням умов, властивих військовим гарнізонам, об'єктам з обмеженим правом допуску інших осіб; специфічність цілого ряду товарів, які споживаються в основному військовими; необхідність в армійських умовах централізації всіх питань забезпечення особового складу (будь-якими конкретними формами і методами) у єдиній ланці.

Торговельно-побутове забезпечення військової частини (з'єднання)

Торговельно-побутове забезпечення включає торгівлю продовольчими та непродовольчими товарами, громадське харчування й побутове обслуговування.

Торговельно-побутове забезпечення військовослужбовців, членів їх сімей, працівників військової частини (з'єднання) Збройних Сил України здійснює військторг (відділ), державні підприємства військової торгівлі.

Військторг (відділ), державні підприємства військової торгівлі – торговельні організації, які існують на повному господарському розрахунку, є юридичними особами, які володіють встановленими правами на належні їм основні засоби та обігові кошти для виконання поставлених завдань, мають присвоєний номер або найменування встановленого зразка, код, печатку та штамп, самостійний баланс, розрахункові рахунки в установах банків, здійснюють діяльність, що не суперечить законодавству.

Державне підприємство військової торгівлі є первинною ланкою військової торгівлі, користується правами та виконує обов'язки згідно з законами України та положеннями (статутами). Утворення об'єктів військової торгівлі проводиться у встановленому порядку згідно з клопотанням відповідних командирів (начальників), тільки за наявності для них нормативно обґрунтованої матеріально-технічної бази та забезпечення умов для рентабельної фінансово-господарської діяльності.

Діяльність та підпорядкованість державних підприємств військової торгівлі, військторгів (відділів), закріплення за ними зон (територій) обслуговування визначається наказами Міністра оборони України та командуючих військових округів (оперативних командувань).

Організація торговельно-побутового забезпечення здійснюється за територіальним принципом, незалежно від підпорядкованості гарнізонів (військових частин).

Військторги (відділи), державні підприємства військової торгівлі здійснюють торговельно-побутове забезпечення частин (з'єднань) через підпорядковану їм мережу торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування, приділяючи першочергову увагу віддаленим, нечисленним гарнізнам.

У кожній військовій частині або гарнізоні (поряд розташованих військових частинах), береговій базі з'єднання кораблів та військово-морській базі за діючими нормативами утворюються:

- продовольчі та непродовольчі магазин (універсальні й спеціалізовані) – хлібні, овочеві, меблеві, господарських товарів та інші;
- солдатські (матроські) магазини та кіоски, у тому числі кіоски в казармах і на кораблях 1, 2 рангів;
- магазини та кіоски “Військова книга”;
- їдальні, кав'ярні та буфети, а також магазини кулінарії;
- складські та службові приміщення;
- фруктові та овочеві сховища;

- комбінати побутового обслуговування, ательє (майстерні) із пошиву та ремонту обмундирування та взуття, перукарні, фотоательє, майстерні з ремонту годинників та інші виробничо-побутові об'єкти;

- пункти прокату, приймальні пункти хімічного чищення;

- цехи із виробництва безалкогольних напоїв, випічки хлібобулочних виробів, переробки плодів та овочів, коптильні цехи;

- підсобні господарства та інші об'єкти.

Торговельно-побутове забезпечення особового складу, пунктів ППО, нечисленних підрозділів, кораблів на рейдах та пунктах розосередження здійснюється у формах виїзного обслуговування: автомагазинами, іншими видами автозасобів, плавмагазинами, виїздом на місце фахівців підприємств побутового обслуговування для приймання та видачі замовлень.

Військова частина (з'єднання) на умовах, установлених чинним законодавством та наказами і директивами Міністра оборони України:

передає в розпорядження військторгів (відділів) згідно з діючими нормативами та санітарними нормами з існуючого фонду або з числа нових будівель торговельні, побутові, виробничі, складські та службові приміщення (безкоштовно або за плату);

безоплатно надає у військових містечках, навчальних центрах, приміщеннях штабів, таборів, на полігонах, у службових будинках, гуртожитках, культурно-побутових, спортивних та навчальних закладах Міністерства оборони України освітлення, опалення, водозабезпечення, а їдальням, кав'ярням, чайним і буфетам, крім цього, меблі, виробничо-технологічне та холодильне обладнання;

здійснює доставку товарів зі складів військторгу, що обслуговує віддалені та нечисленні гарнізони, військові частини; забезпечує охорону торговельно-побутових об'єктів на території військових містечок, нечисленних гарнізонів, військових частин;

за плату (на умовах оренди) розміщує торговельно-побутові об'єкти в житловому фонді та інших спорудах, розташованих поза територією військових містечок.

Обслуговування та ремонт (за плату) автотранспорту військторгів (відділів), державних підприємств військової торгівлі організовується заступником командира з'єднання з технічної частини на гарнізонних станціях технічного обслуговування або в частинах спеціального призначення.

Заявки на розгортання об'єктів торгівлі з указанням місця та термінів подаються завчасно начальнику відповідного військторгу (відділу) або керівнику державного підприємства військової торгівлі такими особами:

- для забезпечення військової частини – її командиром через начальника гарнізону;

- для забезпечення з'єднання – його командиром через відповідні структури Міністерства оборони України.

Заявка на торговельно-побутове забезпечення в польових умовах частини (з'єднання) їдальнями, буфетами та автомагазинами подається так само, але не пізніше, ніж за 15 діб до його розгортання.

Терміни, обсяги торговельно-побутового та матеріально-технічного забезпечення військової частини (з'єднання) в польових умовах узгоджуються командирами та керівниками державних підприємств військової торгівлі, військторгів (відділів) шляхом укладання договорів, в яких обумовлені інтереси військової торгівлі та військової частини (з'єднання).

Розпорядок роботи торговельно-побутових об'єктів узгоджується з командиром військової частини (з'єднання) та встановлюється начальником військторгу (відділу), керівником державного підприємства військової торгівлі відповідно до законодавства про працю.

В окремих випадках у разі неможливості спорудження офіцерських їдалень, харчування нечисленних груп офіцерів та прапорщиків за плату організовується в солдатських (матроських) чайних.

У містах, на території відокремлених житлових масивів, де проживають військовослужбовці, члени їх сімей, працівники Збройних Сил України, торговельно-побутові об'єкти утворюються за відсутності на цій території або поблизу неї мережі інших форм торгівлі та побутових підприємств.

Військовій частині (з'єднанню), де стаціонарна торговельна мережа не розгалужена, військторг (відділ), державне підприємство військової торгівлі надає допомогу в організації виїзного торговельно-побутового забезпечення.

Таким чином, система військової торгівлі об'єднує усе те, що в цивільних умовах виконують підприємства торгівлі й обслуговування населення.

Важливе значення в економіці торгівлі мають товарні фонди. Товарні фонди – це сукупність усіх виробничих у країні за визначений період товарів, що спрямовуються як для виробничого, так і для особистого споживання. Товарні фонди для задоволення особистого споживання доводяться до споживача через системи торгівлі; реальні торгові фонди, що відпускаються підприємством військової торгівлі, є основою для виконання плану товарообігу.

Товарні фонди системи військової торгівлі незалежно від джерела надходження поділяються на дві великі групи: продовольчі й непродовольчі товари. В основі цього розподілу споживчі властивості товару.

До складу основних фондів військової торгівлі входять: будинки і спорудження магазинів, павільйонів, наметів, підприємств суспільного харчування, будинки товарних складів торгівлі, устаткування, машини й інвентар підприємств військової торгівлі і суспільного харчування. Велика частина основних засобів – це будинки й споруди.

Праця у сфері військової торгівлі виступає як необхідне продовження процесу виробництва в сфері обігу (фасовка, пакування, перевезення товарів, їхнє збереження, сортування й інші операції). Ця праця продуктивна, вона не створює нової вартості, але збільшує вартість товару. Водночас у військової торгівлі визначена частка праці направляється на здійснення товарно-грошового обігу, тобто на обслуговування процесу зміни форм вартості. Такі витрати праці не додають нічого до вартості товару і є непродуктивними.

Продуктивний характер праці в торгівлі не змінюється від того, яка сфера обслуговується торгівлею – продуктивна або непродуктивна. Основна характеристика праці в торгівлі – продовження процесу виробництва у сфері обігу – цілком зберігається й у військовій торгівлі, пов'язаній з обслуговуванням військовослужбовців, тобто контингенту, пов'язаного з витратами непродуктивної праці.

Реалізація товарів у військовій торгівлі проводиться за загальною системою цін, що діють в економіці України, причому основна маса товарів реалізується за роздрібними цінами.

Фінанси торгівлі відображають вартісну сторону діяльності військової торгівлі. Фінанси військової торгівлі відображають планомірний процес утворення, розподілу й використання грошових прибутків і накопичень. Фонди військової торгівлі мають вартісну оцінку: так вартість основних фондів знаходить висвітлення в основних фондах, оборотні фонди подані товарами, тарою, спецодягом, паливом, засобами й розрахунками та коштами на розрахункових рахунках. Оборотні фонди у військовій торгівлі мають першорядне значення, тому що саме вони покликані забезпечувати безперервний процес надходження товарів для задоволення попиту військових і членів їхніх сімей. Основну частину оборотних коштів (до 80 %) являють собою вкладення в запаси товарів.

Виділення на самостійний баланс і господарський розрахунок усієї військової торгівлі пов'язане з тим, що торгівля не є в ЗСУ компонентом, що прямо впливає з характеру й особливостей ЗС України, їхньої економіки. Ця діяльність є важливою, але не необхідною, що впливає з вимог, які пред'являються до сучасного озброєння, принципів будівництва ЗСУ.

Незважаючи на сказане раніше про госпрозрахункову самостійність військової торгівлі, не можна забувати про те, що виконання нею торгових функцій побутового обслуговування населення здійснюється в умовах особливого розташування військових частин, їхньої рухливості і маневреності, що відбивається на витратах торгівлі й у кінцевому рахунку на ефективність роботи підприємств військової торгівлі, що потребує певної стабільності контингенту, що обслуговується, прив'язки до створених основних фондів торгівлі щодо коротких комунікаційних зв'язків із постачальниками товарів. Ці обставини відповідним чином враховуються в системі економіки ЗСУ й при вирішенні конкретних питань торгового обслуговування військових гарнізонів. Торгово-побутові підприємства військової торгівлі відкриваються на основі договору, укладеного між військовою частиною і військторгами. У договорі викладаються зобов'язання сторін, їхня взаємна відповідальність, порядок розрахунку, за що надаються послуги.

Якщо оцінювати нинішній стан військової торгівлі в Збройних Силах України, то зрозуміло, що протягом останніх років військторгу не вдалося в повному обсязі виконати свої завдання. Підприємства військторгу гостро відчувають на собі економічну кризу, у якій зараз перебуває Україна. Невиконання доходної частини бюджету негативно позначилося на фінансуванні збройних сил і, в першу чергу, на виплаті грошового

забезпечення військовослужбовцям. Звідси й більшість наших негараздів. Не секрет, що 80 % підприємств торговельної мережі та громадського харчування військторгу розташовані в закритих частинах та віддалених військових містечках. При низькій купівельній спроможності військовослужбовців військторг не зміг завезти сюди в достатній кількості навіть вкрай необхідного товару.

ТЕМА 9. ТРУДОВІ РЕСУРСИ У ОБОРОННОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1. Військова праця як особлива галузь суспільної праці

Праця – основна умова людського існування. Завдяки праці людина зуміла оволодіти силами природи й поставити її на службу своїм інтересам, навчилась виробляти знаряддя праці, змогла розвинути свої здібності й знання, що в сукупності визначило прогрес суспільного розвитку.

Праця – цілеспрямована діяльність людини, яка організовується нею у залежності від того, якими знаряддями вона володіє.

У процесі розвитку суспільства, появи нових знарядь праці й нових видів діяльності відбувається розподіл праці. Процес розподілу праці регламентується спільними законами розвитку суспільства, характерними для всіх суспільно-економічних формацій.

Поява військової праці належить до того періоду, коли почала створюватись збройна сила як особлива організація в суспільстві. Військова праця – праця зі специфічною організацією й специфічними знаряддями.

У сучасному суспільстві можна виділити працю в сферах матеріального виробництва й працю в сферах нематеріального виробництва.

Праця в сферах матеріального й нематеріального виробництва взаємопов'язана. Працівники виробничої сфери (матеріального виробництва) забезпечують умови утримання працівників нематеріального виробництва, а останні, у свою чергу, сприяють більш повному задоволенню потреб усього населення держави, всебічному розвитку й підвищенню значення суспільної праці. Військова є різновидом суспільної праці щодо надання специфічних послуг суспільству в збройному захисті і територіальній цілісності держави. Вона пов'язана із забезпеченням оборони країни, частково внесена у виробничу сферу (військове виробництво, військове будівництво) і деякі інші види праці в збройних силах. На оборонних підприємствах праця є виробничою, утворюючою кінцеву військову продукцію, призначення якої – бути матеріальною основою обороноздатності країни. До цього виду у військовій сфері належить і праця в тилкових підрозділах (ремонт побутової техніки, майна і т. д.).

Праця військовослужбовців, задіяних у бойових частинах, є переважно невиробничою, належить до сфери нематеріального виробництва.

Виділення військової як найважливішої галузі невиробничої праці дозволяє підвищувати ефективність спільної суспільної роботи держави. Це

зумовлено тим, що військова праця здійснює свої функції захисту держави на основі спеціалізації.

Діалектний взаємозв'язок між працею в цивільній сфері і військовою полягає в тому, що збройні сили, споживаючи частину суспільного продукту й здійснюючи свої функції, забезпечують найважливішу суспільну потребу – охороняють мирне життя людей, захищають країну від зовнішньої агресії.

Специфічна особливість військової праці полягає в тому, що вона жорстко регламентована, підпорядкована нормам і правилам, сформульованим у статутах Збройних Сил України, наказах Міністерства оборони України й інструкціях, заснована на точному дотриманні їх вимог усіма військовослужбовцями, зв'язана з ризиком для життя.

Особливість сучасної військової праці полягає в колективному характері, породженому все більшим введенням в збройних силах нових видів зброї й військової техніки, які обслуговують більші колективи військовослужбовців. Успішне застосування таких видів зброї й військової техніки може бути забезпечено лише вмінням й узгодженими діями багатьох людей, їх високою організованістю, дисциплінованістю, бездоганим виконанням кожним своїх обов'язків.

Аналіз рис й особливостей військової праці дозволяє визначити її суть. В економічному плані вона означає таку форму суспільного поділу праці, при якій частина суспільства, зайнята в Збройних Силах, використовує військову техніку й озброєння за їх призначенням та лише виробляє специфічну послугу суспільству. Або, говорячи інакше, військова праця – це цілеспрямована діяльність особового складу збройних сил із захисту держави, яка виражена у формі військової служби.

Військова праця виступає складовою частиною сукупної суспільної роботи і носить корисний і необхідний характер.

Поява військової праці відноситься до того періоду, коли почали створюватися збройні сили як особлива організація в суспільстві. Військова праця пов'язана зі специфічним суспільним утворенням зі специфічними знаряддями праці.

Природу військової праці можна зрозуміти на основі вивчення війни й армії та сутності праці взагалі.

Політичну природу, призначення й суть армій концентровано виражає таке поняття як “історичний тип армій”, що залежить від економічного базису суспільства й типу держави. Кожній суспільній економічній формації властива своя армія: рабовласницькому ладу – армія рабовласницького типу; феодальному ладу – феодальна армія; капіталізму – буржуазна армія і т. д.

Багато закономірностей розвитку збройних сил властиві всім історичним типам збройних сил.

Водночас різноманітні історичні типи армій мають свої конкретні соціально-економічні риси, що відображаються в характеристиках тих або інших напрямків діяльності збройних сил.

Загальне й особливе в характеристиках різних історичних типів армій прослідковується й у період поділу суспільства на антагоністичні класи й зникає тоді, коли відпадає необхідність у збройних силах.

В умовах ринку військова праця спрямована на захист завоювань демократії, на забезпечення мирної праці щодо будівництва розвинутого суспільства. Вона виступає важливою складовою частиною суспільно корисної праці, здійснюваної в інтересах усього народу. Військова праця належить до одного з видів непродуктивної праці.

Військова праця в міру росту витрат суспільства на військові потреби займає все більшу і більшу частину суспільної праці. Визначену необхідну частину займає військова праця й в умовах демократичного суспільства. Визначаючи суспільну значимість військової праці, К. Маркс писав, що в суспільстві, де визначені соціальні функції поділу між окремими групами людей, і в умовах постійної загрози кордонам із боку сусідів “солдат зберігає мені час, необхідний для самозахисту...”. Певні види непродуктивної праці є необхідними при конкретних умовах розвитку даного суспільства.

К. Маркс пише, що розходження між продуктивною працею “виступає як результат поділу праці й сприяє розвитку загальної продуктивності праці тому, що поділ праці перетворює продуктивну працю у виняткову функцію однієї частини робітників, а продуктивна праця – у виняткову функцію іншої частини”.

Перебудова у всіх сферах життя нашого суспільства, пошук шляхів найбільш раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів потребує подальшої активізації взаємозв'язків економіки країни та оборонної економіки збройних сил з урахуванням конкретно розв'язуваних завдань. У цих умовах соціальна й економічна значимість військової праці характеризується новими рисами.

Ці нові риси не тільки в тому, що Збройні Сили України роблять свій внесок у будівництво демократичного суспільства, створюючи можливість створювати необхідні матеріальні блага, але й у прямій участі в будівництві матеріально-технічної бази, ідеологічному вихованні, трудовому, фаховому навчанні.

У сучасних умовах широкого поширення набуває господарсько-технічне завдання, яке розв'язується працею військовослужбовців.

Вище вже сказано, що поняття “військова праця” є специфічною категорією оборонної економіки Збройних Сил України, яка в абстрактному, загальному виді являє собою особливу гілку суспільної праці зі своєю економічною характеристикою, своїм суспільним призначенням і зі своїми особливостями.

Характерна риса військової праці полягає в самому результаті. Праця у сфері матеріального виробництва являє собою у визначені кількості речового продукту, що має натуральне вираження; військова праця, як правило, не має такого вираження й характеризується визначеною діяльністю із досягнення намічених ступенів бойової готовності, військової майстерності.

Військова праця відрізняється від усіх інших видів праці своєю складністю й інтенсивністю. Військовослужбовці при мирних обставинах повинні бути готові до умов сучасної війни, що потребує найвищої напруги сил, волі й високого ступеня підготовки. А щоб підготувати себе до таких умов, необхідні щоденні витрати праці на оволодіння військовою спеціальністю, пов'язаною з підвищеною небезпекою для життя.

Специфіка військової праці полягає в тому, що в її основі лежать особливі матеріальні чинники людської діяльності. Будь-яка праця пов'язана з визначеними матеріальними чинниками, тобто засобами виробництва, за допомогою яких людина впливає на природу у своїх цілях або організовує свою діяльність у нематеріальній сфері. Для військової праці матеріальним чинником виступає озброєння і військова техніка. Але цей матеріальний чинник є засобом специфічного виробництва, що має основну мету – створити умови для мирної діяльності працівників матеріальної сфери, а не виробництва продукту.

Військова праця відрізняється особливим характером особистого чинника. Відомо, що в процесі бойової підготовки матеріальний чинник військової праці з'єднується з особистими чинниками. Озброєння та військова техніка, незважаючи на досягнуті успіхи в створенні засобів управління складними системами зброї, не можуть діяти самостійно, необхідна праця військових з особливою організацією і управлінням.

Процес об'єднання матеріальних й особистих чинників військової праці – це водночас і процес споживання. Озброєння, військова техніка й військове майно зношуються і замінюються новими. Робоча сила військовослужбовців потребує безупинного відшкодування; військовослужбовець повинен повинна знаходитися в постійній готовності до дій в особливих умовах, що й визначає специфіку заходів для поповнення витраченої фізичної й розумової енергії військових.

Відшкодування спожитої робочої сили військових повинно здійснюватися суворо відповідно до інтенсивності процесу бойової підготовки: чим напруженіший у фізичному й психологічному плані процес бойового навчання, тим більш інтенсивним і раціональним повинен бути процес відшкодування витраченої енергії. Це досягається створенням специфічних норм навантаження, норм відпочинку, харчування, сну.

Процес відшкодування витраченої розумової й фізичної енергії військових відбувається з урахуванням особливостей застосування військової праці й має дві сторони. Перша – це створення умов для швидкого приведення військовослужбовців у робочий стан. Вона пов'язана з адміністративно-правовими питаннями: суворе дотримання вимог Статутів ЗСУ, наказів Міністерства оборони України про організацію служби військ, тривалості тих або інших нормативів бойової підготовки (навчання), експлуатації озброєння й військової техніки, раціонального використання праці військових.

Друга сторона цього процесу полягає у відшкодуванні затрати сил на виконання військового обов'язку. Вона виступає як винагорода за працю. Відомо, що процес відтворення витраченої енергії, як і весь процес

відтворення робочої сили взагалі, знаходить свій відбиток у матеріальних потребах. Матеріальні потреби військових укладаються залежно від природних фізіологічних потреб людини, положення військовослужбовця в загальній системі військової служби, реальних витрат фізичної й розумової енергії.

У суспільному процесі відтворення військової робочої сили треба відрізнити два поняття: винагорода за працю й стимулювання праці.

Винагорода за працю – це основа задоволення матеріальних потреб військових, обумовлена обсягом затраченої військової робочої сили. У винагороді за працю відбиваються індивідуальні характеристики військового, пов'язані з виконанням обов'язків, а також соціальні умови: необхідність задоволення культурних і побутових потреб як самого військового, так і членів його сім'ї.

Матеріальні потреби військовослужбовців, що задовольняються винагородою за працю і системи стимулювання військової праці, виступають у загальній категорії економічних інтересів.

Особисті інтереси – це загальна характеристика людей і форма безпосередньої реалізації матеріальних інтересів. Для військовослужбовців вони визначаються особливостями функціонування даного суспільного організму й характером військової праці. Система винагороди за військову працю і її стимулювання враховує особливості збройних сил, умов проходження служби й комплектування, конкретний характер праці й обсяг енергії, що витрачається на виконання своїх обов'язків.

Усі основні закономірності формування оплати праці працівників збройних сил ті ж самі, що й для працівників сфери матеріального виробництва. Для визначення розмірів їх оплати праці застосовується порівняльний метод, суть якого полягає в тому, що при встановленні заробітної плати працівнику-спеціалісту сфери специфічних послуг береться за основу заробітна плата спеціаліста однакової кваліфікації приблизно таких-самих умов праці у сфері матеріального виробництва .

При ринкових умовах, коли багатьом трудовим колективам самим надано право встановлювати оклади й ставки, коли іншим стає підхід до регулювання розподільних процесів, вибір надійного орієнтира для формування оплати військової праці стає проблематичним .

Специфічний характер військової діяльності (бойова підготовка, знаходження військ у бойовій готовності, проведення збройної боротьби, зв'язаної з ризиком для життя) здійснює вплив на вибір форм і методів задоволення матеріальних потреб особового складу Збройних Сил України, робить складним рішення проблеми всебічного стимулювання військової праці.

Військова праця носить форму чіткої обов'язковості, незаперечного підкорення, що ускладнює реалізацію особистого інтересу в споживанні. Цей інтерес немов переноситься на другий план перед необхідністю виконання військового обов'язку .

Реалізація особистих інтересів військовослужбовців здійснюється за допомогою стимулів, вона багато в чому визначається рівнем нагороди, різними і ціленаправленими формами стимулювання.

Особисті матеріальні стимули військовослужбовців виступають у двох основних формах – у формі грошового забезпечення і натуральній формі.

Специфіка військової служби об'єктивно потребує того, щоб збройні сили мали здатності в різних умовах задовольняти матеріальні й культурно-побутові потреби особового складу, необхідні для збереження його боєздатності. Унаслідок цього, форми реалізації особистих матеріальних інтересів військовослужбовців визначаються, перш за все, характером військової праці.

У процесі матеріального забезпечення військової праці розрізняють два поняття: винагорода за працю й стимулювання праці.

Стимулювання військової праці виступає в системі визначених додаткових благ, яким мають намір віддати перевагу, виділити окремі сфери військової діяльності, які відрізняються від звичайних своєю інтенсивністю, роботою в екстремальних умовах, кліматичними та іншими особливостями праці, а також ступенем небезпеки для здоров'я та життя військовослужбовця.

Стимулювання являє собою систему взаємопов'язаних заходів матеріального й морального впливу, направлених на підвищення кількісних і якісних результатів праці. Основна мета стимулювання – усебічне підвищення ефективності суспільної праці й всебічний розвиток всіх членів суспільства.

Винагорода за працю – це основа задоволення матеріальних потреб військовослужбовців, що визначається залежно від обсягу використаної військової праці за даних суспільних умов. У винагороді за працю таким чином виражається індивідуальна характеристика військовослужбовця, яка пов'язана з певними зобов'язаннями, а також і спеціальні умови: необхідність задоволення культурних і побутових потреб як самого військовослужбовця, так і членів його сім'ї.

Винагорода за військову працю й засоби стимулювання знаходять вираження в понятті: "... економічне стимулювання військової праці".

Основним показником, який характеризує кількість і якість військової праці, зараз час є посада, яка виконується військовослужбовцем. У самій назві посади закладений обсяг праці, величина відповідальності, масштаб керівництва, освіта військовослужбовця, яку він повинен мати. Показником якості праці є тривалість служби. Як правило, чим більший стаж служби, тим більш цінним є військовослужбовець як фахівець. Крім того, якість праці залежить також від кваліфікації військовослужбовця. Чим вищий клас кваліфікація, тим якісніша його праця.

Виходячи з приведених показників якості, у нинішній час застосовуються такі принципи матеріального стимулювання:

- матеріальна зацікавленість кожного військовослужбовця в більш якісному здійсненні своїх обов'язків, поставлених задач, підвищення майстерності й кваліфікації, рівня бойової підготовки;

- неприпустимість урівнювального підходу при визначенні розмірів грошового забезпечення;
- матеріальне стимулювання військової праці здійснюється в інтересах розвитку й удосконалення Збройних Сил України, забезпечення необхідної достатності оборони країни;
- матеріальне стимулювання повинно забезпечити застосування праці військовослужбовцями там, де це необхідно відповідно до цілей й інтересів захисту держави.

Таким чином, військова праця є працею в специфічній сфері діяльності. Ця праця, хоч і є невиробничою, але суспільно-корисною, тому проблема правильного, найбільш раціонального його стимулювання виникає і в Збройних Силах України.

Система матеріального стимулювання повинна носити комплексний характер і забезпечувати найбільш раціональне й всебічне задоволення потреб військовослужбовців, тобто повинна включати в себе як натуральні види забезпечення, так і грошові виплати.

Матеріальне стимулювання забезпечує матеріальну зацікавленість в результатах праці, активізацію діяльності військовослужбовців, що в кінцевому підсумку добре впливає на підвищення бойової готовності Збройних Сил України.

2. Кооперація військової праці в умовах науково-технічної революції

Визначаючи задачі й особливості військового організму, М.В. Фрунзе писав: “Військова організація – це специфічна організація, що потребує від своїх членів особливої чіткості, точності, ретельності, витримки, швидкості виконання своїх розпоряджень...”. Військовий колектив – особливий колектив, у якому особливо відчужаються колективістські особистості, де кооперація зусиль воїнів доведена до своєї досконалості.

Особливе значення кооперація військової праці має в період науково-технічної революції в засобах ведення збройної боротьби. Збройні сили усе більше оснащуються зброєю колективного користування, для її застосування потрібно чіткі, злагоджені швидкі дії особового складу. Гнучкість взаємодії різнорідних сил і засобів, взаємна допомога, чіткі дії обумовлюють в сучасних умовах успіх бойових дій.

Насамперед треба відзначити, що військова кооперація праці істотно відрізняється від інших видів кооперації праці в сфері матеріального й нематеріального виробництва способом залучення людей для участі в трудовому процесі. Військова служба в Україні – вид державної служби, що полягає у виконанні громадянами військових обов'язків у складі частин і установ, організацій збройних сил.

Особливий спосіб залучення до участі в трудовому процесі на основі принципу загального військового обов'язку знаходить своє вираження в економічних аспектах кооперації військової праці, у специфічних економічних

відношеннях щодо задоволення матеріальних потреб військовослужбовців (обов'язок військовослужбовців, організація праці і система управління в кооперації, система матеріального й грошового забезпечення, організація побуту, культурно-оздоровчих заходів).

У сфері матеріального виробництва цивільних галузей визначальним принципом залучення людини до праці і з'єднання її із засобами виробництва є принцип особистої матеріальної зацікавленості.

Як правовий інструмент, в якому знаходиться відображення принцип матеріальної зацікавленості, виступає трудовий договір, що є основною формою з'єднання робочої сили із засобами виробництва. Трудовий договір закріплює рівність сторін, держава надає можливість будь-якому члену суспільства працювати в будь-якій галузі економіки, у якій працівник може найбільш ефективно реалізувати принцип матеріальної зацікавленості в результатах праці.

Військова кооперація праці відрізняється від цивільних сфер тим, що їй властивий більш високий ступінь організації розпорядження трудовими ресурсами. Високий ступінь організації військової праці був властивий завжди збройним силам, але особливий характер цієї діяльності виявляється в період науково-технічної революції. Складні системи зброї і бойового забезпечення, велика вражаюча міць сучасних засобів збройної боротьби постійно потребує більш високого ступеня організації.

Військова кооперація праці відрізняється від кооперації праці в інших сферах суспільної діяльності своєю кінцевою метою, завданням, заради якого вона організовується. Військова праця спрямована на підготовку військовослужбовців до можливої війни. Зовсім інший цільовий характер трудової кооперації в інших сферах діяльності, особливо в сфері матеріального виробництва.

Від інших форм кооперації військова кооперація відрізняється більш високою дисципліною, суворим дотриманням норм поведінки військовослужбовців.

Дисципліна праці взагалі обов'язкова для будь-якого виду діяльності людей, для кожного трудового процесу; без дисципліни праці неможливо узгодити дії учасників процесу в кооперації зусиль людей, неможливо вирішити питання економічних ресурсів та інші питання.

Спільна діяльність людей у трудовому процесі ставить питання й про управління при будь-якій кооперації праці. Процес організації управління у військовій кооперації праці відрізняється від управління організацією праці в інших ланках. У сфері матеріального виробництва в системі управління застосовуються економічні, адміністративні, соціально-психологічні методи; до управління виробництвом залучаються різноманітні ланки, дії яких відповідно координуються. При військовій кооперації праці ці методи управління здійснюються військовими органами, для яких характерні централізація, система єдиноначалія, що відображається на ступені використання тих або інших методів у реальній практиці.

У збройних силах єдиноначаліє забезпечує необхідну чіткість, швидкість виконання прийнятих рішень, відповідальність за будь-які рішення при військовій кооперації праці.

Збройні сили завжди виступають як збройна й масова сила. При військовій кооперації праці розвиваються й використовуються насамперед ті її характеристики, що посилюють міць, ударну силу військової організації.

Ступінь розвитку загальної сили воїнів залежить від оснащення їх озброєнням і військовою технікою, від підготовки особового складу. Водночас важливе значення мають соціально-політичні умови формування й функціонування цієї сили. Свідомість й особистість воїна формується при сукупній діяльності і потім здійснює зворотний вплив. Раціональна організація цілісної діяльності кожного військовослужбовця є одночасно й засобом формування його свідомості й особистості, що є визначальною умовою на ефективності і якості праці при військовій кооперації.

Переваги демократичного суспільства створюють усі умови для вияву високоморальних якостей воїнів. Але для практичної реалізації цих якостей в армійському середовищі необхідна велика робота з укріплення військових колективів, усунення негативних явищ, породжуваних нестатутними взаємовідносинами, недоліками в організації виховного процесу. Без такої роботи неможливо використовувати ті сприятливі можливості, що надає військова кооперація праці. Особливо важливо це враховувати в умовах переходу на якісні параметри в підготовці особового складу.

Правильне розуміння основ кооперації військової праці, її вигода й перевага, процесу з'єднання військової праці з об'єктом поновлення військової сили – озброєнням і військовою технікою – дає можливість більш повно втілювати в життя принцип економії матеріально-технічних, трудових і фінансових ресурсів.

Поділ праці при військовій кооперації праці, тобто всередині самих ЗС, розвивався протягом багатьох сторіч відповідно до росту продуктивних сил, удосконалення матеріальних засобів ведення війни, засобів переваги на сучасному етапі – етапі впровадження результатів науково-технічного прогресу у військову практику. У Першу світову війну було всього 15 – 20 основних військових спеціальностей, у роки Другої світової війни – близько 160, зараз їх нараховується біля 2000. Відзначається, що в останні 8-12 років з'явилося військових спеціальностей значно більше, ніж за минулі 1000 років.

Поділ військової праці припускає спеціалізацію цілих колективів і окремих військових по окремих напрямках діяльності.

Якщо розглядати виконання складних обов'язків військових як сукупну військову діяльність, як визначену загальну галузь занять людей і в тісному зв'язку із засобами специфічного виробництва, то вона може бути розділена на види, форми і методи.

Вид військової діяльності – це значний поділ праці. В основу його покладений зв'язок з тим або іншим основним видом озброєння й військової техніки, а також засобом ведення збройної боротьби, рівнем стратегічних і

військових задач. Поділ по видах військової діяльності знаходить свій відбиток у видах збройних сил, родах військ.

Форма військової діяльності – подальший поділ виду діяльності, що виявляється в організаційних одиницях певних військ (з'єднання, військові частини), де діяльність військовослужбовців відбувається в конкретних специфічних формах.

Метод військової діяльності військових виступає у вигляді визначених спеціальностей, що свідчать про конкретний приклад, засоби дій військовослужбовця (пілот, танкіст, моряк) і більш вузьких фахів (кулеметник, снайпер, навідник, механік-водій).

Науково-технічна революція в засобах ведення збройної боротьби в зв'язку з появою нових систем зброї, видів діяльності неминує призводить до подальшої диференціації різноманітних видів праці. Крім того, характерним явищем став ріст технічної оснащеності праці військових; посилене впровадження розумової, інтелектуальної праці; підвищення вимог до освітнього рівня військових, до інтенсивності їхньої праці й навчання.

Для захисту країни, для зміцнення миру в усьому світі країна віддає ЗС України найбільш дієздатне населення, кваліфіковані трудові ресурси, що виконують обов'язки найвищої соціальної значимості. У таких умовах піднімаються питання про необхідність ефективної організації системи військової праці, усього процесу навчально-бойової діяльності.

Вирішення завдань раціональної, ефективної організації військової діяльності здійснюється насамперед шляхом установлення твердого статутного порядку, нормування різноманітних сфер використання військової праці. Є оперативно-тактичні норми (швидкість пересування в бою, глибина різноманітних бойових порядків, рубежі), матеріальні норми, норми фінансові. Усі ці норми достатньо відпрацьовані й широко застосовуються на практиці як основа організації управління військами.

Нормування в умовах збройних сил поширюється на всі види діяльності військових і здійснюється на основі керівних документів збройних сил: статутів, положень, інструкцій, наказів Міністерства оборони України. Водночас розпорядженнями відповідних командирів (начальників) на основі досвіду можуть вводитися визначені положення із нормування військової праці на розвиток або тлумачення існуючих норм. Крім того, враховуючи, що для багатьох дій, операцій, видів військової праці немає нормативів праці як більш деталізованої норми на окремі операції, вузли, машини і важко в централізованому порядку визначити таку норму часу. Виділяються три функції для нормування військової праці:

- 1) нормування як одне з основ наукової організації військової праці, підвищення бойової готовності військ;
- 2) нормування як одне із засобів навчання й виховання воїнів;
- 3) нормування як засіб оцінки ступеня участі особового складу у військовій праці.

У військовій організації важко переоцінити значення нормування. Воно об'єднує за часом дії різноманітних учасників навчально-бойового процесу,

дозволяє ставити обґрунтовані задачі виконавцям, доцільно й ефективно використовувати особовий склад, домагатися економії матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

У різноманітній і насиченій військовій діяльності необхідно використовувати різні форми нормування. Нормування військової праці звичайно починається з найпростіших форм: визначення кількості виконаних дій за одиницю часу, кількості одиниць обслуговування техніки й виконання операцій. Потім ці прості норми витрат часу об'єднуються в більші, загальні для підрозділу і частини норм для експлуатації визначених видів озброєння і військової техніки.

Найважливіше місце серед усього процесу розробки норм праці займають нормативи бойової підготовки. Нормативи бойової підготовки – це система науково обґрунтованих методів військової праці, що відображають насамперед сучасні вимоги до експлуатації озброєння й військової техніки та нові засоби ведення бойових дій. Разом із ростом вимог до бойової готовності військ ростуть і вимоги до нормативів щодо окремих сфер військової праці. Так потреба в діях, що потребують добре розвинутих фізичних і розумових навичок, виросла зараз порівняно з тридцятими роками на 70 %.

Проблеми найбільш ефективної організації військової праці, її нормування має важливе військово-економічне значення. Військова праця прямо й безпосередньо пов'язана з матеріальними об'єктами бойової підготовки, і характер з'єднання речовинних й особистих чинників бойової готовності виражається в обсязі ресурсів, його витрата потребує постійного поновлення у вигляді визначеного обсягу, що виділяється на ту або іншу ціль.

Наукова організація праці військових підвищує ефективність їхньої діяльності, дозволяє заощаджувати матеріальні, трудові й фінансові ресурси, раціонально використовувати час, створювати необхідні сприятливі умови для всебічного розвитку воїнів.

Один із дослідників проблем підвищення ефективності військової праці Ю.Я. Киршин висуває чотири якісних критерії (показники), що характеризують ступінь науковості й раціональності організації праці:

1) військові критерії визначають бойову готовність військ, наявність можливостей для перемоги над супротивником у короткі терміни з найменшими втратами й мінімальними витратами;

2) соціальний критерій визначає рівень розвитку розумових і фізичних можливостей військовослужбовців, їхньої свідомості, моральної стійкості, змістовності й інтелектуальності військової праці;

3) економічний критерій визначає обґрунтованість заходів щодо організації військової праці, доцільність і заходи для його стимулювання;

4) фізично-психологічний критерій визначає інтенсивність діяльності, заходи для швидкого відновлення витрачених сил, виключення фахових захворювань, травм і аварій.

При визначенні підходу до наукової організації військової праці не повинно бути допущено абсолютизації певної групи питань і недооцінок інших. Всі чотири критерії повинні оцінюватися в діалектичному зв'язку, тому

що кожний із них характеризує важливу сторону військової діяльності. Особовий склад діє у визначеній системі, що характеризується своєю багатобічністю й складністю, і тому необхідно системно підходити до оцінки праці військовослужбовців.

Питання раціональної організації праці військових стали вивчатися нещодавно, і, природно, у цій сфері є цілий ряд невирішених проблем. Одним із шляхів для раціоналізації використання праці військовослужбовців, підвищення його ефективності є вивчення можливостей впровадження вартісних оцінок обсягу праці, його норм і нормативів і посилення впливу фінансових важелів на поліпшення військової праці.

Посилення впливу фінансових важелів на поліпшення організації й використання військової праці може йти по лінії удосконалювання штатної структури частин підрозділів, активної боротьби фінансової служби з використанням особового складу не за призначенням, зазначеним у штаті, з відривом особового складу від бойової підготовки і від виконання інших обов'язків у цивільних установах та організаціях.

Важливе місце в раціональному, високоефективному використанні наявних ресурсів військової праці займають різноманітні заходи економічного стимулювання найбільш дефіцитних видів військової праці, що важко відновлюються, пов'язаних з виконанням обов'язків в екстремальних умовах (екіпажі підводних човнів, літаків). У системі грошового забезпечення військовослужбовців добре розвинуті фінансові заходи стимулювання високоякісної військової служби на особливо важливих з погляду високої бойової готовності військ об'єктах, служби в найбільш важких для життя районах. Але не завжди заходи матеріального стимулювання високоякісної військової служби підкріплюються заходами морального стимулювання, не завжди ці два засоби заохочення військових використовуються з належною ефективністю. Практика показує, що як тільки заходи матеріального й морального стимулювання починають відставати від життя, відразу ж з'являються традиції, що протидіють зберіганню високих рубежів у військовій майстерності, що заважають просуванню вперед.

Вирощування висококласних фахівців з особливо важливих видів військової діяльності, пов'язаної з виконанням обов'язків в екстремальних умовах, потребує не одноразових, а постійних заходів економічного стимулювання, що є вираженням особистих матеріальних інтересів військовослужбовців, що укладаються в тісному зв'язку з обсягом, що витрачається на виконання службових обов'язків розумової і фізичної енергії.

3. Праця службовців в економіці Збройних Сил України

При плануванні використання трудових ресурсів населення держава виділяє визначений обсяг трудових ресурсів для Збройних Сил України. Цей необхідний для армії обсяг трудових ресурсів виступає у вигляді специфічної військової праці, про що говорилося в першому і другому розділах цієї теми, і

роботи працівників та службовців, що залучаються для забезпечення потреб збройних сил.

Межа поділу праці, обумовленого для збройних сил, між військовою і роботою працівників та службовців визначається конкретним відношенням цих двох категорій носіїв праці до озброєння й військової техніки, тобто до основних засобів специфічного виробництва. Праця військовослужбовців пов'язана з експлуатацією, використанням озброєння й військової техніки в мирний і військовий час або безпосереднє забезпечення умов для ефективного використання озброєння й військової техніки.

Робота працівників та службовців пов'язана в основному зі створенням побутових і господарських умов для життя військових, виконанням функцій, пов'язаних із діловодством, обслуговуванням деяких видів ремонту озброєння й військової техніки, здійсненням будівельних робіт.

Згідно зі статтею 3 Закону України “Про Збройні Сили України” для забезпечення життєдіяльності військ у Збройні Сили України приймаються громадяни, робота яких регулюється законодавством України про працю.

Відносини, що виникають між робітниками чи службовцями та військовим командуванням на всіх рівнях у процесі трудової діяльності, регламентується правовими нормами Кодексу законів про працю України і підзаконними актами. У Кодексі законів України про працю застосовується термін “власник підприємства, установи, організації”. Стосовно трудових правовідносин, які складаються в Збройних Силах, вказаним вище термінам відповідає термін “командир військової частини”. Цим терміном ми і будемо користуватися. На основі Кодексу законів України про працю щодо регулювання праці у військових організаціях щороку укладаються угоди між Міністерством оборони і Центральним комітетом профспілки працівників Збройних Сил України. У них військове відомство і профспілка зобов'язуються: постійно турбуватися про працівників і службовців Збройних Сил України; своєчасно розв'язувати різні соціально-побутові проблеми; створювати необхідні умови для підвищення бойової готовності Збройних Сил України.

У свою чергу у військових частинах між командиром військової частини і профспілками укладаються колективні угоди, які деталізують і конкретизують угоди між вищим командуванням і профспілковим органом.

Межа поділу військової праці і роботи працівників та службовців рухлива. Вона залежить від стану війни або миру, ступеня розвитку науково-технічного прогресу і пов'язаного з цим процесу поділу праці в ЗС, розвитку засобів ведення війни і засобів бойового забезпечення.

Період війни формулює свої вимоги до пропорцій праці військовослужбовців та працівників. Загальна тенденція в цей період – збільшення маси праці військових щодо маси праці робітників та службовців, що пояснюється особливостями війни, тому що необхідна більш жорстка система управління використанням ресурсів праці, і ці задачі ефективніше вирішувати з військовослужбовцями.

Науково-технічний прогрес у засобах ведення збройної боротьби призводить до розвитку двоякої тенденції щодо частини роботи працівників та службовців. Насамперед науково-технічний прогрес, формулюючи нову вимогу до системи зброї, процесів її експлуатації і відновлення, неминуче призводить до абсолютного росту числа працівників, зайнятих ремонтом і модернізацією озброєння і військової техніки на виробничих підприємствах збройних сил. Водночас насичення військ новими видами зброї призводить до тому, що в межах військового й оперативного тилу збільшується кількість військовослужбовців, зайнятих військовим ремонтом, модернізацією озброєння і військової техніки за рахунок скорочення чисельності працівників.

Співвідношення праці військовослужбовців та працівників залежить від розвитку засобів збройної боротьби і неминучою, у зв'язку з цим, зміною засобів бойового забезпечення. Поява ракетно-ядерної зброї, засобів повітряних сил, базування їх у високоширотних та інших складних для проживання районах, умовах режимності спонукає до істотного розширення рамок праці військових у військових частинах, а також при здійсненні спеціального капітального будівництва. У силу демографічних причин у зв'язку з появою великої кількості технічних досягнень, що не потребують чоловічої праці, у сучасних умовах здійснюється притягнення в збройні сили жінок. Але залучаються в ЗС не жінки-службовці, а жінки-військовослужбовці з усіма наслідками, що звідси випливають.

Ріст технічного оснащення ЗС призвів до того, що істотно змінилися цілі й задачі бою, глибина ураження, маневреності військ. У нових умовах змінилися поняття тилу, забезпечення, їхній зв'язок безпосередньо з бойовими діями. У сучасних умовах у військових і оперативному тилу на постачальницьких та інших посадах повинні бути люди, які добре знають військову справу, тому що тили стають такими ж уразливими об'єктами, які треба захищати з високим рівнем військової освіти, із не меншою напругою сил і засобів, ніж передові позиції. При сучасних можливостях доставки військ супротивник може раптово виявитися скрізь, у тому числі й у межах військового або оперативного тилу, і він скрізь повинний одержати гідну відсіч, що може бути виконано тільки військовослужбовцями.

Але при явному зростанні питомої ваги військових щодо працівників та службовців, як і раніше зберігається необхідність у праці останніх. Так, за даними американських спеціалістів, при збройних силах рівних приблизно 2,5 млн. осіб військових США, у Міністерстві оборони США є ще біля 1 млн. працівників.

Є ряд обставин, що визначає необхідність застосування роботи працівників та службовців у збройних силах.

Насамперед, треба відзначити, що до військових висуваються дуже жорсткі вікові, фізичні й демографічні вимоги. Можна сказати, що військовослужбовці найбільш дієздатна частина населення, яка виконує найбільш складні й важкі обов'язки. Цілий же ряд видів діяльності, об'єктів прикладання праці в збройних силах (в основному допоміжного характеру) не потребує цих особливих якостей, і немає необхідності пред'являти їх при

комплектуванні трудових ресурсів. А це означає, що разом з військовими для виконання цілого ряду обов'язків можуть залучатися особи більш пристарілого, віку, а також жінки. При сучасному напруженні в трудовому балансі країни це дуже важливо.

Вище вже говорилося про те, що в умовах науково-технічної революції зростає значення виробничої сфери економіки Збройних Сил України. У виробничій сфері основним методом управління виступає господарський розрахунок, одним з основних принципів якого є принцип матеріальної зацікавленості працівників і самого підприємства в результатах своєї праці.

Необхідність поділу сфери застосування праці військових, працівників та службовців впливає також і з економічних причин. До військовослужбовця пред'являються особливі вимоги, насамперед з військової точки зору. Для військового будь-якої професії його військові обов'язки виступають завжди на перший план і потребують великих витрат коштів на військову підготовку. Ці витрати суспільство визначає, виходячи із суворої необхідності.

Уся сукупна праця працівників та службовців збройних сил є необхідною, тобто працею не на себе, а на своє суспільство.

Сукупна праця працівників та службовців в збройних силах за економічною сутністю можна розділити на дві частини.

До першої частини належить праця працівників та службовців у виробничій сфері економіки Збройних Сил України. Вона характеризується тим, що створює новий продукт і можливість для відтворення спожитих засобів виробництва, розширення виробництва й нового будівництва, тобто всім тим, чим характеризується будь-яка продуктивна праця в суспільстві.

До другої групи належить праця працівників та службовців, зайнятих у військових частинах, штабах, установах, закладах. Вона не є виробничою, а створює визначені допоміжні умови для забезпечення високого рівня бойової готовності збройних сил.

Оплата праці й усі види матеріального стимулювання працівників та службовців Збройних Сил України організуються стосовно відповідних категорій робітників у народному господарстві та з урахуванням особливостей Міністерства оборони України.

Конкретна організація оплати праці працівників та службовців збройних сил виходить з економічної сутності двох частин сукупної праці – виробничої й невиробничої.

4. Витрати на підготовку кадрів для Збройних Сил України

Вирішальне значення в справі ефективного використання трудових ресурсів у Збройних Силах України має робота з підготовки кадрів військовослужбовців та працівників. Тільки навчання, придбання необхідних знань і навичок дають можливість цілком опанувати складну бойову техніку і якісно виконувати свої обов'язки.

Складність сучасних систем зброї, ріст їхніх вражаючих властивостей формулюють непорушну задачу – новим засобам боротьби повинен

відповідати й рівень підготовки військовослужбовців, причому щодо дуже широкого кола спеціальностей, навіть при експлуатації однієї й тієї ж системи зброї.

Дані спеціальних досліджень показують, наскільки важлива в сучасних умовах робота з підготовки кадрів для збройних сил. Так показники надійності радіозасобів різноманітної складності при експлуатації їхніми спеціалістами різної кваліфікації характеризується даними, наведеними в таблиці 9.1.

Таблиця 9.1.

Надійність радіозасобів

Рівень підготовки фахівців	Середній час безвідмовної роботи радіообладнання, яке складається з N елементів, год.		
	N1=200000	N2=90000	N3=260
Змінний склад, який закінчив короткочасні курси	0,74	1,7	960
Техніки	10	22	8000
Інженери	70	155	56000

Таблиця показує, що ефективність праці інженера, якщо судити за критерієм безвідмовної роботи радіозасобів, майже в 95 разів вища, ніж у змінного складу, що закінчив короткочасні курси, і в 7 раз вища, ніж у техніків.

Грамотне, кваліфіковане використання озброєння й військової техніки має не тільки чисто військове, але і велике військово-економічне значення. Підвищення ефективності використання ввіреної техніки й озброєння збільшує можливість економіки Збройних Сил України. Уміла експлуатація озброєння й військової техніки підвищує їхню надійність, довготривалість, що може призвести до звільнення визначених потужностей промисловості, яка виготовляє ці бойові засоби.

Систему підготовки трудових ресурсів у Збройних Сил України можна поділити на три частини: підготовка командних кадрів, рядового складу й працівників та службовців.

Підготовка командних кадрів збройних сил є основною роботою із формування необхідних трудових ресурсів для виконання покладених на ЗСУ обов'язків. Ця підготовка поділяється за своєю організацією й цілями на два види: підготовка офіцерських кадрів та підготовка прапорщиків, мічманів і сержантського складу.

Підготовка офіцерського складу організовується виходячи з того, що офіцерський склад – це кістяк, основа збройних сил, для яких військова служба – їхня довічна професія. Початкова підготовка офіцерських кадрів здійснюється у військових інститутах, на відділеннях військової підготовки, військових факультетах при цивільних вищих навчальних закладах. В усіх

перерахованих військово-навчальних закладах дається вища військово-спеціальна освіта, прирівняна щодо визначеного фаху до вищої цивільної освіти, яка отримується після закінчення будь-якого вищого навчального закладу.

Рядовий склад збройних сил в основній своїй масі отримує необхідну підготовку безпосередньо у військових частинах у процесі бойового навчання. Щодо конкретних фахів рядового складу організована підготовка їх у спеціальних школах (наприклад у школах молодших авіаційних спеціалістів). Розрізняють три способи комплектування особовим складом: загальний військовий обов'язок; за контрактом; змішаний – певна частина збройних сил комплектується з призову на основі загального військового обов'язку, решта – за контрактом.

Громадські та військові фахівці низки держав неодноразово пропонували комплектувати збройні сили солдатами (матросами), сержантами (старшинами) призовом за контрактом, вважаючи, що армія стає професійною й вбачаючи у цьому ледве не панацею від усіх військових та соціальних бід. Як правило, такий спосіб протиставляється комплектуванню на підставі загального військового обов'язку, яке, не суперечить створенню в збройних силах високої бойової готовності.

Досвід та практика військ доводять, що обидва способи комплектування військ мають позитивні сторони й недоліки.

Серед позитивних сторін комплектування на основі загального військового обов'язку слід назвати: постійне підтримання, завдяки дворазовому щорічному призову, підготовленого мобілізаційного ресурсу солдатів (матросів), сержантів (старшин) у необхідній кількості під час повного розгортання збройних сил, порівняно високу економність (зникає проблема житла та грошових витрат на будівництво квартир для рядового та сержантського складу, інші фінансові витрати грошового забезпечення).

Проте підготовка молодих фахівців зі складних спеціальностей (операторів радіолокаційних та радіотехнічних засобів, стрілков-навідників переносних ракетних комплексів усіх типів, радіотелеграфістів, навідників та ін.) не висока, оскільки малий визначений (1 – 1,5 роки) термін строкової служби.

Комплектування за контрактом забезпечує глибшу професійну підготовку солдатів, сержантів (термін служби за контрактом 5 і більше років), але веде до значного зменшення чисельності підготовленого мобілізаційного ресурсу, до зниження мобілізаційних можливостей під час розгортання збройних сил, значно зростають фінансові витрати на утримання військовослужбовців та їх матеріальне забезпечення.

Дослідження та розрахунки комплектування збройних сил розвинутих держав доводять, що найефективнішим є змішаний спосіб, який передбачає укомплектування основних дефіцитних спеціальностей, що визначають боєздатність підрозділу, частини, з'єднання, військовослужбовцями, призваними за контрактом; решта спеціальностей комплектується контингентом, призваним за загальним військовим обов'язком.

У цьому разі для підготовки фахівців-контрактників доцільно мати в Збройних Силах України загальну навчальну установу (військове училище сержантів ЗС України), що дозволить проводити цільове навчання контингенту для всіх видів Збройних Сил, родів військ та спеціальних військ. Перелік дефіцитних спеціальностей визначається Генеральним штабом Збройних Сил. Переважно це сержантський (старшинський) склад Збройних Сил. Необхідно звернути увагу на те, що проблеми комплектування військ, особливо за контрактом, вимагають глибоких теоретичних розробок, досліджень під час навчань і перевірки їх досвідом та практикою військ. За будь-якого способу комплектування військ слід враховувати одну мету – забезпечення високої бойової здатності та бойової готовності армії. В умовах обмежених фінансових та матеріальних засобів держави, що виділяються на утримання збройних сил, та невеликої кількості військ мирного часу (0,6 – 0,8 %) від загальної кількості населення одним із найважливіших державних завдань будівництва збройних сил є розробка й практичне створення системи підготовки й постійного підтримання знань та навичок військовозобов'язаних запасу на високому рівні.

Незначна кількість з'єднань, частин та підрозділів у збройних силах у мирний час не дозволяє провести загальну військову підготовку шляхом проходження дійсної строкової служби у військах (військово-морських силах) усього мобілізаційного складу військовозобов'язаних запасу.

Як показує аналіз щорічних призовів на строкову службу, до 15–20 % осіб призовного віку з різних причин ухиляються від служби в армії. Таке становище може призвести до появи стійкої негативної тенденції в підготовці військовозобов'язаних запасу й зниження боєздатності військових формувань мобілізаційного розгортання, створення реальної загрози военній безпеці держави.

Досвід війн та локальних конфліктів учить, що інструментом агресора завжди була раптовість. Від своєчасного переходу збройних сил із мирного на воєнне положення залежить успіх відбиття перших ударів на початку війни.

Щоб не допустити негативних наслідків існуючої тенденції у військовому навчанні населення, доцільно мати державну систему військової підготовки чоловічої частини населення, що не проходила службу у військах, яка передбачає створення мережі позаштатних навчальних пунктів у середніх загальноосвітніх та професійно-технічних закладах, на промислових підприємствах, в установах, сільськогосподарських організаціях.

Сучасний стан загальнотехнічної грамотності та рівень загальноосвітньої підготовки призовного складу дозволяє здійснювати їхню технічну та спеціальну підготовку на військових зразках техніки в цивільних умовах.

Допідготовку зі спеціальних військових дисциплін можна провести в розгорнутих військових частинах в особливий період.

Дослідження показують, що введення такої системи підготовки мобілізаційних ресурсів економічно вигідне, відповідає інтересам оборони держави.

Працівники та службовці Міністерства оборони України одержують спеціальну підготовку, як правило, поза рамками військового відомства. Проте із цілого ряду спеціальностей Військово-Морських сил, а також із будівельних спеціальностей, спеціальностей військової торгівлі є свої навчальні заклади, де отримують фахову підготовку кадри технічного складу.

Підготовка цілого ряду цивільних спеціальностей у системі Міністерства освіти України пов'язана зі специфікою комплектування деяких професій, особливо для Військово-Морських сил й органів капітального будівництва, а також із необхідністю виробітки особливих навичок і знань, необхідних спеціалісту, що виконує свої обов'язки в збройних силах.

Великий розмах діяльності із підготовки трудових ресурсів у Збройних Силах України відповідно відображається і на обсязі ресурсів, необхідних для цієї мети. Природно, що всі заходи сучасного періоду із підготовки кадрів для збройних сил потребують асигнувань по системі Міністерства оборони на навчальні та інші витрати, пов'язані з удосконаленням фахових якостей військових, працівників та службовців.

Основні фонди військово-навчальних закладів – це вкладення в об'єкти, що характеризують довгострокову матеріально-технічну базу навчання. Вони представлені будинками, спорудами, озброєнням і військовою технікою, технічними засобами управління, макетами зброї, тактичними полями, житлово-казарменним фондом та іншими видами матеріального забезпечення навчального процесу. Основні фонди для підготовки кадрів у військово-навчальних закладах створюються, як правило, не за рахунок асигнувань із кошторису на навчальні витрати, а за рахунок інших кошторисних джерел (будинки і спорудження – за рахунок асигнувань на капітальне будівництво, озброєння і військова техніка – за рахунок засобів, що відпускаються на створення матеріально-технічної бази ЗС і т. д.).

Оборотні фонди військово-навчальних закладів (навчальне майно видаткового користування, книги, реактиви, папір, устаткування навчальних кабінетів і т. д.) фінансується за рахунок асигнувань на навчальні витрати. Обсяг вкладень в оборотні фонди військово-навчальних закладів відносно невеликий (основні фонди військово-навчальних закладів – 96 %, оборотні фонди – 4 %).

У загальному процесі роботи з вишукування шляхів підвищення ефективності витрат на підготовку кадрів істотне значення мало б створення можливостей для визначення витрат на підготовку окремого курсанта. Витрати на підготовку одного курсанта є важливим показником роботи будь-якого вузу, основний для порівняння роботи військово-навчальних закладів щодо економічності навчання. Для обґрунтованого підходу до розробки такого показника необхідне вартісне урахування всього наявного майна вузів, усіх видів за єдиним планом рахунків.

У даний час у вузах збройних сил можна при існуючій системі урахування навчальних фондів і всіх витрат на навчання визначати основну частину витрат, що можна співвідносити з кількістю тих слухачів та курсантів, які навчається, і в такий спосіб визначити вартість навчання одного курсанта.

Для визначення вартості утримання одного курсанта усі витрати треба поділяти на чотири групи:

1) витрати на задоволення індивідуальних потреб особового складу (грошове забезпечення, заробітна плата працівників, усі види дорожнього забезпечення, нагороди, вартість харчування і речового забезпечення);

2) навчальні витрати (витрати на бойову підготовку, культурно-побутове обслуговування, витрати на виховну роботу, навчальні, квартирно-експлуатаційні, загальногосподарські витрати, витрати медичної служби, вантажні військові перевезення, витрати на винахідництво, на утримання й ремонт військової техніки, експлуатаційні витрати аеродромів, автодромів, полігонів, танкодромів);

3) вартість витрачених матеріалів і майна (пального й мастильних матеріалів, боєприпасів, хімічних, інженерного й іншого майна);

4) автоматизація будинків, споруджень, військової техніки, майна.

Сума, підрахована в цілому за військово-навчальний заклад, потім ділиться на кількість курсантів, і в такий спосіб визначається вартість утримання одного курсанта. Такий метод обчислення вартості утримання одного курсанта або слухача застосовується військовими академіями, військовими інститутами при визначенні вартості утримання курсантів, слухачів з інших країн або слухачів з інших міністерств і відомств.

Важливе місце в роботі з підвищення ефективності витрат на підготування кадрів для збройних сил займає впровадження технічних засобів навчання. Технічні засоби навчання (ТЗН) виступають як необхідний важіль, що істотно впливає на якість навчання й підвищує ефективність оволодіння знаннями. Активне впровадження ТЗН в навчальний процес дозволяє домогтися глибоких знань, виключення неефективних витрат на підготовку схем, креслень. Але при впровадженні ТЗН необхідно звертати увагу на ефективність використання наявної апаратури, щоб не було погоні за модою, за тим, щоб не відставати від інших.

У підвищенні ефективності роботи вузів добре проявив себе метод матеріальної зацікавленості в результатах праці. У військово-навчальних закладах Міністерства оборони України цей метод знайшов свій розвиток при стимулюванні успішної роботи з виконання планів наукової роботи і впровадження результатів досліджень у практику.

Економічна робота на всіх ділянках діяльності військово-навчальних закладів, шкіл, навчальних частин є активним важелем для вирішення задач з підвищення якості та ефективності роботи.

Найважливіше, мабуть, у вирішенні проблем ефективності і якості роботи вузів – реальний аналіз якості підготовки особового складу і того внеску, що роблять випускники на практиці в підвищення бойової готовності військ, у виконання частинами покладених на них задач. Цей шлях припускає збір й аналіз даних про службу випускників військово-навчальних закладів, посилення зв'язків з військами, швидке реагування на виявлені прорахунки, зміну форм і методів навчання особового складу.

На сьогодні, коли в наказах Міністерства оборони України визначені недоліки в підготовці випускників вузів, збір і аналіз даних про роботу молодих офіцерів особливо важливі. Враховується до того ж і постійна тенденція до ускладнення озброєння, військової техніки, засобів ведення збройної боротьби і її забезпечення.

ТЕМА 10. ЕКОНОМІЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ

1. Сутність економічної мобілізації

Економічна готовність країни до **оборони** означає готовність народного господарства забезпечити матеріальні потреби для підтримання високої бойової готовності збройних сил. Вона виражена в постійній готовності певної частини народного господарства до економічного забезпечення відбиття агресії і в мобілізаційній готовності іншої його частини.

У разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності в Україні або в окремих її місцевостях вводиться особливий правовий режим – воєнний стан, що передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Мобілізація в Україні – це комплекс заходів, які здійснюються у державі з метою планомірного переведення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ й організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань – на організацію і штати воєнного часу.

Мобілізація поділяється на загальну і часткову й проводиться відкрито або приховано. **Загальна мобілізація** проводиться одночасно на всій території України та стосується всіх органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ та організацій.

Часткова мобілізація може проводитися в окремих місцевостях держави, а також стосуватися деякої частини Збройних Сил України, інших військових формувань й окремих галузей національної економіки.

Рішення про проведення відкритої мобілізації має бути негайно оголошено через засоби масової інформації. Рішення про проведення прихованої мобілізації доводиться по закритих каналах до керівників Ради міністрів Автономної Республіки Крим, міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Із метою ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій та катастроф у мирний час може проводитися **цільова мобілізація**.

У рішенні про проведення мобілізації Президентом України визначаються вид, обсяги, порядок і термін проведення. Із моменту оголошення мобілізації (крім цільової) чи введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях настає **особливий період** функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ й організацій.

Демобілізація – це комплекс заходів, спрямованих на планомірне переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій на роботу і функціонування в умовах мирного часу, а Збройних Сил України, інших військових формувань – на організацію і штати мирного часу.

Рішення про демобілізацію, а також порядок і терміни її проведення приймає Президент України.

Сукупність оборонних галузей і частини підприємств цивільних галузей промисловості, транспорту, сільського господарства й матеріально-технічного постачання, які зайняті економічним забезпеченням бойової готовності збройних сил, **складають економіку постійної готовності**. Підтримка певної частини економіки в постійній готовності є об'єктивною необхідністю, закономірністю економічного забезпечення оборони країни.

Завчасне створення великих запасів озброєння й бойової техніки, які достатні для матеріального забезпечення війни будь-якої тривалості, є проблематичним через низку причин. По-перше, для цього потрібно було б ще в мирний час провести відмобілізування значної частини економіки й відволікти на воєнні потреби непомірно великі матеріальні, трудові і фінансові ресурси, що неминуче загальмувало б розвиток самої економіки та негативно вплинуло на добробут народу. По-друге, у зв'язку з бурхливим розвитком науково-технічного прогресу відбувається швидке моральне старіння засобів збройної боротьби, яке викликає часті заміни систем озброєння іншими. А це накладає додатковий тягар на економіку й робить економічно недоцільним і навіть неможливим утворення великих запасів, які постійно оновлюються дорогою воєнною технікою. Було б помилково орієнтуватися на нагромадження запасів озброєння й нехтувати можливістю використання ресурсів народного господарства в ході війни.

Мобілізація економіки – частина загальної мобілізації, це переведення економіки з мирного на воєнний стан із метою надійного забезпечення потреб будівництва збройних сил і ведення бойових дій в озброєнні, військовій техніці та інших матеріальних засобах. Вона супроводжується різкою зміною народногосподарських пропорцій на користь воєнного виробництва.

Мобілізація економіки передбачає: організацію промислового виробництва за планами війни; перебудову роботи транспорту й зв'язку, капітального будівництва; розгортання НДДКР з урахуванням оборонних задач, що виникають; проведення заходів із підвищення стійкості функціонування воєнної економіки і народного господарства в цілому.

Мобілізація економіки включає таким чином, по-перше, заходи щодо його мобілізаційної підготовки, по-друге, безпосередній процес переведення економіки з мирного на воєнний стан. Економічна мобілізація визначається: рівнем розвитку продуктивних сил, характером війни й залежить від часу й простору, кількості підготовлених резервів та мистецтва планування та управління.

Основні **особливості мобілізаційної підготовки економіки** в сучасних умовах: перенесення більшої частини мобілізаційних заходів на передвоєнний період або на початок війни; підвищення значення матеріальних резервів і запасів, які потрібні для забезпечення розгортання та постачання воєнної промисловості; необхідність завчасного досягнення високої мобілізаційної готовності воєнної економіки й всієї економіки; здійснення вже в мирний час заходів щодо підвищення стійкого функціонування економіки під час війни.

З урахуванням відмічених особливостей найбільш реальними шляхами задоволення потреб збройних сил в ОВТ та інших матеріальних засобах в сучасних умовах є: забезпечення необхідного рівня запасів ОВТ та інших матеріальних засобів; створення організаційно-економічних умов для швидкого за необхідністю нарощування виробництва воєнної продукції існуючою воєнно-промисловою базою; переведення всієї економіки на воєнні рейки в ході довгої війни.

Примусове відчуження об'єктів приватної власності юридичних і фізичних осіб у зв'язку із запровадженням та здійсненням заходів правового режиму воєнного стану підлягає наступному повному відшкодуванню їх вартості в порядку, визначеному законом.

Мобілізаційні потужності – це максимальні річні виробничі можливості щодо випуску заданої номенклатури виробів після закінчення розгортання виробництва та переходу на режим роботи в умовах особливого періоду. Вони утворюються відповідно до будівельних норм, систем стандартів з безпеки праці, а також з правил прийняття в експлуатацію підприємств, споруд. Обладнання, що є у складі мобілізаційних потужностей, яке не використовується в поточному виробництві, зберігається на складах підприємств або консервується на місці.

2. Проблеми мобілізаційної підготовки економіки України

Мобілізаційна підготовка в Україні – це комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових і спеціальних заходів, які здійснюються в мирний час із метою підготовки органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування. Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ й організацій для своєчасного та організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави в особливий період.

Зміст мобілізаційної підготовки складає: нормативно-правове регулювання у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації; наукове та методичне забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації; визначення умов діяльності та підготовка до роботи в умовах особливого періоду; розроблення мобілізаційних планів, а також довготермінових та річних програм (планів) мобілізаційної підготовки; підготовка Збройних Сил України, інших військових формувань до проведення мобілізації; підготовка галузей національної економіки до переведення й функціонування в умовах особливого періоду; створення, розвиток та утримання виробничих потужностей мобілізаційного призначення для задоволення потреб держави, Збройних Сил України, інших військових формувань і невідкладних потреб населення на особливий період; підготовка органів і сил Цивільної оборони України до переведення з мирного на воєнний стан; утворення й підготовка до розгортання спеціальних формувань, призначених для передачі в разі мобілізації до складу Збройних Сил України, інших військових формувань, а також для забезпечення функціонування галузей національної економіки в умовах особливого періоду; створення, зберігання та відновлення запасів мобілізаційного резерву; створення та утримання страхового фонду конструкторської, технологічної та проектної документації для забезпечення виробництва озброєння, військової техніки, важливої продукції матеріально-технічного призначення, будівництва та відновлення об'єктів народного господарства; підготовка й утримання в належному стані техніки та об'єктів, призначених для передачі у випадку мобілізації Збройним Силам України, іншим військовим формуванням; створення та утримання в готовності до роботи під час мобілізації та на воєнний час системи управління та зв'язку органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій; планування та підготовка до нормованого забезпечення населення продовольчими та непродовольчими товарами, медичного обслуговування, забезпечення послугами зв'язку, транспорту, комунальними та побутовими послугами; військовий облік військовозобов'язаних і призовників; підготовка та нагромадження військово навчених ресурсів військовозобов'язаних і призовників за військово-обліковими спеціальностями для комплектування Збройних Сил України, інших військових формувань у мирний час та під час мобілізації; бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями; підготовка керівного складу органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій до дій у разі мобілізації; підвищення кваліфікації керівників органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій, працівників мобілізаційних органів із питань мобілізаційної підготовки та мобілізації; проведення військово-економічних мобілізаційних навчань і тренувань; перевірка й оцінка стану мобілізаційної

готовності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування. Збройних Сил України, інших військових формувань, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки та регіонів України, підприємств, установ й організацій; міжнародне співробітництво у сфері мобілізаційної підготовки.

Керівництво мобілізаційною підготовкою та мобілізацією держави, безпосередньо Збройних Сил України, інших військових формувань покладається на Президента України, органів державної влади, інших державних органів, галузей національної економіки – на Кабінет Міністрів України, в Автономній Республіці Крим – на Раду міністрів Автономної Республіки Крим, у галузях національної економіки і регіонах України – на відповідні центральні й місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях – на їх керівників.

Функції щодо координації планування, методологічного, методичного та наукового забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації в галузях національної економіки покладаються на Міністерство економіки України, а в Збройних Силах України, інших військових формуваннях – на Міністерство оборони України.

Співробітництво з іншими державами у сфері мобілізаційної підготовки здійснюється відповідно до міжнародних договорів України.

Фінансування мобілізаційної підготовки здійснюється відповідно за рахунок коштів державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ і організацій. Із державного бюджету відповідно до закону фінансуються заходи та роботи з мобілізаційної підготовки, які мають загальнодержавне значення. Із місцевих бюджетів фінансуються заходи та роботи з мобілізаційної підготовки місцевого значення. За рахунок коштів підприємств, установ й організацій фінансуються заходи та роботи з мобілізаційної підготовки, що проводяться за ініціативою самих підприємств, установ й організацій згідно з мобілізаційними планами.

Заходи мобілізаційної підготовки та мобілізації фінансуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено законом.

ТЕМА 11. УПРАВЛІННЯ ОБОРОННОЮ ЕКОНОМІКОЮ

1. Поняття і принципи управління оборонною економікою.

Оборонна економіка з усіма різноманітними й внутрішніми зв'язками є складною динамічною системою, що постійно розвивається, та складається з різноманітних підсистем.

Управління як функція будь-якої організаційної системи забезпечує зберігання структури, підтримку режиму постійної діяльності, реалізацію виробленої програми. Управління характеризується сукупністю прийомів і

методів, застосовуваних у визначеній організованій структурі з метою планомірного впливу на систему для досягнення поставленої цілі.

Будь-яке управління включає три специфічних поняття: об'єкт управління (або система, в інтересах якої здійснюється управляючий вплив); суб'єкт управління (особа або особи, що здійснюють управління); технічні засоби й інформаційні зв'язки між об'єктом і суб'єктом управління

Сутність управління визначається метою системи. Оборонна економіка має мету – забезпечити економічні потреби збройних сил за будь-яких обставин. Отже, суть управління полягає в тому, щоб із допомогою визначених прийомів та методів так організувати роботу людей і цілих колективів, щоб своєчасно й найбільш оптимально визначити потребу збройних сил в озброєнні, військовій техніці та військовому майні, здійснити необхідні зв'язки з економікою країни для задоволення цієї потреби, організувати фінансування військових поставок, одержати, розподілити та забезпечити правильну експлуатацію у військах озброєння, військової техніки й військового майна, домогтися найбільшої ефективності у використанні ресурсів, створити матеріальні стимули у вирішенні задач бойової готовності для особового складу.

Оскільки управління являє собою сукупність прийомів і методів впливу на керовану систему зверху й донизу, то дуже важливим у цьому плані є питання про структуру управління, тобто про визначені організаційні основи застосування на практиці цих прийомів і методів.

Структура управління оборонною економікою будується з урахуванням її цілей та задач, організаційних принципів будівництва збройних сил у тісному зв'язку з рішенням питань управління економікою країни. Але при всій різноманітності, що враховується при організації управління оборонною економікою, треба відзначити, що основою виступає військове управління, структура управління військами.

Структура управління розподіляється на визначені горизонтальні ланки, що називаються рівнями управління. У рівнях подані однорідні ланки військового управління, що характеризуються в основному однаковими організаційними, адміністративними й функціональними правами, відповідальністю, виконанням задач.

Відомі три види основних бойових задач, що виконуються в Збройних Сил України: 1) стратегічний, 2) оперативний, 3) тактичний. Є і визначені ланки військової організації, що вирішують ці задачі. Для виконання поставлених задач організовується управління військами.

Три організаційних ланки економіки Збройних Сил України (центральне, оперативного командування (армійське і військове) відображають відповідні структурні ланки військової організації й рівень розв'язуваних ними задач.

Водночас при розгляді питання про структуру управління економікою Збройних Сил України треба мати на увазі, що внаслідок особливостей військової організації із окремих видів ЗС, родів військ, у деяких ланках збройних сил можуть бути й додаткові ланки управління економічною

діяльністю. Тут особливий інтерес викликає військова ланка економіки Збройних Сил України.

Військова ланка подана з'єднанням і військовою частиною, тобто такими організаціями, економічна діяльність яких підходить під загальне поняття “військове господарство”. Як у з'єднанні, так і у військовій частині здійснюється процес споживання кінцевого військового продукту, й з погляду визначення шаблів його функціонування вони рівнозначні. Але з погляду організації управління у певних випадках з'єднання виступає стосовно військової частини забезпечуючим органом і вищою ланкою управління, що регулює її військово-економічну діяльність.

Таким чином загальна принципова структура управління по ланках економіки Збройних Сил України може доповнюватися у визначених випадках іншими взаємозв'язками.

Прийоми й методи управління стосовно даної системи можуть бути зовнішніми й внутрішніми. Зовнішні відносини управління зв'язують економіку Збройних Сил України з економікою країни, її плановими й фінансовими органами, виробничою та невиробничою сферами. Внутрішні зв'язки характеризують відносини за економічним забезпеченням збройних сил, усю систему організаційних та інших важелів управління економікою безпосередньо в збройних силах.

Управління, якщо його характеризувати за системою організаційних зв'язків, може бути лінійним (безпосередні управлінські рішення вищого командира, начальника), функціональним (управлінські рішення приймаються по лінії функціональної залежності) і змішаним (тобто лінійнофункціональним, коли управління рішеннями приймаються командиром та начальником тієї або іншої служби забезпечення).

Принципи управління – це керівні правила, основні положення та норми, якими керуються суб'єкти управління й органи управління економікою Збройних Сил України завдяки об'єктивно сформованим умовам, що характеризують дане явище, відмінне від інших. Отже, принципи управління економікою ЗСУ повинні відображатися як загальні правила і вимоги до управління, що впливають з природи ринкового господарства, так і правила, що впливають із специфіки даного явища, його цілей і задач у загальній військовій організації.

Виходячи з методології вирішення питань організації й управління в цілому можна формулювати ряд принципів управління економікою Збройних Сил України:

1. Принцип системності. Економіка Збройних Сил України як складна система насамперед тісно пов'язана із зовнішніми чинниками: економікою країни, оборонною економікою, військовою політикою. У середині самих ЗС України вона зазнає впливу від коштів і засобів ведення збройної боротьби, задач будівництва Збройних Сил. Економіка Збройних Сил України має свої внутрішні закономірності й зв'язки, що постійно змінюються, удосконалюються. Тому необхідно в єдиній комплексній оцінці різноманітних зв'язків виробити об'єктивну наукову лінію. Управління економікою ЗСУ,

розробка структури й методів управління в цілому та в будь-якій її галузі не можуть бути виключені зі складної структури зовнішніх і внутрішніх взаємовідносин.

Приведення в єдину струнку систему всіх методів і засобів планомірного впливу на економіку Збройних Сил України з метою успішного виконання нею поставлених задач не може бути здійснене поза рамками наукового підходу до системи в цілому. Насамперед, сама економіка ЗСУ – це об'єкт наукового пізнання, галузь військово-економічної науки. Прийняття будь-якого рішення на основі оцінок поданої різнопланової інформації – це науковий прогрес, який потребує високої ерудиції й підготовки будь-якого керівника, його штабу. Вироблені рішення повинні суворо науково співставлятися із складним і динамічним характером економіки ЗСУ. Особливо важливий розвиток цього принципу в сучасних умовах, коли науково-технічний прогрес міцно ввійшов у життя й побут військ, коли наука стала повноправним елементом військової могутності держави.

2. Принцип централізації. У Збройних Силах України специфічні задачі управління найбільш раціонально можуть бути здійснені на основі централізації управління, принципу єдиноначальності.

Це означає, що остаточне рішення про вибір необхідних методів організації, засобів і методів планомірного впливу на складові частини економіки ЗС України, остаточна оцінка отриманої інформації належать командирі (начальнику).

Командир (начальник) в обсязі наданих йому прав здійснює лінійне або лінійно-штабне управління. Лінійно-штабне управління здійснюється командиром не особисто, а через штаб. В економіці ЗС України основна маса управлінських рішень командирів і начальників здійснюється через лінійно-штабне управління.

Принцип централізації управління ніяк не суперечить колегіальності в підготуванні рішень на управління, розвитку ініціативи особового складу, необхідної для успішного виконання поставлених задач.

Принцип централізації управління вимагає від відповідного суб'єкта чіткої управління, концентрації зусиль на практичному здійсненні поставлених задач.

3. Оперативність, гнучкість і маневреність. Забезпечення потреб Збройних Сил України при будь-яких умовах обстановки потребує насамперед оперативності в управлінні процесом економічного забезпечення, можливого тільки при наявності постійних тривалих зв'язків із командуванням забезпечуючих органів, штабами й військами, високої аналітичної спроможності в оцінці обстановки, необхідної військової та спеціальної підготовки.

Управління на основі оперативної інформації повинно бути гнучким і маневреним. Творча оцінка отриманої інформації повинна бути спрямована на те, щоб не припускати шаблонів у військово-економічних рішеннях, мати альтернативну можливість вибору визначених варіантів дій, тверезо оцінювати наявний досвід і можливості супротивника.

У цілому вибір управлінських рішень, методів і засобів впливу на економіку ЗС України відповідає швидкоплинному характеру сучасних бойових дій.

4. Стійкість і надійність. Цей принцип завжди був дуже важливим для всіх ланок збройних сил, але особлива його значимість для економіки Збройних Сил України відповідає сучасними вимогами до економічного забезпечення військ.

У сучасних умовах вирішити задачу безперебійного забезпечення збройних сил можна тільки при наявності таких форм управління, що відповідали б новим технічним можливостям. Для досягнення стійкості й надійності управління необхідно створювати дублюючі системи, приймати всі заходи для того, щоб виключити вихід із ладу технічних засобів управління. Великий ефект може дати застосування електронно-обчислювальної техніки, уніфікованих форм наказів, розпоряджень, варіантів більш спрощених форм обліку й звітності, що давали б можливість у визначені, більш короткі терміни, видавати й опрацьовувати інформацію й цим самим допомагали б вирішувати проблему стійкості й надійності управління.

5. Вибір головної ланки. Цей принцип полягає у визначенні на основі аналізу фактів і подій основної задачі, рішення якої дозволить успішно виконати весь комплекс питань управління й удосконалення системи військово-економічного забезпечення збройних сил.

Підвищення ефективності та якості управління економікою збройних сил – це вирішення питання про співвідношення централізованого управління з розвитком військово-економічних процесів і самостійністю низових господарських одиниць у межах загального плану; широке впровадження економічних методів управління з активізацією ролі вартісних важелів в економіці, надання управлінню більш гнучких організаційних структур, що відповідають сучасному етапу розвитку збройних сил.

2. Функції управління оборонною економікою

Для процесу управління військовою економікою характерні визначені функції, через які виражається сутність управління. Функції управління виражають диференціацію цілеспрямованих впливів, розкривають їхнє утримання й спеціалізацію праці в цій сфері.

В управлінні економікою Збройних Сил України можна виділити такі функції: 1) планування, 2) організація, 3) добір і розмежування кадрів, 4) облік і контроль.

Однією з найголовніших функцій управління є планування. Досягнення планомірності особливо важливо для будь-якої системи господарства.

Планування діяльності будь-якої структурної ланки, тобто етапу, з якого починається управління, включає такі фази:

- 1) визначення цільового призначення або формування політики щодо даної системи;
- 2) прогнозування або оцінку перспектив;

- 3) постановку цілі або визначення кінцевого результату робіт;
- 4) формування плану дій щодо досягнення поставлених задач;
- 5) розрахунок обсягу витрат і розподіл їх між основними видами діяльності, які виконуються в інтересах вирішення поставленої задачі.

Плани військово-економічної діяльності в збройних силах можуть бути матеріальними (у натуральному вираженні) й фінансовими (у вартісному вираженні). Важливими документами планування виступають баланси (матеріальні і вартісні), у яких здійснюється взаємозв'язок потреб збройних сил і наявних можливостей їхнього задоволення. Матеріальні баланси різноманітних видів розробляються Міністерством оборони України, вартісні баланси ускладають і подають ланки виробничої сфери, що працюють на господарському розрахунку, фінансові органи розпорядників коштів; складаються й зведені баланси на групу підприємств, будівництв, у цілому за центральне забезпечуюче управління, по його виробничій діяльності.

Підрахунок планової потреби здійснюється за допомогою норм і нормативів, що мають множинну характеристику залежно від обраного показника.

В економіці Збройних Сил України можна виділити три рівні планування, що відповідають трьом її структурним ланкам.

Перший рівень – це рівень відпрацювання в центральній ланці планових узагальнюючих показників, що є частиною загальнодержавних планів й основних планів розвитку матеріально-технічної бази збройних сил. Сюди належить насамперед кошторис Міністерства оборони України як єдиний фінансовий план забезпечення потреб збройних сил, плани замовлень озброєння й військової техніки, плани капітальних вкладень, промислового виробництва та ін.

На етапі планування матеріальні плани забезпечення постійної бойової готовності військ мають вартісне, фінансове вираження. Усі відносини Міністерства оборони й народного господарства щодо створення матеріально-технічної бази військ, надання послуг обов'язково оплачуються за рахунок коштів, асигнованих на оборону країни. Тому при визначенні планового обсягу постачань у натуральному вираженні або послуг визначається і їхня вартість. Плани центральної ланки економіки Збройних Сил України щодо організації промислового, будівельного й сільськогосподарського виробництв, що є частиною загального плану раціонального й економічного розвитку країни, мають теж вартісне вираження.

Таким чином, у центральній ланці економіки Збройних Сил України здійснюється повне планове ув'язування матеріально-речовинних і вартісних чинників забезпечення постійної бойової готовності військ збройних сил.

Другий рівень – це рівень планування в оперативному командуванні (армійській ланці економіки ЗСУ), у якому планова робота організується відповідними командуючими й здійснюється під керівництвом їх заступників і начальників служб.

Плани складаються окремо по кожному виду матеріально-технічного забезпечення. Планова діяльність забезпечуючих органів оперативних

командувань є продовженням планової роботи центральних забезпечуючих органів. На другому рівні планування здійснюється планове ув'язування виділених ресурсів із потребами військ.

Плани забезпечення навчально-бойової діяльності військ на рівні оперативного командування носять комплексний характер, тому що в них відображаються заходи із забезпечення потреб різноманітної діяльності військ матеріальними й фінансовими ресурсами.

Третій рівень планування – планування у військовому господарстві, тобто у такій ланці, де здійснюється реальний процес споживання матеріальних й особистих чинників бойової готовності військ.

Для планування як функції управління економічною діяльністю у виробничій та невиробничій сферах економіки країни характерно обов'язкова наявність фінансових кошторисів або бюджетів, що є запорукою реальності планування. Бюджети й кошториси дають можливість фінансам впливати на розвиток даної системи в тому або іншому напрямку.

У досягненні результатів цілеспрямованої дії на систему економічного забезпечення збройних сил у функції планування велике значення має координування або регулювання. У складному комплексі військово-економічної діяльності необхідне чітке розмежування дій у сферах і ланках ЗС, визначення не тільки головних завдань, але й конкретних зобов'язань як у цілому за підсистему, так і за її складові частини аж до конкретних виконавців. Координування, спрямоване на створення найбільш сприятливих умов для досягнення поставлених цілей, виражається також у методах саморегулювання. Важливе місце займають процеси поточного узгодження методів забезпечення, засобів дії для успішного виконання задач, поставлених перед економікою Збройних Сил України.

Поряд із функцією планування в економіці Збройних Сил України важливою функцією виступає **організація**. Саме через здійснення цієї функції створюється практичний механізм усієї системи управління.

Підбір і розташування кадрів. Ця функція управління пов'язана з головним компонентом економіки Збройних Сил України – із особовим складом, тобто людським чинником боєздатності. У діяльності людей реалізуються усі функції управління. Тільки люди з єдиними цілями спроможні виконати складні задачі щодо економічного забезпечення збройних сил в умовах підвищених вимог до бойової готовності військ. Військово-економічна діяльність специфічна, вона пред'являє високі вимоги до кваліфікації кадрів. Управління людьми потребує чіткого розмежування їхніх обов'язків, визначення функціональних обов'язків для кожного, умов роботи для кожного на будь-якій ділянці діяльності. У статутах і посібниках ЗСУ сформульовані основні вимоги, що дозволяють щонайкраще вплинути на можливість колективу, реалізацію всіх можливостей людського чинника, створити позитивний, керуючий вплив у такому напрямку, що дозволив би найбільш ефективним методом виконати поставлену задачу.

Облікові дані дозволяють говорити про дійсне положення справ у будь-якій сфері й галузі економіки Збройних Сил України. Облік є засобом, що

забезпечує цілість власності (у тому числі в ЗСУ). Без достовірного й сучасного обліку не може глибоко виявитися жодна інша функція управління, не може бути налагоджена нормальна військово-економічна діяльність у господарстві збройних сил. Облік здійснюється безупинно, як безупинна і сама військово-економічна діяльність.

В економіці Збройних Сил України застосовуються всі три види народногосподарського обліку: бухгалтерський, статистичний та оперативнотехнічний.

Бухгалтерський облік застосовується в усіх установах й організаціях ЗСУ та військових частинах. Об'єктами бухгалтерського обліку є господарські операції, джерела їх формування й господарські процеси, здійснювані установами або їх відособленою частиною. Кожна господарська операція одержує вартісне (грошове) вираження і за системою подвійного запису (за дебетом і кредитом) відображається на рахунках бухгалтерського обліку.

Специфічною частиною бухгалтерського є фінансовий облік. Фінансовий облік – це система обліку, застосовувана у фінансових службах низових військово-господарських одиниць (військових частинах, установах), а також у фінансових органах розпорядників кредитів за кошторисом Міністерства оборони України з метою здійснення контролю за виконанням кошторису, цілістю коштів. Фінансовий облік як джерело інформації забезпечує дані про наявність і розміщення коштів, їх надходження й витрати.

Об'єктами фінансового обліку є тільки фінансові операції. Порядок оформлення документів і ведення облікових записів визначається загальними вимогами, запропонованими до бухгалтерського обліку.

Задачею статистичного обліку є висвітлення питань військово-економічної діяльності шляхом суцільного масового або вибіркового спостереження за визначеним об'єктом. За допомогою статистичного обліку в економіці Збройних Сил України здійснюється облік особового складу збройних сил. Він широко використовується при вивченні питань, пов'язаних з оцінкою наявності й використання озброєння, транспорту, військового майна, продовольства, пального. Статистичний облік використовується також для вивчення й узагальнення визначених даних про стан бойової та господарської діяльності військ на основі поданих звітів і повідомлень або на основі контрольних перевірок, інвентаризацій.

Оперативно-технічний облік дає хронологічну кількісну характеристику військово-економічних явищ у натуральних специфічних показниках. Оперативно-технічний облік в економіці Збройних Сил України виступає в основному у вигляді так званого військового обліку. У зв'язку з централізацією забезпечення військ озброєнням і військовою технікою специфічними особливостями організації економіки ЗС України та у її складі військового господарства всі матеріально-майнові цінності у військових частинах та установах враховуються не в грошовій (вартісній) оцінці, а в натуральному вимірі (за кількістю, масою і т. п.).

Задачею усіх видів обліку, які застосовуються в економіці Збройних Сил України, є забезпечення систематизованих даних для управління

економікою ЗСУ, планування й витребування матеріальних грошових ресурсів, здійснення аналізу та контролю за їх правильним і доцільним використанням.

Частиною інформаційної бази управління є звітність. Звітність – зведена кількісна характеристика військово-економічної діяльності структурних ланок збройних сил за визначений період. Звітність, як правило, буває місячна, квартальна та річна. Звітність дає можливість найбільш ефективно проявити зворотній зв'язок, тому що звітність дозволяє переконатися в слушності застосування управлінських рішень, у єдності дій системи з метою виконання поставленої цілі; звітність певною мірою є базою для прийняття рішень на майбутнє. Проте при використанні звітності як бази для прийняття рішень на майбутній період треба мати на увазі, що не можна будувати прогнози розвитку тих або інших ланок економіки Збройних Сил України тільки на основі наявної звітної бази. Необхідно враховувати багато чинників, що визначають можливості військово-економічної діяльності, використовувати методи прогнозування, довгострокові нормативи. Великі можливості для упорядкування й аналізу звітності в даний час дає електронно-обчислювальна техніка, яка широко застосовується в збройних силах.

Контроль як функція управління поділяється за засобами його здійснення на ряд видів, форм, методів.

Контроль в економіці Збройних Сил України можна поділити на три основні види:

- 1) контроль технічного стану озброєння, військової техніки й військового майна (технічний контроль);
- 2) контроль господарської діяльності (господарський контроль);
- 3) контроль фінансово-господарської діяльності (фінансовий контроль).

У галузях економіки України господарський та фінансовий контроль виступають у вигляді єдиного контролю за фінансово-господарською діяльністю будь-якого господарчого суб'єкта, увесь рух матеріальних ресурсів опосередковується через спрямування грошових фондів, за станом яких можна говорити про якість фінансово-господарської діяльності в цілому, фінансовому контролю за фінансово-господарською діяльністю належить головна роль; а саме через перевірку доцільності, законності й ефективності використання фондів фінансових ресурсів вирішуються основні завдання контролю за фінансово-господарською діяльністю.

В економіці збройних сил, у якій рух матеріальних ресурсів у невиробничій сфері не завжди опосередковується через адекватне прямування грошових фондів, основні фонди не враховуються за вартістю, фінансовий контроль не має таких широких можливостей як у виробничій і невиробничій сферах економіки країни. У повному обсязі фінансово-господарський контроль із застосуванням усіх його форм і методів здійснюється у виробничій сфері збройних сил.

В економіці Збройних Сил України велике місце займають різноманітні методи технічного й господарського контролю. Усе це залежить від основної ідеї контролю як функції управління: будь-який об'єкт військово-економічної

діяльності з його особливостями та специфічними рисами визначає й метод контролю. Якщо фінанси не опосередковують всіх економічних відносин в збройних силах, то можна зробити висновок, що фінансовий контроль може поширюватися тільки на ту сферу діяльності, що відображається в роботі фінансових органів. Сфера й рамки господарського контролю у військово-господарських одиницях визначені наказами Міністра оборони України.

Порядок здійснення технічного контролю встановлюється наказами Міністерства оборони України по окремих групах, видах озброєння й військової техніки. Технічний контроль дозволяє визначати можливості того або іншого виду озброєння й військової техніки, віддавати свою споживчу вартість у процесі бойового навчання, необхідність заміни озброєння й військової техніки внаслідок фізичного або морального зносу, а також обсяг нових вкладень у розвиток матеріально-технічної бази збройних сил.

Фінансовий контроль в економіці ЗС виступає в багатьох видах, формах і методах. Якщо виходити із загальної теорії управління, то фінансовий контроль – це контроль за роботою фінансових органів, за відображенням у їхній діяльності даних про рух фондів грошових коштів. Поняття "контроль фінансово-господарської діяльності військової частини" означає, що фінансово-господарські операції перевіряються в тому обсязі, у якому вони відображені у фінансовій службі військової частини, з'єднання й інших ланках.

Контролю як функції управління, його видам, формам і методам належить важливе місце в системі управління економікою Збройних Сил України. Контроль дає можливість говорити про досягнення загальної мети й виконанні завдань кожною структурною ланкою, про те, які рішення повинні бути прийняті для усунення виявлених хиб або поширення передового досвіду роботи. Зворотня інформація, яка є дуже важливою в системі управління, складається з даних обліку й контролю.

Важливе місце в управлінні економікою збройних сил займають аналіз і напрацювання управлінських рішень.

Аналіз виступає як загальний універсальний метод пізнання явищ природи й суспільства та не може вважатися окремою функцією управління. Аналіз є складовою частиною будь-якої функції управління, будь-якого управлінського рішення в економіці збройних сил. Без активного розумового процесу, що виступає у вигляді аналізу, тобто розкладання події на його складові частини, оцінки взаємодії цих частин, можливих наслідків дій, що намічаються, неможлива будь-яка діяльність людини.

Аналіз – метод пізнання й водночас галузь спеціальних наукових знань, що формулюють специфічні закономірності цього процесу, що допомагає активно й цілеспрямовано проявитися функціям управління.

Види й методи аналізу залежать від характеристики того об'єкта, діяльність якого досліджується. Якщо виходити з обліку основних військово-економічних характеристик об'єктів аналізу, наявних в економіці Збройних Сил України, то методи аналізу повинні будуватися виходячи з особливостей функціонування двох її сфер – виробничої та невиробничої.

У виробничій сфері об'єктом аналізу є економічна, господарська діяльність підприємств, будівництв, сільськогосподарських підприємств, торгово-побутових підприємств. Тому перший напрямок практичного здійснення цього методу пізнання називається економічний аналіз господарської діяльності. Інший напрямок аналізу пов'язаний з оцінкою діяльності невиробничої сфери й виступає в основному у вигляді військово-економічного аналізу.

Методи аналізу допомагають більш глибоко вивчити реальний стан справ, намітити необхідні заходи щодо усунення недоліків і поширення передового досвіду роботи.

Методи економічного аналізу господарської діяльності виробничої сфери економіки Збройних Сил України виступають як визначені практичні засоби комплексного вивчення впливу всіх чинників на виконання планів розвитку підприємств, будівництв, об'єднань. При здійсненні економічного аналізу використовуються різні методи (прийоми): порівняння (порівняння звітних і планових показників, можливостей підприємства й наявного плану), угруповання (використання трудових ресурсів, устаткування, стан фінансів, платежів і т. п.), узагальнення результатів (висновки, загальна оцінка діяльності, пропозиції й рекомендації). Для проведення аналізу використовуються також балансовий, графічний, економіко-статистичні та інші методи.

Здійснення економічного аналізу господарської діяльності виробничої сфери поділяється на ряд ланок, серед яких головне місце належить фінансовим органам. Бухгалтерія разом із планово-економічними і виробничими відділами здійснює безперервний аналіз діяльності підприємства. Фінансові органи здійснюють аналіз економічної діяльності в ході ревізії і перевірок, при розгляді звітності й прийнятті рішень по ній.

Для підвищення ефективності виробничої сфери важливе значення мають методи аналізу, який здійснюється безупинно відповідно до ходу виробничого процесу. Щоденна аналітична інформація дає можливість керуючому органу приймати рішення оперативно, висвітлювати їхню форму, що дозволяє найбільш раціонально домагатися поставленої мети.

Значення безупинного й своєчасного аналізу особливо важливе для виробничої сфери економіки Збройних Сил України, тому що в умовах війни та миру обстановка завжди потребує швидких рішень, маневру силами й засобами як у масштабі органу управління, так і в масштабі підприємства.

Військово-економічний аналіз – це гілка економічного аналізу, що відокремилася, обумовлена потребами управління ресурсами в економіці Збройних Сил України. Якщо економічний аналіз у своїй основі будується на дослідженні взаємовідносин обсягів залучених у виробничий обіг ресурсів і виробленої продукції ("вхід" і "вихід") й усіх умов, пов'язаних із прямуванням фондів у процесі виробництва, то військово-економічний аналіз діяльності в невиробничій сфері економіки ЗСУ здійснюється на основі використання інших специфічних методів аналізу.

У процесі військово-економічного аналізу обсяг, що втягується в обіг ресурсів порівнюється не з конкретним обсягом вироблених товарів, а з визначеною діяльністю, рівнем досягнутої боєздатності, для чого й необхідні специфічні критерії та показники, що дозволяють говорити про ефективність військово-економічної діяльності, про ефективність витрат на оборону країни. Але, незважаючи на визначення особливостей, військово-економічний аналіз виступає як метод пізнання економічних закономірностей щодо забезпечення всім необхідним збройних сил, тому що він формулює загальні принципи дослідження явищ, виділення їх складових частин, урахування взаємодії різноманітних сил, економічних і військових чинників у досягненні постійної бойової готовності військ (сил).

Вироблення управлінських рішень – це процес реалізації в підсумковій формі визначеного прийому взаємодії на об'єкт управління. Виробленням рішення виступає скоріше синтез функцій управління, причому рішення можуть бути прийняті на основі оцінки наявного матеріалу щодо будь-якої окремої функції управління, а також у результаті аналізу ряду функцій. Якість управлінських рішень в економіці Збройних Сил України, заходи для їхньої реалізації визначають ефективність управління.

Усі функції управління економікою ЗСУ взаємозалежні між собою. Так, наприклад, функція планування не може цілком здійснитися без підбору й розташування кадрів, без відповідної організації цього процесу, так само, як добір та розстановка кадрів, організація діяльності будь-якої ланки не можуть ефективно проявитися поза рамками планування всього процесу в цілому.

Таким чином, функції управління економікою Збройних Сил України виступають як комплекс взаємозалежних між собою конкретних видів діяльності, що здійснює керівник в інтересах вирішення поставлених перед відповідною системою завдань.

3. Організація та методи управління оборонною економікою

Кожна функція управління виступає в діяльності людей у вигляді визначених практичних заходів, дій, відображених у конкретній формі. Кожна із функцій управління економікою Збройних Сил України виявляється в планових документах, рішеннях, формах обліку й звітності, методах контролю, у заходах для координування.

Функція організації в управлінні економікою Збройних Сил України виступає теж у вигляді визначених засобів, методів організації, у вигляді структур і ланок, через які здійснюється плановий вплив на систему та її складові частини.

В організації управління важливими є організаційна структура та методи діяльності. Сукупність цих двох понять називають механізмом управління.

Організаційна структура управління економікою Збройних Сил України подана конкретними ланками (органами, підрозділами, виконавцями), що знаходяться у взаємному зв'язку й підпорядкованості. Кожна військово-господарська одиниця, що входить в ту або іншу ланку економіки ЗСУ, має

свою штатну структуру, що визначає її внутрішню систему управління, крім того, кожна військово-господарська одиниця входить у визначену структуру більш високого рівня та в його систему управління. Структура управління залежить від кількості ланок управління й від того, наскільки однорідні щодо виконуваних функцій ті або інші частини загальної системи.

Досягнення найбільшої ефективності військово-економічної діяльності потребує при створенні організаційної структури управління раціонального об'єднання, централізації та децентралізації управління. Хоча принцип єдиноначальності в ЗС потребує централізації військово-економічної діяльності, все ж низовим військово-господарським одиницям й особливо ланкам виробничої сфери, що діють на основі господарського розрахунку, надана велика господарська самостійність.

Організаційна структура управління – це визначені лінії, скелет управління. Але необхідні ще й конкретні засоби управління, що забезпечували б досягнення поставлених цілей у рамках організаційної структури. Йдеться про методи управління, тобто про прийоми досягнення поставленої цілі, засоби дій людей для вирішення будь-якого завдання. Методи управління повинні діяти безупинно й відображати весь процес вироблення та прийняття рішень, організації його виконання, контролю за ходом процесу виконання рішення й аналізу результатів.

Конкретні методи управління, які застосовуються в економіці Збройних Сил України, є різними, що є відображенням складності самої системи, внутрішніх і зовнішніх зв'язків у ній. Методи управління покликані забезпечувати ефективну діяльність колективу, його складових частин і кожної окремої людини.

Серед мотивів, що впливають на поведінку людей, можна виділити два головних напрямки:

- напрямок, орієнтований на почуття обов'язку, усвідомлення необхідності військової праці, підпорядкування своєї діяльності вимогам, що впливають із конституційного обов'язку Збройних Сил України;
- вплив на матеріальні й моральні інтереси, використання властивих для збройних сил матеріальних і моральних стимулів праці; свідомість інтересу – це вже зацікавленість.

Розрізняють три групи методів управління:

- 1) адміністративний метод управління (адміністративне управління);
- 2) економічні методи управління (економічне управління);
- 3) соціально-психологічні методи управління.

Адміністративні методи управління являють собою такі конкретні заходи:

- організаційне регламентування (положення й правила функціонування системи і її структурних ланок);
- організаційне нормування (нормативи чисельності, трудомісткості, методика роботи);
- організаційно-методичний інструктаж (статути, інструкції, положення про діяльність організації та її особового складу);

- розпорядницький вплив (прийняття та доведення до виконавців рішень як на основі раніше схвалених планових документів, так і в інтересах усунення відключень, що виникають, від установлених параметрів діяльності). В економіці Збройних Сил України розпорядницький вплив здійснюється найчастіше у формі наказу.

В умовах єдиноначальності, централізації управління економікою ЗСУ адміністративні методи управління мають профілююче значення. Адміністративні методи називають іноді вольовими, прийнятими визначеними особами стосовно системи в цілому або до окремих її частин. Але це анітрохи не означає, що ухвалення рішення у вигляді наказу, директиви, розпорядження, затвердження плану або програми економічної діяльності може бути ототожнене із суб'єктивізмом. Будь-яке рішення у військово-економічній сфері – це результат аналізу й детальної оцінки всіх взаємозалежних зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на дану систему.

Економічні методи управління застосовуються в невиробничій та виробничій сферах економіки Збройних Сил України. Але, природно, найбільший простір для них дає виробнича сфера. У практиці управління економікою ЗСУ адміністративні й економічні методи дуже часто застосовуються у взаємозв'язку, сполученні, доповнюючи один одного. Адміністративні методи управління застосовуються та формулюються на основі економічних розрахунків з урахуванням економічних стимулів.

У сучасний період велике місце в організації управління економікою займають програмно-цільові методи розвитку. Вони належать до адміністративних методів управління. Програмно-цільовий метод розвитку Збройних Сил України, який застосовується нині, будучи за своєю природою адміністративним, спирається на системну прогностичну оцінку всіх ораторів, і особливо економічних.

Соціально-психологічні методи управління в економіці ЗСУ виступають у вигляді форм морального стимулювання військовослужбовця, усього колективу в цілому й окремої особистості за досягнення визначених цілей, рішення поставлених задач. Для успішного застосування соціально-психологічних методів управління необхідно добре знати колектив як складний соціальний організм, що має свої закономірності розвитку, свої особливості та морально-психологічний клімат.

Механізм управління економікою Збройних Сил України тільки тоді буде відповідати своєму призначенню – створювати зовнішні й внутрішні спонукальні мотиви для поступового розвитку, коли він буде враховувати специфіку військово-економічної діяльності. Це означає, що керуючий вплив повинен будуватися з урахуванням зв'язків економіки ЗСУ з економікою країни та водночас творчо враховувати особливості збройних сил, аналізувати та визначати можливості й глибину впровадження тих або інших методів управління, їхнього взаємозв'язку.

Процес організації управління, тобто процес реалізації методів управління, появи його функцій в економіці Збройних Сил України, здійснюється у визначеній організаційній структурі її різних сфер і ланок.

Забезпечуючі органи як конкретні організатори військово-економічного процесу можуть безпосередньо підпорядковуватися Міністру оборони України або його заступникам, або відповідним командувачам ЗСУ.

Кожне забезпечуюче управління, вирішуючи економічні завдання із забезпечення військ конкретними видами постачання, має відповідну структуру, у якій подані ланки планування, організації, розміщення замовлень на озброєння та військову техніку, військове майно, розрахунків з постачальниками, забезпечування військ. Тому економіка Збройних Сил України в організаційному плані не є окремою системою зі своєю окремою структурою, а представлена двома сферами діяльності з різних галузей, що входять у її склад, керуючий вплив яких спрямований на досягнення поставленої мети в різних сферах військово-економічної діяльності із конкретних форм неоднаково.

Суть керуючих впливів у виробничій сфері полягає в досягненні економічних результатів, тому що основна ціль сфери – виробництво – промислове, будівельне, сільськогосподарське. Щодо ступеня дії на об'єкт можна говорити про прямий вплив керуючих впливів, а зворотній зв'язок виражається також у термінах керуючого впливу (ступінь виконання планів виробництва, досягнутий рівень рентабельності, відрахування у фонди стимулювання, ефективність, якість і т. п.).

У виробничій сфері командуючі видами Збройних Сил України, начальники родів військ забезпечуючих управлінь конкретне керівництво економічною діяльністю підвідомчих ланок здійснюють в інтересах забезпечення оперативно-стратегічних цілей на основі врахування госпрозрахункових рамок діяльності підприємств, вимог економічних законів в умовах активного використання вартісних та фінансових важелів з урахуванням того, що планові завдання щодо обсягу діяльності виробничої сфери визначаються державним планом економічного й соціального розвитку країни.

Особливе місце в управлінні займають низові господарські одиниці – конкретні, торгово-побутові підприємства. Саме це вони є базою виробничої сфери економіки Збройних Сил України, саме на них в основному звернено керуючий вплив центральної керівної ланки. Ланка оперативного командування ЗСУ в системі управління є сполучними ланками між центральними й військовими.

Організація управління невиробничою сферою відбиває специфічні умови її діяльності. Насамперед, економіка невиробничої сфери в організаційній сфері тісно пов'язана з бойовою діяльністю військ. У невиробничій сфері за ступенем впливу на об'єкт можна виділити дві підсистеми, управління діяльністю яких відбувається окремо.

Перша підсистема – це організаційна структура матеріально-технічного забезпечення військ. У цій підсистемі керуючий вплив органів управління за

ступенем впливу на об'єкт можна назвати прямим, тому що забезпечуюча служба, що розпоряджається конкретним видом матеріально-технічного забезпечення військ, подана завжди самостійною організаційною ланкою.

Друга підсистема управління діяльністю невиробничої сфери Збройних Сил України охоплює такі галузі, у яких економічна діяльність не відокремлюється в організаційній сфері від основної діяльності, пов'язаної з бойовим навчанням військ, а є складовою її частиною. Так в економіці бойової підготовки, економіці наукових досліджень і розробок, підготовці кадрів та в інших галузях управлінські рішення приймаються із основної діяльності, а рішення із економічного забезпечення тієї або іншої ланки є частиною рішення з бойової підготовки військ, науковим дослідженням, підготовкою кадрів. Таким чином, за ступенем впливу на об'єкт управління здійснюється непрямий керуючий вплив на ці галузі економічної діяльності невиробничої сфери.

Це, звичайно, не означає, що непрямий управлінський вплив у невиробничій сфері економіки ЗСУ із меншою ефективністю досягає поставленої мети, ніж прямий. Уся справа в тому, наскільки об'єкт управління, його мета й основний зміст діяльності відображаються у відповідних управлінських рішеннях (наказах, директивах) й чи прямо відображена мета даної ділянки військово-економічної діяльності в рішеннях, що стосуються даної самостійної ланки.

Організація управління у вирішальній стадії визначає ефективність процесу управління в економіці Збройних Сил України, тому що прямо й безпосередньо впливає на якість управлінських рішень, можливостей та ступеня їх реалізації.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Декларація Верховної ради УРСР від 16.07.90 № 55–ХІІ “Про державний суверенітет України”.
2. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
3. Закон України від 07.02.91 № 6970ХІІ "Про власність ". – Київ.: УАВП, 1991.
4. Закон України від 06.12.91 № 1932-12 “Про оборону України”.
5. Закон України від 06.12.91 № 1934-ХІІ “Про Збройні Сили України”.
6. Закон України від 21.10.93 № 3543-ХІІ “Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію”.
7. Закон України від 03.03.99 № 464-ХІV “Про державне оборонне замовлення” (Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1999. - № 7. - С. 111).
8. Закон України від 18.06.99 № 766-ХІV “Про загальний військовий обов’язок і військову службу” // Вартові неба. – липень 1999 р. - №№98-103. – С.12-18.
9. Закон України від 21.09.99 № 1076-ХІV "Про господарську діяльність у Збройних Силах України".
10. Закон України від 21.09.99 № 1075-ХІV "Про правовий режим майна у Збройних Силах України".
11. Закон України від 21.09.99 № 1083-ХІV "Про внесення змін до статті 1 Закону України "Про оренду державного та комунального майна".
12. Закон України від 02.03.00 № 1518-ІІІ "Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав” // Урядовий кур’єр. – 14 червня 2000 р. – С.1-3.
13. Закон України від 06.04.00 № 1647-ІІІ "Про правовий режим воєнного стану” // Урядовий кур’єр. – 14 червня 2000 р. – С.5-8.
14. Закон України від 18.05.00 № 1741-ІІІ "Про особливості приватизації підприємств, що належать до сфери управління Міністерства оборони України".
15. Закон України від 11.01.01 № 2210-ІІІ “Про захист економічної конкуренції” // Голос України. – 27 лютого 2001. - № 37. – С. 4-8.
16. Закон України від 05.10.02 № 2020-14 “Про внесення змін до Закону України “Про оборону України”.
17. Закон України від 19.06.03 № 975-ІV “Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави” (Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003 р. – № 46. – С.366).
18. Указ Президента України від 12.10.93 № 448/93 “Про вдосконалення порядку реалізації військового майна”.
19. Указ Президента України від 14.11.95 № 1039/95 “Про заходи, спрямовані на поліпшення роботи по мобілізаційній підготовці народного господарства України”.

20. Указ Президента України від 19.04.97 № 353/97 “Про Концепцію економічної та господарської діяльності Збройних Сил України в сучасних умовах”.
21. Указ Президента України від 15.07.00 № 904/2000 “Про внесення змін до указу Президента України від 02.08.99 № 994”.
22. Указ Президента України від 04.07.03 № 565/2003 “Про проведення оборонного огляду”.
23. Воєнна доктрина України від 1993 р. “Військове законодавство України. Збірник нормативних актів”. – Київ: “Варта”, 1996 р.
24. Державна програма будівництва та розвитку Збройних Сил України на 2006 – 2011 роки затверджена Указом Президента України від 27.12.05 № 1862-25т/2005.
25. Концепція (основа державної політики) національної безпеки України // Урядовий кур'єр. – 6 лютого 1997 р. – С.11-12.
26. Концепція економічної стабілізації та зростання в Україні // Економіка України. – 1997 р. - № 12. – С. 4-5.
27. Концепція економічної безпеки України // Економіст. – 1998 р. – № 7-9. – С.63-93.
28. Концепція виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України від 04.09.98
29. Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року // Народна Армія. – 13 жовтня 2000 р.
30. Збройні Сили України: основні напрями реформування і розвитку / Матеріал підготовлено Головним оперативним управлінням Генерального штабу Збройних Сил України // Народна Армія. – 5 січня 2004 р.
31. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.98 № 759 "Про затвердження Методики визначення залишкової вартості майна Збройних Сил України та інших військових формувань”.
32. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.98 № 914 "Про Типовий статут казенного підприємства”.
33. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.99 № 114 "Про затвердження Програми забезпечення житлом військовослужбовців, звільнених у запас або відставку” // Народна Армія. – 18 лютого 1999 р.
34. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.10.99 № 1983 "Про затвердження Порядку надання права на безплатний проїзд і перевезення багажу ветеранам військової служби та членам їхніх сімей у разі переїзду до вибраного місця постійного проживання після звільнення з військової служби” // Народна Армія. – 23 грудня 1999 р.
35. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.99 № 2166 "Про Комплексну програму забезпечення житлом військовослужбовців та членів їх сімей” // Народна Армія. – 30 грудня 1999 р.
36. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.05.00 № 748 "Про затвердження Положення про інвентаризацію військового майна у Збройних Силах”.

37. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.05.00 № 749 "Про затвердження Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах".
38. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.00 № 778 "Про затвердження Порядку надання дозволу військовим частинам Збройних Сил на передачу закріпленого за ними рухомого та нерухомого майна в оренду".
39. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.00 № 1171 "Про затвердження переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил".
40. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.00 № 1225 "Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах".
41. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.00 № 1919 "Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил".
42. Постанова колегії Міністерства оборони України від 02.07.97 № 5/2 "Про виконання завдань щодо реструктуризації підприємств Міністерства оборони України".
43. Наказ Міністра оборони України від 17.02.94 № 36 "Про порядок створення (передачі) науково-дослідної продукції в Збройних Силах України".
44. Наказ Міністра оборони України від 01.07.96 № 180 "Про удосконалення видавничої роботи у військово-навчальних закладах Міністерства оборони України".
45. Наказ Міністра оборони України від 07.05.97 № 154 "Про затвердження Концепції наукової роботи у Збройних Силах України та першочергові заходи щодо її реалізації".
46. Наказ Міністра оборони України від 20.08.97 № 290 "Про створення комісії з питань реструктуризації підприємств Міністерства оборони України".
47. Наказ Міністра оборони України від 23.01.98 № 9 "Про затвердження Методичних вказівок щодо проведення реструктуризації державних підприємств".
48. Наказ Міністра оборони України від 25.02.98 № 75 "Про вдосконалення організації реалізації майна, яке вивільнюється у ЗС України".
49. Наказ Міністра оборони України від 24.11.98 № 427 "Про виконання рішення колегії Міністерства оборони України".
50. Наказ Міністра оборони України від 16.07.99. № 300 "Про затвердження Положення про військово (корабельне) господарство Збройних Сил України".
51. Наказ Міністра оборони України від 12.01.07 № 9 Про затвердження Положення про організацію наукової і науково-технічної діяльності у Збройних Силах України".
52. Наказ Міністра оборони України від 26.07.00 № 1549/241 "Про затвердження Порядку та умов проведення конкурсів на право укладення договорів оренди військового майна".

53. Наказ Міністра оборони України від 30.10.00 № 425 “Про затвердження Положення про порядок ведення реєстру військових частин як суб’єктів господарської діяльності”.
54. Наказ Міністра оборони України від 14.10.02 № 345 “Про затвердження Тимчасового переліку посад офіцерського складу, які в мирний час можуть замінюватися цивільними особами (на умовах строкового трудового договору)”.
55. Наказ Міністра оборони України від 08.10.03 № 338 “Про внесення змін до Тимчасового переліку посад офіцерського складу, які в мирний час можуть замінюватися цивільними особами (на умовах строкового трудового договору)”.
56. Відомча програма забезпечення житлом військовослужбовців та членів їх сімей по Міністерству оборони України до 2006 року від 20.05.00.
57. Спільний наказ Фонду державного майна України та Міністерства оборони України від 26.07.00 №1549/241 "Про затвердження Порядку та умов проведення конкурсів на право укладення договорів оренди військового майна".
58. Положення про підрядні контракти у будівництві України від 15.12.93 № 9.
59. Теорія і практика воєнної економіки: Навчальний посібник / За ред. В.І.Кириленка. – К.: ВГІ НАОУ, 2001 р. – Ч.1. – 196 с.
60. Економічні проблеми будівництва Збройних Сил України на сучасному етапі: Монографія / За ред. М.Кириєнка. – К.: КВГІ, 1999 р. – 308 с.
61. Мунтіян В. І. Економіка та оборонні витрати: аналіз зарубіжних досліджень і український шлях розвитку. – К.: НДФІ, 1998 р. – 464 с.
62. Мунтіян В.І. Оборонний бюджет: світовий досвід та можливі шляхи реформування в Україні: Монографія. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1996 р. – 240 с.
63. Довідник нормативних документів, що регулюють господарську діяльність військових частин та організацій Збройних Сил України / Упорядники О.М.Бондар, Г.Л. Хоцянівський, І.В. Нікулін, В.І. Багацький, В.В.Нікулін. – Том 1. – Вінниця, 2003 р. – 829 с.
64. Основи економічних знань: Навчальний посібник / А.С. Гальчинський, П.С.Єщенко, Ю.І. Палкін. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2002 р. – 543 с.: іл.
65. С.М. Ермаков Экономика Вооруженных Сил СССР. – М.: ВФЕФ при МФИ. Военное издательство. – 1989 г. – 216 с.